

**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Асоціація випускників, викладачів і друзів ХНУ імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історіографії, джерелознавства та археології
Центр краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Східно-регіональний відділ Центру пам'яткознавства
НАН України та УТОПК**

**«Луньовські читання»
Матеріали науково-практичних семінарів
(2010–2014 рр.)**

УДК 94(477) : 069.1(063)

ББК 79. 1(4 укр) я 431

Л 84

Редакційна колегія: Н. С. Вербук, О. Й. Денисенко, В. В. Іващенко, В. В. Круглова, С. М. Куделко (укладач), П. А. Луньов, О. Г. Павлова (відповідальний редактор, укладач), С. І. Посохов

Рецензент: В. В. Тарасов, доц. кафедри теорії і історії мистецтв Харківської академії дизайну і мистецтв

*На обкладинці використано портрет А. Ф. Луньова
(автор Н. С. Вербук)*

*При оформленні шмуцитулів були використані гравюри
В. А. Фаворського*

*Збірник друкується за фінансової підтримки
виpusкника історичного факультету В. В. Петровського*

**Л 84 «Луньовські читання». Матеріали науково-практичних
семінарів (2010–2014 рр.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна,
2014. — 202 с.**

ISBN 978 – 966 – 285 – 114 – 4

У центрі уваги авторів збірника – проблеми музейної педагогіки, колекціонування та створення музеїв, сторінки біографій непересічних постатей, які присвятили своє життя музеєзнавству. Видання складається з матеріалів доповідей, прочитаних під час проведення науково-практичних семінарів «Луньовські читання» за період 2010–2014 рр., і розраховане на кожного, хто цікавиться історією й теорією музейної справи.

УДК 94(477) : 069.1(063)

ББК 79. 1(4 укр) я 431

© Історичний факультет ХНУ
імені В. Н. Каразіна, 2014

© Автори, 2014

ISBN 978 – 966 – 285 – 114 – 4



*Публікація присвячується 50-річчю кафедри
історіографії, джерелознавства та археології*

Вступне слово

Минуло вже чимало років з того часу, як від нас пішов у вічність Афанасій Федорович Луньов. Учитель історії, а потім директор Пархомівського історико-художнього музею, скромна людина, яка була далекою від публічності, дивним чином вплинув на світогляд та думки багатьох людей. До нього йшли й продовжують йти за порадою. Цей шлях до Луньова й за його життя не передбачав обов'язкового безпосереднього спілкування. До нього зверталися люди у своїх думках, як до совісті. Спадщина Луньова не лише в тій колекції, яку він віддав людям, а в тому досвіді, який він нам залишив, у тій ідейній позиції, яку він сповідував. Він закликав людей творити добро, споглядаючи за красою навколишнього світу.

Твори митців, вочевидь, дозволяють пересічній людині побачити цю красу там, де, здавалося б, є лише звичайна повсякденність. Картина художника неначе підіймає завісу, спрямовує погляд і пропонує поєднати почуття із думкою. У своїй сукупності, особливо в художньому музеї, твори мистецтва надають можливість також відчутти плин часу, замислитися про призначення людини. Здається, саме в цьому бачив завдання «свого» музею Афанасій Федорович. Аналізуючи його підходи до музейної роботи, які втілилися як у конкретну музейну практику, так і відбилися в численних листах до художників, його інтерв'ю та спогадах учнів, розумієш, що ми маємо справу з оригінальним варіантом музейної педагогіки.

З метою досягнути творчу спадщину А. Ф. Луньова, на історичному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна почали проводитися Луньовські читання. Вони мають чітку музеєзнавчу спрямованість і стали місцем зустрічі музейників, колекціонерів, художників, мистецтвознавців. Під час читань обговорювались не лише питання, пов'язані з долею та напрямками діяльності Луньова й Пархомівського музею. Луньовські читання стали форумом, де фахівці мають змогу спілкуватися в межах широкого тематичного спектру. Запропонований читачеві збірник статей надає можливість долучитися до цієї розмови.

*Декан історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна
проф. С. І. Посохов*



Передмова

«Луньовські читання» швидко завоювали популярність не лише в середовищі спеціалістів-музейників, але й педагогів, мистецтвознавців, істориків, краєзнавців, інших представників гуманітарної сфери. Автори статей – відомі спеціалісти й початківці, котрі висловлюють свою думку стосовно актуальних проблем музеїв і позамузейного духовного простору. Фахівці діляться унікальним досвідом, окреслюючи шляхи подальшого розвитку музейної справи. У статтях висвітлено весь спектр проблем, найбільш значущі завдання, що стоять перед музеями на сучасному етапі.

Книга є другою із серії, що присвячена одному із засновників музейної педагогіки в Україні – Афанасію Федоровичу Луньову (1919–2004). Перше видання (Афанасій Федорович Луньов. Статті, спогади, документи, матеріали / упоряд. О. Г. Павлова. — Х. : Тимченко, 2009. — 234 с.) поновому й усебічно відкрило науковому середовищу спадщину видатного колекціонера й педагога, засновника Пархомівського історико-художнього музею А. Ф. Луньова.

На Третіх Луньовських читаннях художниця Н. С. Вербук започаткувала другу премію імені А. Ф. Луньова за кращу доповідь. Переможець відтоді отримує авторську роботу засновника премії.

Укладачі мають надію, що будуть написані й видані нові книги, які дозволять не лише глибше проникнути в педагогічну лабораторію А. Ф. Луньова, але й актуалізують найбільш суттєві питання музейної справи в нашій країні.

Просимо читачів свої побажання й пропозиції надсилати за адресою: 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет, кафедра історіографії, джерелознавства та археології, к. 5-56; тел. (057) 707–52–51.

Укладачі



О. Г. Павлова

Основи музейної педагогіки А. Ф. Луньова

За період свого існування впродовж майже шістьох десятиліть Пархомівський історико-художній музей ім. А. Ф. Луньова став визначним осередком освітньо-культурного життя Слобожанщини та відомим екскурсійним об'єктом на туристичній мапі України. За цей час засоби масової інформації представили на своїх шпальтах не одну сотню статей про цю сільську художню скарбницю, музей відвідали мільйони екскурсантів. Сучасні засоби інформаційної комунікації подають інформацію про нього в мережі on-line. Відвідувачі переживають захоплення й радість, насолоджуючись творами мистецтва, що знаходяться в музеї.

З історією створення цієї мистецької перлини пов'язані долі тисяч учнів-випускників Пархомівської середньої школи, членів клубу «Райдуга», а також багатьох художників, мистецтвознавців, музейників, працівників управлінських структур, закладів культури та культурно-мистецької еліти, загалом інтелігенції і пересічних громадян, які підтримували ідею створення музею художнього профілю в сільській місцевості, своєю допомогою, моральною підтримкою, зацікавленістю й захопленням надихали ініціатора й засновника музею Афанасія Федоровича та його учнів на продовження благородної справи.

Пархомівська музейна епопея, безсумнівно, стала доленосною подією для багатьох. Вона протягом усього життя відлунюється в душах більшості тих, хто пройшов школу «Райдуги». Але з часом у пам'яті його учнів губиться доля організатора музею Афанасія Федоровича Луньова. Того, хто був єдиним, завдяки кому й народилася ідея створення музею та багаторічною працею й зусиллями кого вона втілювалася в життя. До цього часу ми зробили вельми небагато щодо належного вшанування його пам'яті та узагальнення й висвітлення його педагогічного й музейного досвіду.

Особистість А. Ф. Луньова давно об'єднує навколо себе людей різного віку й роду занять, його ідеї й на сьогодні сприймаються досить актуально, методи виховання, що стали фундаментом його педагогічної системи, використовуючи сучасну термінологію, ми можемо сміливо назвати інтерактивними, а створення музею – громадянським подвигом.

Його життя було наповнене яскравими сторінками спілкування і зустрічей, що цілеспрямовано надихали й підтримували його



освітньо-педагогічні ідеї, пріоритетом яких він обрав мистецтво, а засобом їх реалізації – створення музею.

Історія Пархомівської скарбниці, діяльність клубу «Райдуга», особистість А. Ф. Луньова майже за шістдесятилітню історію існування музею знайшла відображення в чималій кількості переважно публіцистичних статей [8, с. 60–70], але на головні питання ще треба знайти відповідь. У чому внутрішня сила організатора музею, яка притягувала людей, дозволяла знайти порозуміння й підтримку з боку найвідоміших діячів культури і простих громадян? Що надихало проводити збиральну роботу, виявляти й поповнювати колекцію новими шедеврами, вирішувати питання з надання приміщення для розміщення музейної колекції тощо? Знову ж таки, ці та інші питання ще стоять на порядку денному перед дослідниками.

Ідея створення музею народилася в процесі педагогічної діяльності, але масштаби проведеної роботи і налаштованість створити музей для громадського використання пов'язане з особистісними якостями Луньова, його моральною відповідальністю за виголошену справу.

Історія мистецтва – це енциклопедія життя, у якому віддзеркалюються добро і зло, радість і смуток, краса і потворність, любов і зрада, культура і безкультур'я, освіченість і невігластво – усе, що оточує людину. Історія людської поведінки та ідеалів у мистецькій інтерпретації давала можливість показати багатогранність буття, звернути увагу на ціннісні орієнтири, які укладалися протягом тисячоліть, і дати право особистого вибору. Головною метою його педагогічного підходу було через мистецтво «достукатися» до сердець своїх учнів, закласти в них основи кращих людських якостей та повернути до цього процесу увагу і своїх дорослих колег.

Говорячи про А. Ф. Луньова, ми згадуємо його перш за все як учителя. І це не просто його посадова характеристика, а найпочесніше звання педагога-особистості, яка, навчаючи й передаючи досвід, виходила далеко за межі суто вчительства. Учитель-професія і вчитель-покликання поєднувалися в ньому завдяки його широкому колу інтересів. Кожному зі своїх захоплень він віддавався повністю й демонстрував визнаний оточенням професіоналізм.

В особистості Луньова жив педагог, психолог, учений, художник, мистецтвознавець, музейник, поет, музикант... Він умів зрозуміти й глибоко відчував душею тонкощі будь-якої справи, а докладені зусилля дозволяли набувати йому необхідної професійності. Усією своєю творчою діяльністю він намагався виховати в душах своїх учнів бажання бути майстрами своєї



справи і сповна їй віддаватися. Головною його педагогічною аксіомою було виховати особистість. Обравши мистецтво як один із основних виховних засобів, він усі зусилля спрямовував на виховання гармонійної особистості. «Гармония исключает зло. Искусство дает непосредственное наслаждение, но не только в наслаждении дело. Искусство – кратчайший путь к людям. И вот это – понимание других, соотнесение себя с другими – главное, на мой взгляд, не только в воспитании, но и вообще в жизни» [5, с. 9].

Складно виявляти в повній мірі витоки такого глибокого бажання самовіддано служити ближньому, цілком віддаватися своїй справі. Пояснень може бути багато, але ми завжди дивуватимемося, як йому вдалося досягти такої високої самоорганізації, практично самотужки переборювати численні перешкоди, дотримуватися власних принципів, пропагувати свої ідеї.

Згадуючи сьогодні його життєвий шлях, свідком якого довелося бути, пережиті ним творчі радощі й прикрощі, наразі можна лише дивуватися витривалості його духу та оптимізму.

Сучасна педагогіка все більше надає значення ранньому розвитку дитини, коли закладається основа майбуття кожної особистості. Навряд чи це є відкриттям сучасної науки. Узагальнення досвіду дає змогу нам ширше використовувати сформовані віковичними традиціями системи виховання, у тому числі й народного, й надати можливість цілеспрямованого розкриття здібностей і формування певних навиків і моральних якостей.

Основою педагогічної системи Луньова, вочевидь, був і його особистий життєвий досвід. Як відомо, народився він у селянській родині старообрядців, яка переселилася до Курської губернії з Помор'я. У сім'ї вміли читати, навчання вважалося серйозним заняттям, збирали літературу, цінували іконописне мистецтво, яке складало частку родинної духовно-релігійної моралі. Дід Афанасія Федоровича був відомим серед старообрядців Росії знавцем церковних книг. У родині лунали народні пісні, його мати вміла добре співати. Загалом, сім'я, без перебільшення, справила вирішальний вплив на закладання в його свідомості перших азів життєвої філософії. Те, що необхідно людині – добро, любов, повага, терпимість, — усе це було в сім'ї. І всі ці загальнолюдські принципи християнської моралі потім він намагався сповідувати все своє життя і прагнув прищепити їх своїм учням [9, с. 295].



У біографістиці надається велике значення питанню впливу навколишнього середовища на формування характеру, світогляду, особистісних якостей видатних діячів. Розповіді Афанасія Федоровича про його дитячі роки переконливо свідчили, що його родина, оточення, навколишній світ виховали в нього вміння відчувати красу природи, проникати в її Боже єство. Він говорив: «Там же, в своей деревне, я впервые испытал восторг перед природой».

У дитинстві Афанасій Федорович був дуже чутливим і допитливим хлопчиком. Згадуючи своє дитинство, він із тремтливим хвилюванням розповідав про невеличку річечку з поетичною назвою Щегольок, на якій у зимові святки пробували своє завзяття жителі двох невеликих, розташованих на її протилежних берегах, сіл. Дитинство його було сповнене народною мудрістю життя.

Споглядаючи, як окремі селяни, навчившись самостійно читати, розсудливо, подовгу роздумували над книгами, у нього підсвідомо виховувалася потреба й необхідність самопізнання. «До сих пор восхищаюсь разумностью крестьянского образования. Сначала – пример родителей. Потом учеба у природы. Затем – проверка впечатлений, воплощенных в книгах, собственным опытом. Удивительно, прекрасно! К несчастью, очень тяжелый крестьянский труд пожирал слишком много сил у огромного числа людей».

Він дуже рано навчився читати. З п'яти років пішов до школи. Навчання давалося легко. Головне, ніколи не «зубрив», завжди намагався вникнути в суть питання, «ужитися» в нього, увібрати все в себе. Мабуть, звідси виробилась у ньому легкість у пізнанні на все життя, розуміння принципу. Цьому потім намагався навчити і своїх учнів. Багато читав. До п'ятого класу перечитав усю вітчизняну класику. Дуже любив А. П. Чехова, М. В. Гоголя, Л. М. Толстого. Слід відзначити, що відкриття Толстого відбувалося протягом багатьох років, його морально-філософські погляди Луньов сповідував усе життя, називав себе «толстовцем». «Лев Толстой был самым крепким моим якорем, удерживающим во мне жизнь» [5, с. 6].

Філософію життєвої мудрості пізнавав і завдяки почутим у дитинстві казкам. Потім неодноразово своїм учням підкреслював, що немає нічого геніальнішого, талановитішого, ніж народні казки, що увібрали в себе і багатовіковий досвід народу, і народну мудрість, поезію народної душі.

У 1928 р. сім'я переїхала на Донбас, де з 1921 р. батько працював шахтарем. Тут було інше життя. Воно різко відрізнялося від сільського – було жорстокіше, грубіше. Тяжка праця породжувала в людей злобу,



роз'єднаність, непорозуміння, розбрат. Треба було навчитися вистояти, великий ризик життя загартовував характер. У шахті загинув дев'ятнадцятирічним його старший брат. Волею долі йому вже в дитинстві довелося зіткнутися з жорстокою дійсністю, наскільки можливо, порівнювати й робити свої висновки. Але була й романтика дитинства, яка породжувала мрію подорожі, що привело його до думки стати моряком, але з часом укріпилося бажання виховувати добро, він став учителем.

Після закінчення школи Афанасій Федорович почав навчання на історичному факультеті Київського університету. Життєві обставини змусили його перервати навчання в університеті, де він закінчив три курси, і розпочати педагогічну діяльність. «Я решил посвятить себя педагогической работе, что исключительно только в огромной степени интересует меня, и в чем я вижу смысл своей жизни» [1, арк. 3].

На жаль, ми досить небагато знаємо про той період його біографії, перерваний трагічними подіями війни, що позначився для нього трьома роками німецького полону та примусовою працею на одному із заводів у місті Гельзенкірхен у Німеччині. Перша його автобіографія свідчить про спротив табірному режиму, потім він із вдячністю згадує простих німецьких робітників, які намагалися підтримати радянських військовополонених додатково принесеним бутербродом чи одягом. Це було страшною школою життя, перевіркою на твердість духу, витримку, гідність. Там він зустрів своє кохання – дівчину Марію з Харківщини.

У таборі він товаришував і знаходив порозуміння з представниками різних країн, після визволення союзними військами йому пропонували емігрувати, але він із сім'єю вирішив повернутися на батьківщину, у рідне село Марії – Слобідку. Вони досить швидко пройшли перевірку у фільтраційному таборі, і вже за чотири місяці колишній бранець отримав посаду вчителя історії в середній школі села Пархомівка Краснокутського району Харківської області. Здавалося б, життя налагоджувалося, але Афанасію Федоровичу довелося пережити тяжку драму, коли він утратив дітей і кохану дружину. Можливо, саме тому він потім усе своє життя намагався зреалізувати свої втрачені почуття любові до найдорожчих йому людей тим, щоб долучати дітей – своїх учнів – до джерела любові, розуміння, краси, милосердя, взаємоповаги, яке людство намагалося зберігати й передавати з найдавніших часів у мистецьких образах.

Працюючи в школі, він екстерном протягом 1947–1949 рр. закінчив історичний факультет Харківського університету. З того часу університет



став його важливою опорою на все життя. Це не лише вдячність за надану освіту – основу професійного росту, але й за можливість постійно спілкуватися зі спеціалістами, отримувати консультації фахівців. Яскравою сторінкою на цьому шляху була багаторічна дружба А. Ф. Луньова з колишнім ректором університету І. Є. Тараповим.

Із другої половини 1940-х років педагогіка стала головним сенсом життя Афанасія Луньова. Але не лише таланти педагога-вихователя приніс йому заслужене визнання, а й створення музею художнього профілю та використання в процесі виховання його можливостей. Саме музей і є результатом його багаторічної наполегливої, нелегкої праці, професійної діяльності й особистого захоплення.

Історія музею частково узагальнювалася і самим А. Ф. Луньовим [4, 7], і його сучасниками, які були свідками цього процесу [5, 8–9], і сучасними авторами [11]. Але вона містить у собі набагато глибинніші процеси духовної комунікації, аніж лише практичні дії з організації музею. Вибудовувалася й ускладнювалася, розвивалася вона на гармонії духовності, у процесі якої вирішальним напрямом його професійної діяльності стало естетичне виховання. «Эстетическое воспитание в широком смысле – это воспитание больших и глубоких чувств, человеческого в человеке прежде всего. Я глубоко убежден: то, что мы называем эстетическим воспитанием в широком, то есть подлинном, смысле, — крайне необходимое средство воспитания человека... с большим и добрым сердцем, отважной и самоотверженной душой» [5, с. 3].

Ми можемо спробувати визначити ту комунікативну гілку, яка складалася й розвивалася в процесі музейно-педагогічної діяльності Луньова. На першому етапі ідеї виховання та створення музею це насамперед можливість освітньо-виховного впливу учителя на учнів, взаємовідношення з педагогічним колективом і односельцями, батьками учнів. Не завжди ці стосунки були однозначними, позитивними. Але найголовніше – у межах гурткової роботи відбувалося вивчення історії, пам'яток історії і культури, перших спроб організації пошукової роботи. На цьому рівні здійснювалося спілкування учитель – учень, учитель – місцевий мешканець, учень – місцевий житель. Вивчення та наукова обробка віднайдених музейних предметів виводила на нові рівні спілкування, розширення зв'язків з істориками, мистецтвознавцями, музейними працівниками, художниками, культурно-мистецькими організаціями й закладами, чиновниками, причому це відбувалось і на рівні вчителя,



і на рівні гуртка. Основними засобами такого спілкування стало листування та особисті зустрічі.

Для здійснення пошукової роботи учні отримували рекомендації та навички спеціального спілкування з власниками раритетів (місцевими жителями). Наступний етап – це організація екскурсійно-експедиційної роботи, під час якої на місці відбувалося знайомство з історико-культурним життям певної місцевості та під керівництвом і з допомогою вчителя виявлення пам'яток і їх отримання для майбутньої музейної колекції. Екскурсійно-експедиційна робота переросла в подорожі по найвизначніших містах Радянського Союзу, а також Німеччини (Дрезден), де були зустрічі з відомими митцями, знайомство з музейними колекціями та основами музейної роботи, історико-культурними пам'ятками, меморіальними місцями тощо.

Збиральна робота ставила і більш серйозні завдання обробки, наукової атрибуції музейного предмета і виводила на нові рівні комунікативних зв'язків, коли усталена форма спілкування учитель – учень потребувала звернення не лише до літератури, а й до спеціалістів. У результаті було започатковане багаторівневе спілкування з такими музейними закладами та організаціями, як Ермітаж, Музей образотворчого мистецтва імені О. С. Пушкіна, Російський музей, Третьяковська галерея, Спілками художників СРСР, УРСР, Харківським відділення Спілки художників, підприємствами народних художніх промислів на теренах колишнього Союзу, видатними художниками та діячами культури. Інколи це було, до певної міри, формальне спілкування, інколи воно було короткотривалим, але, як правило, завдяки комунікативним здібностям самого А. Ф. Луцьова, воно часто переростало в багаторічні, більш індивідуальні, тісні професійні й людські стосунки [7, с. 4–5].

Коли шукаєш відповідь на запитання про успіх підтримки безкорисливої праці А. Ф. Луцьова з боку багатьох непересічних особистостей, спадає на думку, що, напевне, доля педагога, його людські якості й самовіддане служіння справі, людям знаходили відгук у середовищі шістдесятників, які в 1930-ті роки пережили непорозуміння й нелегкі випробування долі. Наприклад, Народного художника СРСР В. А. Фаворського, із сім'єю якого в Афанасія Федоровича і його учнів склалися особливо дружні стосунки, у середині 1930-х років оголосили головою формалізму у графіці, які негативно і шкідливо впливали на мистецтво. Художник був об'єктом несправедливих нападів до середини 1950-х років, коли до нього,



нарешті, повернулося заслужене визнання. Ідея виховувати, показувати красу життя через мистецтво була важливою і для визнаного майстра графіки. «И когда я вошел в мир искусства и понял красоту его, то захотелось, чтобы другие также увидели его, научить их видеть этот мир. Потом с искусством, с его задачами связывались разные проблемы...» [3, с. 3]. Ця теза є співзвучною і з думками відомого радянського і російського художника Б. М. Неменського, який також гаряче підтримував музей і його творців: «Искусство, как универсальное средство общения людей. Именно этим и занимается «Радуга»... через любование к сопереживанию, через самопожертвование к отзывчивости, через отзывчивость к активным социальным действиям» [5, с. 174–175].

Наступна група зв'язків створювалася в процесі організації освітньо-екскурсійної діяльності музею. Це оглядові та тематичні екскурсії, лекційна, виставкова робота та ін.

Непросто простежити цю складну комунікативну систему, яка поступово ускладнювалася і в процесі збирання музейної колекції, і наступного її функціонування. Це стосується не лише учнів і професіоналів, які надавали допомогу, але й екскурсантів, які ставали друзями музею, іноді передавали до музейної колекції експонати, підтримували ідею музею. Ця багата на цікаві епізоди історія залишається ще поза лаштунками, частково зберігається в душах і спогадах учасників цього процесу, перш за все «райдужан», та листах, що частково зберігаються в родині Луньових чи розпорошені по сімейних архівах.

Особистість Афанасія Федоровича – сільського вчителя, а краще сказати, просвітителя, – викликає захоплення в науково-культурних та освітніх колах, пересічних громадян уже більш ніж півстоліття. Чим знаменита ця особистість, що стало джерелом такої уваги, яка сила притягувала до нього людей? Різнобічна й складна освітньо-культурна діяльність дозволила створити музейну перлину в селі, згуртувати навколо неї не одне покоління випускників Пархомівської школи й однодумців. Для своїх учнів він був Учителем у самому високому сенсі цього слова. Тому вони завжди ставали за нього горою. Жага до пізнання й просвітництва розкрила його глибокі внутрішні можливості. Він із дитинства вбирав у себе знання, розумів необхідність підкріплення й розвитку природного таланту працелюбністю. Його життєвим кредо стали принципи християнської моралі, а педагогічна, колекційна, мистецтвознавча, музеєзнавча, краєзнавча діяльності були спрямовані не лише на збереження пам'яток



історії, мистецтва для своїх сучасників і майбутніх поколінь, але й активне використання цього унікального зібрання в освітньо-виховних цілях.

Майже півстоліття життя А. Ф. Луньова було пов'язане з Пархомівським музеєм. Йому належить ідея його створення на самодіяльному рівні шкільного колективу, ним докладено, безперечно, надлюдські зусилля, щоб зібрати колекцію і створити професійні умови її функціонування з багаторівневою комунікативною діяльністю. І сьогодні маємо надію, що започаткована видатним педагогом справа віднайде гідне продовження в діяльності Пархомівського історико-художнього музею імені Афанасія Луньова в майбутній перспективі.

Література

1. Архів ХНУ імені В. Н. Каразіна. — Ф. 15, ос. спр. А. Ф. Луньова. — Од. зб. 84.
2. Афанасій Федорович Луньов. Статті, спогади, документи, матеріали / упоряд. О. Г. Павлова. — Х. : Тимченко, 2009. — 234 с.
3. Владимир Андреевич Фаворский. Каталог выставки произведений. — М. : Московская типография №5 Главполиграфпрома Госкомитета Совета Министров СССР по печати, 1964. — 56 с.
4. Кобенко О. А. Педагогіка А. Ф. Луньова / О. А. Кобенко // Скарбниці національної культури : Тези доп. наук.-практич. конф. з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (жовтень 1995 р.). — Харків-Пархомівка, 1995. — С. 23–24.
5. Лернер Л. Сколько цветов у «Радуги», или Дни Афанасия Лунёва / Л. Лернер, Э. Маркин. — М. : Педагогика, 1990. — 288 с.
6. Луньов П. Ф. Пархомівський історико-художній музей: сторінки історії та сьогодення / П. Ф. Луньов // Скарбниці національної культури : Тези доп. наук.-практич. конф. з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (жовтень 1995 р.). — Харків-Пархомівка, 1995. — С. 4–8.
7. Лунев А. Ф. Пархомовская сокровищница / А. Ф. Лунев. — Х. : Прапор, 1983. — 18 с.
8. Неменский Б. Воспитание духовной потребности / Б. Неменский // Распахни окно. — М. : Молодая гвардия, 1974. — С. 59–90.
9. Максимова М. Сокровища Пархомовки / М. Максимова // Надежные люди. — М. : Известия, 1981. — С. 11–22.
10. Павлова О. Г. Лунёв Афанасий Федорович / О. Г. Павлова // Православная энциклопедия Харьковщины ; авт. идеи и рук. проекта В. В. Петровский ; сост., отв. ред. А. Д. Каплин. — Х. : Майдан, 2009. — С. 295–296.



11. Слободян Є. Таємниці «сільського Ермітажу» / Є. Слободян // Арт-Ukraine. — 2008. — № 1. — С. 60–66.

П. А. Лунёв

К вопросу об идейно-нравственных основах музейной педагогики Афанасия Лунёва

С начала 1950-х годов вплоть до конца своей жизни А. Ф. Лунёв привлекал к себе пристальное внимание современников. Его идейные искания находили отклик в сердцах многих людей как в нашей стране, так и за рубежом. В нем видели не только непревзойденного педагога, но и уникальную личность, глубокого мыслителя, не просто школьного историка, а учителя жизни. К нему приходили, приезжали, писали письма многие из тех, кто искал ответа на важнейшие вопросы бытия: «что делать?», «как жить?».

В огромном Советском Союзе трудно найти уголок, где бы не было почитателей его педагогического таланта. При этом он находился в центре внимания не только своих почитателей и единомышленников, но и тех, кто к нему относился недоброжелательно, а порой, и враждебно. К сожалению, были и такие периоды в его жизни.

Почти полвека жизни А. Ф. Лунёва характеризуются многочисленными контактами с представителями самых разнообразных слоев советского и постсоветского общества: учащимися, студентами, учеными, литераторами, художниками, композиторами, журналистами, рабочими, крестьянами, высокопоставленными чиновниками и общественными деятелями.

Этот необычайно широкий круг общения А. Ф. Лунёва изучен явно недостаточно и еще ждет своих научных изысканий. Огромный массив писем ещё не поступил в научный оборот. Между тем постичь личность Лунёва-педагога и мыслителя во всей полноте, создать подлинно научную картину его жизни и деятельности без учета этого эпистолярного наследия, на наш взгляд, не представляется возможным. Отрадно в этой связи то, что в юбилейные дни 2009 года небольшая часть переписки А. Ф. Лунёва была опубликована в книге, посвященной его 90-летию.

Таким образом, необходимо акцентировать внимание на одном, с нашей точки зрения, важном обстоятельстве. До сих пор многочисленные публикации, посвященные Лунёву, рассказывали о нем как о создателе уникального школьного музея на селе и ничтожно мало – о его этических,



религиозных, нравственных исканиях. Несмотря на огромную литературу (преимущественно в периодике) об А. Ф. Лунёве, до настоящего времени существует тема, изучение которой осуществляется крайне медленно. Речь идет о восприятии Лунёва-мыслителя. Это, как нам представляется, — целый комплекс оценок, суждений, мнений о личности основателя музейной педагогики, его просветительской, общественной, если хотите, проповеднической деятельности, что нашло отражение в переписке, в мемуарных свидетельствах, в разнообразных контактах современников с Лунёвым — личных, творческих, духовных.

Несмотря на огромное влияние, которое оказывал А. Ф. Лунёв на умы и чувства многих людей, он, в свою очередь, испытывал воздействие со стороны отдельных личностей, с которыми сводила его судьба. Иначе говоря, взгляды Лунёва формировались не только исходя из собственного жизненного опыта, размышлений над действительностью, но и из опыта других настойчивых искателей истины. Если говорить в этом плане о конкретных людях, то следует назвать, в частности, такие имена, как художники Владимир Фаворский, Сергей Конёнков, Николай Ромадин, Иван Ижакевич, писатели и поэты Илья Эренбург, Степан Щипачёв, Евгений Долматовский, академики Борис Пиотровский, Петр Тронько и другие.

Особое место в биографии известного педагога и музейщика А. Ф. Лунёва занимают контакты с профессорско-преподавательским составом и студентами Харьковского университета, одним из ярких проявлений и свидетельств чему является его многолетняя большая дружба с ректором университета профессором И. Е. Тараповым. Думается, что эта страница в истории жизни А. Ф. Лунёва достойна отдельного изучения.

Конечно же, большое значение Лунёв придавал своим контактам с учеными и студентами исторического факультета одного из старейших украинских университетов. Одновременно следует сказать, что именно ученые Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина сыграли и продолжают играть огромную роль в изучении и популяризации творческого наследия основателя музейной педагогики. Подтверждением этому является и нынешние Лунёвские чтения, проходящие в стенах прославленного вуза, в котором учился в свое время Афанасий Федорович.

Что же касается влияния Лунёва-учителя на учащуюся молодежь, то значение этого влияния невозможно преувеличить: оно было поистине огромно. Этому способствовала и деятельность искусствоведческого клуба «Радуга», через который, благодаря Лунёву, приобщались к миру



прекрасного, к высокой духовности тысячи сельских школьников. Под влиянием А. Ф. Лунёва у многих школьников, а затем выпускников Пархоновской школы происходила решительная переоценка духовных ценностей, вырабатывались новые, подчас противоположные взгляды на окружающую действительность, на свое место в жизни. В личности своего учителя, в его подвижнической деятельности они видели пример подражания, некий нравственный ориентир. Показательными в этом плане есть многочисленные письма его бывших учеников, в которых они обращались к нему и за советами, и за помощью, видя в нем своего духовного наставника.

Конечно, среди учеников встречались и такие, для которых увлечение идеями А. Ф. Лунёва было поверхностным, кратковременным, но и в этом случае положительное влияние общения с талантливым педагогом на каком-то уровне оставалось в сознании этих людей.

Идейно-нравственная программа А. Ф. Лунёва, его философия, сложившаяся как результат совокупности взглядов на мир, на человеческое общество, на искусство и то, что мы теперь соотносим с категорией «музейная педагогика» в прямом смысле слова, — понятия отнюдь не тождественные. Взгляды Лунёва на жизнь – это комплекс оценок истории и действительности, который, конечно же, представляется нам понятием более широким, нежели собственно «музейная педагогика», содержание которого подразумевает воспитательное воздействие на учащихся, молодежь через вовлечение их в процесс приобщения к миру духовности, непосредственное участие в творении музейной коллекции и постижение на этой основе нравственных принципов бытия. В идейно-нравственной же программе Лунёва воплощалось разумное гуманистическое начало. Великий педагог был для своих учеников, а также и части родительской общественности, односельчан, земляков своеобразным аккумулятором прогрессивных идей, примером активного, созидательного служения добру, стремился выработать духовную альтернативу жизненным устоям современного общества.

Теорія і історія музейної справи





І. В. Дворкін

Просвітницька діяльність музеїв Харкова у другій половині XIX – на початку XX ст.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на українських землях Російської імперії діяла широка музейна мережа, до якої входили музеї вищих навчальних закладів, наукових товариств, публічні міські та земські музеї. У цей час у Наддніпрянщині музеї працювали практично в усіх губернських центрах (у Києві, Харкові, Чернігові, Одесі одночасно діяло декілька великих музеїв), а також й у деяких повітових містах (Конотопі, Глухові, Вовчанську та ін.).

Саме музеї, найважливішими соціальними функціями яких є освіта та виховання, у цей період стають провідною ланкою культурно-просвітницької діяльності («позашкільної освіти» за тогочасним визначенням). Музейні заклади разом із просвітницькими товариствами, бібліотеками, недільними школами зробили значний внесок у справу розповсюдження та популяризації різноманітних галузей знань, мистецтва, наукової та художньої творчості серед широких прошарків суспільства [5, с. 28].

У сучасному музеєзнавстві виокремлюються два основні «обов'язки» музею як соціокультурного інституту. Він виконує для суспільства функції документування (доведення за допомогою музейних предметів різноманітних фактів та явищ, які відбувалися в природі та суспільстві), а також виховання (використання інформативних та експресивних можливостей музею для задоволення пізнавальних та культурних уподобань суспільства) [13, с. 46].

Варто наголосити, що музеї досліджуваного періоду були одним із небагатьох джерел інформації про минуле українського народу. Протягом XIX – початку XX ст. українські музеї зосередили у своїх фондах величезні колекції. Найбільші археологічні колекції та зібрання, що висвітлювали історію України, мали Музей старожитностей Київського університету, Київський міський музей та Музей українських старожитностей В. Тарновського. Багаті етнографічні колекції належали харківському та київському міським музеям, етнографічному музею Харківського історико-філологічного товариства. Завдяки саме музеям можна було довести до широкого загалу яскраві надбання української та світової історії і культури, довести самотність та ідентичність українського народу.



У створенні та подальшій роботі музейних установ XIX – початку XX ст. активну участь брала українська інтелігенція, як наукова, так і творча, громадсько-політичні діячі, меценати.

Місто Харків було провідним музейним центром Наддніпрянщини. Тут працювали музейні навчально-допоміжні заклади Харківського університету, утворені переважно на початку XIX ст., міський художньо-промисловий музей (перший публічний художній музей в Україні), єпархіяльний церковно-історичний музей.

Метою статті є розгляд просвітницького напрямку діяльності музейних осередків Харкова другої половини XIX – початку XX ст.

Як українські дорадянські дослідники історії музейної справи, так і сучасні вчені окреслюють проблему просвітницької діяльності музеїв переважно в контексті висвітлення історії окремих музейних установ [2, 8, 10]. Водночас це питання було частково розкрито в загальних роботах з історії музейної справи в Російській імперії [5, 7].

Музеї Харківського університету переважно були засновані ще на початку XIX ст. Першим доступним для широкого загалу музеєм став університетський Музей красних мистецтв та старожитностей, відкритий 26 лютого 1861 року. Досить довго, до 1886 р., цей заклад залишався єдиним відкритим для публіки музеєм Харкова. Проте університетський клас малювання і живопису (заснований одночасно з відкриттям університету) надавав можливість студентам ознайомитись із найкращими зразками західноєвропейського мистецтва. У 1857 р. Рада університету намагалася розмістити колекцію, подаровану відомим меценатом Іваном Бецьким, так, щоб вона була доступна «для осмотру как лицам университета принадлежащим, так и посторонним» [2, с. 67–68].

Після відкриття для відвідувачів у Музеї красних мистецтв та старожитностей постійно навчалися по робочих днях студенти, учні шкіл малювання, працювали художники. Пересічні мешканці Харкова також отримали можливість ознайомитись із пам'ятками мистецтва та археології. Музей регулярно відвідували сотні людей, у тому числі з неможливих прошарків [2, с. 67]. У той час університетський музей працював лише один раз на тиждень – у недільні дні з 12 до 14 години [8, с. 69]. Через це його відвідуваність була невисокою. Маємо відомості, що в 1901 р. музей відвідало 632 особи, серед них 104 студенти [1, с. 189].

Ще один університетський музей – Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства (єдиний суто етнографічний музей



Наддніпрянщини) – довгий час після відкриття в 1902 р. працював виключно як навчальний та науковий заклад. Лише 21 вересня 1908 року, після того, як музей отримав нове приміщення, його було відкрито для сторонніх відвідувачів [12, ф. 2017, оп. 1, од. зб. 439, арк. 14]. Уже за перші три роки роботи музей відвідали 5500 чоловік. Надалі кількість відвідувачів постійно збільшувалась, незважаючи на те, що музей працював тільки два рази на тиждень по чотири години на день [10, с. 12].

Про те, що музеї наприкінці XIX – на початку XX ст. поступово стають провідними просвітницькими центрами, й те, що розуміння цього факту було притаманне засновникам музейних осередків на місцях, свідчать статuti закладів, що створювалися саме в цей час у багатьох українських музеях. За статутами музеїв, вони мали займатися: розповсюдженням історичних, природничих, естетичних знань, ознайомленням населення з пам'ятками історії та культури, організацією систематичних екскурсій із поясненнями для публіки тощо [5, с. 29].

У 1886 р. у Харкові було відкрито перший загальнодоступний музейний заклад – Харківський міський художньо-промисловий музей.

Із перших років свого існування музей став осередком шанувальників мистецтва: він був базою Товариства прихильників мистецтва, заснованого в 1889 р. [9, с. 24]. Різнобічне сприяння місцевим художникам залишалося провідним напрямом у роботі музею й надалі. Однією з вимог Академії мистецтв, за керівництва та підтримки якої заклад було відкрито, стало негайне створення при музеї художньої школи. Зазначимо, що з 1869 р. у Харкові працювала приватна художня школа Марії Раєвської-Іванової. Одразу після відкриття художньо-промислового музею постало питання про передачу згаданої школи місту та розміщення її разом із музеєм. Стосовно неї існувало дві точки зору: М. Раєвська-Іванова та інші представники харківської інтелігенції вважали, що навчання в школі має бути безкоштовним, обґрунтовуючи це тим, що вона має фінансуватися за рахунок міського бюджету. Натомість представники Академії мистецтв уважали, що школа має бути платною та готувати учнів для академії [7, с. 119].

У листопаді 1887 року була створена спеціальна комісія, яка мала визначити статус школи. Комісія виробила проект статуту школи [3, ф. 45, од. зб. 1, спр. 1653, арк. 71]. Але лише в 1896 р. школа як загальнодоступна була передана місту та розміщена в одній будівлі з Харківським художньо-промисловим музеєм. Художня школа працювала за програмою,



схваленою Академією мистецтв, яка надавала закладу всіляку підтримку. У 1909 р. школа отримала статус художнього училища, спеціально для якого в 1912 р. була зведена окрема будівля [4, с. 176].

Харківський художньо-промисловий музей займався також активною популяризаторською роботою серед широких верств населення. Основним напрямом цієї роботи стають численні виставки, що проходили в музеї щороку. Серед них можна відзначити: Товариства передвижників (1889, 1890, 1891, 1894, 1900, 1903, 1906, 1907), Санкт-Петербурзького товариства художників (1904), Товариства харківських художників (1900, 1907, 1910, 1913, 1914, 1916), учнівських робіт міської школи малювання (регулярні), художників-киян (1911–1912); персональні: Івана Айвазовського (1896, 1898), Василя Верещагіна (1896, 1900) та ін. [6, с. 19]. Відвідування виставок для учнів початкових шкіл було безкоштовним [3, ф. 45, оп. 1, од. зб. 1447, арк. 6]. Постійна музейна експозиція була доступна для відвідувачів щодня, крім понеділка з 10 ранку до 4 вечора. Вартість перегляду експозиції становила 10 коп. у будні та 5 коп. у вихідні. За відсутності музейного каталогу, більшість експонатів супроводжувалися спеціальними ярликами [11, с. 87].

Жителі та гості міста отримували інформацію про заплановані виставки й оновлення експозиції музею з публікацій у місцевій пресі. Чимало публікацій та повідомлень, присвячених міському музею, з'являлися на сторінках газет «Харьковские губернские ведомости», «Южный край», щорічниках «Харьковский календарь», а також у путівниках по місту. Наприклад, в «Путеводителе для туристов и экскурсантов» за 1915 р. було представлено план міського музею та детальний опис колекції. Також у путівнику досить детально описувалися колекції університетських музеїв: красних мистецтв та старожитностей, етнографічного, нумізматичного та зоологічного [11, с. 85–112].

Підсумовуючи викладене, зазначимо: протягом усього періоду роботи музеї Харківського університету залишалися, у першу чергу, навчально-допоміжними закладами та мали забезпечувати навальний процес. Крім того, вони були базою для наукових досліджень і лише в останню чергу надавали свої колекції для огляду стороннім особам. Натомість, після відкриття в місті загальнодоступного міського музею, він стає значним культурно-просвітницьким осередком міста. Протягом року музей був відчинений для відвідувачів; тут працювала художня школа, регулярно проходили виставки.



Без перебільшення можна констатувати, що для широких верств тогочасного населення музеї досить часто ставали першими культурно-просвітницькими установами, які дозволяли засобами наочної демонстрації зробити доступними практично для кожного основні наукові здобутки, надбання вітчизняної, а подекуди і світової культури. Розуміючи це, співробітники українських музеїв, у тому числі й харківських, значну увагу приділяли саме просвітницькій, популяризаторській роботі. Крім того, учні художніх шкіл, студенти, учені – історики та етнографи, а також аматори-краєзнавці мали змогу використовувати фонди музеїв у навчанні та науковій діяльності. Подальші дослідження просвітницької діяльності українських музеїв дозволять доповнити загальну картину розвитку музейної справи Наддніпрянщини XIX – початку XX ст.

Література

1. Гусев А. Н. Харьков, его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях : Историко-справочный путеводитель / А. Н. Гусев. — Х., 1902.
2. Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей при Харьковском университете (1805–1905) / В. Е. Данилевич // Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) ; под ред. Д. И. Багаля, И. П. Осипова. — Х., 1911. — С. 52–68.
3. Державний архів Харківської області.
4. Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы: заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. — Х., 1998.
5. Пархоменко Т. А. Музеи дореволюционной России во внешкольном образовании (вторая пол. XIX – нач. XX в.) / Т. А. Пархоменко // Музеи и власть. Из жизни музеев. — М., 1991. — С. 27–42.
6. Півненко А. З історії музейної справи в Харкові / А. Півненко // Образотворче мистецтво. — 1988. — № 1. — С. 18–19.
7. Равикович Д. А. Местные художественные музеи II половины XIX – начала XX в. / Д. А. Равикович // Труды НИИ музееведения. — 1962. — Вып. 7. — С. 63–117.
8. Редин Е. К. Музей изящных искусств и древностей Харьковского университета (1805–1905) / Е. К. Редин // Записки Харьковского университета. — 1904. — Кн. 3. — С. 43–106.
9. Савицька Л. Л. Художньо-промисловий музей у художньому житті Харкова на початку XX століття / Л. Л. Савицька // Матеріали наукової конференції, присвяченої 110-річчю Харківського художньо-промислового музею. — Х., 1996. — С. 23–27.



10. Фрадкін В. З. До історії створення і діяльності етнографічного музею ХІФТ / В. З. Фрадкін // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. — 1993. — Т. 3. — С. 5–14.
11. Харьков. Путеводитель для туристов и экскурсантов. — Х., 1915. — 179 с.
12. Центральний державний історичний архів у м. Києві.
13. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела: теория и практика / Л. М. Шляхтина. — М., 2005.

О. Й. Денисенко

Колекція родини Б. В. та Т. В. Гриньових – від реалізму до «Нової хвилі»

Колекція родини Б. В і Т. В. Гриньових нині є не тільки одним із найзначніших мистецьких приватних зібрань України, а й найбільш опрацьованих та уведених до контексту культурно-мистецького життя України та зарубіжжя (у США з грудня 2011-го по березень 2012 року експоновано виставку, де брали участь і твори з їх приватної колекції). Їхнє зібрання – це дійсно «живий організм», складові якого знаходяться не на полицях сховищ приватного помешкання, а живуть своїм життям, за яким, безумовно, їх господарі слідкують, наглядають, цікавляться, турбуються, адже це «діти» духовного спадку, який любовно і з розумінням (уже більше півтора десятка років) примножують їх засновники – власники.

Відкритість власників колекції для медійних засобів та спеціалізованих видань (надруковано кілька інтерв'ю Бориса Вікторовича та Тетяни Волиславівни в солідних книгах та часописах) дають уявлення про їх дітище, зростання якого прокоментовано ними відверто, з добрим гумором і відчуттям залюбленості в справу, яка робить їх життя повнокровним і більш насиченим.

У плані напрямів колекціонування Гриньови продовжують традицію дореволюційного збирання, де той же П. І. Харитоненко, попри інтересу до вітчизняного реалістичного живопису, міг дозволити собі купити «Незнайомку» І. Крамського, від якої відмовився П. Третьяков і яка була нищівно розкритикована, і зібрати колекцію «нового французького мистецтва». Можна навести й інші приклади – відомих московських колекціонерів Харджієва і Костакі, які в час неприйняття й цілковитого засудження авангарду зуміли зібрати солідні колекції творів авторів, котрі нині посідають перші місця на престижних мистецьких аукціонах.



Як свідчать самі колекціонери, їм у цій ситуації і легше, і складніше – часова образотворча константа подовжилась на ціле століття. За цей час систематизовано сам процес колекціонування, з'явилися клуби за відповідними інтересами, розширилось спілкування, пошук нових імен, підбір особистостей нині відбувається за історико-науковим принципом.

Як солідне зібрання, воно концентрує своєрідні «колекції в колекції». Їх можна означити як монографічні, сюжетно-тематичні, концептуальні, жанрові тощо. Родзинкою колекції Гриньови вважають і ті речі, що створені задовго до появи того чи іншого напрямку, або на маргінесі магістральної лінії творчості того чи іншого майстра. Доречно згаданий вираз «учений, що випередив час» притаманний і майстру образотворчості, що і є таким своєрідним ученим, бо зміг у вигляді тенденції, деталі, образної стилістики «передбачити мистецьке майбуття». Про такі твори кажуть, що вони «ніби сьогодні написані», й це є найбільшим компліментом їх творцеві.

Перші твори колекції були пов'язані із західноєвропейським мистецтвом, потім, ніби продовжуючи лінію інтересів старих колекціонерів – збирання творів художників-реалістів XIX – початку XX століть, середини XX століття, визначились пріоритети українського, його різних періодів. Нині їх колекція претендує на звання найзначнішої приватної колекції українського мистецтва XX століття в Харкові й одну з найбільш представницьких в Україні. Зібрання пройшло (і проходить із новими експонатами) повну каталожну обробку. Різною є художня значимість робіт – є твори дійсно музейного рівня за високою майстерністю виконання та історико-художньою оцінкою, інші, можливо, більш несподівані, але кожна робота має своє важливе місце у творчій біографії того чи іншого майстра.

Що ж стосується якісного складу колекції, то він підходить до таких визначень: «Мистецтво століть, що відійшли, мистецтво століття нового». Раритетні, хрестоматійні імена сусідять із художниками, можливо, не так відомими, але від цього не менш значимими, що мають свою нішу в історії мистецтва, гарну пресу, «звання і визнання». Хронологічно найранніші твори датовані 1-ю половиною XIX століття, верхня планка – це сьогоднішній день мистецтва, образотворчої стилістики XXI століття, де поряд із творами реалістичними з'явилися декоративні, авангардні роботи.

Підхід до придбання роботи універсальний – «вік» і клас твору не мають значення, головне, щоб робота подобалася, викликала якісь емоції



і почуття. Поряд із значними кількісно «колекціями в колекції» (твори О. Судакова, В. Ігуменцева, П. Горобця, О. Коцарева, В. Шаховцова, В. Ковтуна, Ю. Вінтаєва та інших), є художники, представлені однією-двома роботами. Тим самим розширюється контекст побутування образотворчого мистецтва за рахунок різноманітних імен, їхнього кількісного складу, тож колекція може служити своєрідним майстер-класом для вивчення мистецтва кінця XIX та XX – XXI століть.

Такий вид колекційної діяльності, як депонування, також практиковано Гриньовими: у постійній експозиції графіки вітчизняного мистецтва XVI – поч. XX ст. знаходяться кілька робіт із їх колекції, авторів яких не представлено в зібранні музею, або ці роботи висвітлюють іншу грань їх творчості. Це виконані в дусі модерну два «Жіночих портрети» полтавчан О. Сластьона та І. Цисса, роботи представників Київської художньої школи Ф. Красицького та Г. Дядченка. Також у колекції є твори О. Васильківського, П. Левченка, К. Трутовського, М. Мурашка, М. Пимоненка.

Крім цього, активно і прискіпливо відслідковано виставковий процес в Україні та за кордоном, проводиться меценатська та видавнича діяльність, представлена низкою ошатних альбомів та каталогів.

Своєрідними «кабінетами красних мистецтв» є робочі місця Б. В. Гриньова в Харкові та Києві, де ці «міні-музеї» є не тільки відображенням мистецьких смаків господаря, а й доброю естетичною школою для відвідувачів – наукової еліти України та зарубіжжя.

У контексті конференцій, присвячених пам'яті А. Ф. Луньова, приємно відзначити, що Б. В. Гриньов є також випускником Харківського університету, і хоча між їх особистостями досить глибокі відмінності (скромний сільський учитель і вчений, адміністратор високого посадового рівня), у колекційній, просвітницькій, гуманітарній діяльності є багато спільного: висока внутрішня культура, прагнення поділитися своїми надбаннями з іншими, справжня інтелігентність і доброзичливість, авторитет. Колекція Гриньових дійсно вкладається в рамки означеного нами терміна – від реалізму до «нової хвилі», так званої «української альтернативи», яка існувала від 1960-х років, періоду відлиги в тогочасному суспільстві, як протиположність офіційному мистецтву.

Звернення до творів реалістичного напрямку було обумовлено кількома чинниками. Саме тоді, на межі 1990-х і в середині десятиліття, почали складатися багато корпоративних і особистих зібрань, формуватися закони арт-ринку, відкриватися арт-галереї, уже згодом, від початку 2000-х



років, стали проводитися аукціони. Падіння «залізної завіси» виявило досить цікаву тенденцію – збереження академічної школи, основ ремесла як такого.

Інтерес до живопису як предмета колекціонування виник у Б. В. Гриньова в середині 1990-х, як він сам зізнається, після захисту докторської, тому що до цього все було присвячено фізиці. А потім, коли з'явилась можливість приділити увагу чомусь іншому, прийшло розуміння того, що мистецтво – це не тільки експонати, виставлені в музеях. Воно може оточувати тебе і вдома, і в робочому кабінеті. У 1990-ті роки в художників фактично нічого не купувалось, і в них зібралось багато робіт. Як згадує Т. В. Гриньова, «цей процес збирання творів мистецтва йшов кількома напрямками: придбання творів живопису, відвідування виставок, майстерень, спілкування з художниками як своєрідний спосіб розуміння світу – порівняння методу колективної творчості в науці й індивідуального, художнього, знайомство з музеями в Україні і за кордоном. Із самого початку ми намагалися застосовувати «науковий підхід», у поняття якого прагнули внести і повну наукову каталогізацію творів, і цілісність самого зібрання, спроби не залучати до колекції випадкові предмети. Як і в багатьох збирачів живопису, наших попередників, які, як і ми, не мали мистецтвознавчої освіти, нас виручало інтуїтивне відчуття цінності експоната й обережність, із яким колекціонер повинен вибирати речі, щоб бажання придбати щось «нове» відповідало цінності самої речі. Були фальшивки, повертали придбані роботи після скрупульозних атрибуцій та експертних висновків. Найбільш складним виявилось примусити себе слухати спеціалістів. Для цього треба було пройти своєрідний лікбез – відвідування майстерень художників (у нас записна книжка була вщент заповнена адресами та телефонами). Перший етап дійсно був збором інформації, знань, а не стільки придбанням картин. Розмовляли і спілкувались з абсолютно різними людьми – самими художниками, їх нащадками, родичами, знайомими, де зберігалися твори, у приватних квартирах, майстернях.

Саме ці люди нас багато чому навчили – ніяка спеціальна література не замінить цього безпосереднього спілкування, своєрідного навчання таким собі «ремісничим» способом». Далі надійшла черга виставок, проведення акцій, видань буклетів, книг, альбомів і, звичайно, придбання творів. 2006 року майже всю колекцію Гриньових було показано на виставці «Passinato» в Харківському художньому музеї та опубліковано



в каталозі, виданому до цієї виставки, де було представлено біля дев'ятисот вісімдесяти творів живопису і графіки авторства понад ста п'ятдесяти художників.

Бібліографічно-каталожний аспект їх колекції включає повне наукове опрацювання. Практичну сторону (вона триває весь час, адже в її поняття входить постійне придбання творів мистецтва) поєднано і з видавничою діяльністю. За останні роки побачили світ монографії про творчість О. Судакова, В. Ігуменцева, альбом «Шляхами Васильківського: погляд через століття» (2009), буклети до виставок творів А. Зорко (Київ), О. Коцарева (Харків), М. Винокурової, П. Горобця (Полтава – Харків), Л. Смоленського, Б. Жукова (Харків), перший в Україні довідник «Підписи і монограми художників України» (перший том: Київ, 2005; другий: Київ, 2009), який вийшов стараннями колективу редакторів під нашим керівництвом, участь у виданні альбому «Гурзуфські пленери» (2010).

Реалістичне мистецтво останнім часом здобуває все більше й більше поцінувачів, адже правда і простота виконання, висока якість творів характерні для багатьох представників післявоєнної генерації українських живописців, їх орієнтації на академічні ідеали, традиційні форми мистецтва. Саме високий професіоналізм, а також реалістична і значною мірою плернерна, імпресіоністична традиція, що зближує це мистецтво з антикварними зразками, пояснюють її високий рівень, постійно зростаючий інтерес колекціонерів.

Регіональна приналежність робіт має декілька адрес: Київська, Закарпатська і Харківська художні школи, також широко представлено роботи членів Полтавського відділення Національної Спілки художників України, хоча питання членства не є головним при доборі робіт у колекцію.

Завдяки проведенню пленерів культурно-мистецької акції «Шляхами Васильківського, погляд через століття» колекція збагатилася роботами представників більшості обласних організацій: Дніпропетровської, Львівської, Житомирської, Чернігівської, Черкаської.

Хронологічна шкала творів колекції завершується нині роботами представників сучасного художнього процесу.

Як зізнається Б. Гриньов, твори, пов'язані з так званою «українською альтернативою», було зібрано приблизно за останні три роки – тобто за час, коли відбулась переорієнтація колекції: «Мистецтво не стоїть на місці, і в міру того, як ти відкриваєш для себе щось нове, починаєш жити цим, ти сам рухаєшся вперед. Ми з дружиною буваємо на Бієнале при кожному



приїзди й навіть проїзди через Париж, якщо є хоч кілька годин, намагаємося потрапити на великі виставки, в Центр Помпіду і т. д.».

Заради справедливості зазначимо, що інтерес до «нового» був притаманний Б. і Т. Гриньовим від самого початку їх колекціонерської діяльності. Тим більше альтернатива в мистецтві і в художників була завжди. Порівняймо авангардистів – Косарева, Єрмілова у глухому куті новонародженого «SOS реалізму», шістдесятників – до речі, у рамках однієї колекції це виглядає досить наочно. У цих роботах є якась внутрішня сила, оголений нерв часу, образність, метафоричність вислову, за безсумнівної якості живописного виконання та композиційної побудови. Із останніх придбань у цьому напрямку досить цікавими є роботи майстрів 1970-х, різної спрямованості і авторської манери.

Своєрідну пару творів «із олюдненням» неживих предметів утворюють «Коза у місті» І. Марчука та «Сутичка» Ю. Щербатенка, написані майже в один час. Фізично відчутно, як клацають зуби сталевих, з антрацитовим полиском щелеп, змикаючись «на тілі» такої ж металевої «жертви», захоплюють-закручують усе на всі гайки неблаганні «руки-крюки». Агресія в розпалі, сутичка досягла свого апогею, ні про яку «втомленість металу» навіть не може йти мова. Красу цього видовища підкреслює колорит, розроблений на поєднанні вишуканих сталєво-блакитно-жовтих градацій. «Коза в місті» І. Марчука теж має елемент агресії – козу, чи «козла відпущення», обступило місто, хижо вишкіривши свої гострі зуби гранчастих будівель-башт. І хоча коза у «круговій облозі», автор залишає нам оптимістичний кінець – віру в непереможність «Кози-дерези», мудрість козла Фабіана з «Вавилону-20»... Та й композиційну побудову вирішено так, що коза знаходиться «в оправі», своєрідний рамі, у позі тварини, що готується до стрибка, викликаючи альянз скіфського «звіриного» стилю. Із «альтернативних» робіт тих же 1970-х досить значним і якісним поповненням можна назвати «Автопортрет» (1968) відомої майстрині Л. Ястреб, яскравої представниці Одеської школи абстрактно-метафізичного напрямку, яка прожила коротке, але насичене мистецькими подіями життя. Такий же короткий вік судився і відомому в 1970-х художникові і скульпторові М. Вайнштейну. Його роботу «Арена. Виступ акробатів» (1972) позначено чіткістю силуетної композиції, стриманістю колориту, орієнтацією на тогочасне західноєвропейське мистецтво. Унікальність творчої манери цього майстра, його відданість мистецтву вразила славетного Марка Шагала, із яким Вайнштейн зумів налагодити тісне творче



і людське спілкування, що закінчилось особистою зустріччю в Москві 1973 року та портретними замальовками.

«Ніби сьогодні написано» – так можна сказати про роботу Харківського митця М. А. Рибальченка «Російські сувеніри», створену 1971 року. Тоді, а також і в подальшому, художник разом із своїм творчим побратимом А. П. Любимським писав великі монументальні полотна «у дусі часу». І водночас, «випереджаючи час», створював декоративні орнаментальні композиції, від колірної сміливості і дзвінкості яких перехоплювало подих. Час їх відкриття і справжнього поцінування припав якраз на 1990-ті, ще за життя майстра.

«Святая святых» художника – його майстерня. Сакральний акт творчості, предмети, антураж. Із літератури відомо, як деякі митці обставляли свої майстерні, які там колекції створювали, необхідні для роботи і натхнення. У картині М. Каплана своєрідними «просторовими віхами» проміряно відстань від найпершого предмета – вигадливої східної вази для фруктів через кришталеву кулю (як своєрідний магічний кристал) та інші дрібнички до обличчя художника, зверненого до глядача. Так любив зображувати себе великий любитель матеріальної культури Рембрандт, і, можливо, це й мав на увазі художник...

Одна з найбільш шанованих робіт у Б. Г. Гриньова – «Вічний рух» О. Власенка, у своєрідному перегуку з нею знаходяться «Мальви» (1993) Н. Вергун. Дійсно, рух коліс, маховиків часу, колісниць як абстрактного втілення, символіко-філософського узагальнення, належить до так званого інтелектуального живопису. І каменів багато на цьому шляху – гладеньких, відполірованих, «приборканих» і обтесаних невмолимим часом. У картині «Мальви» – рух бідового гурту жінок-колгоспниць (1993-й рік створення, незадовго до розпаду колгоспної системи). Своєрідна композиція, як житійна ікона, у три ряди, де жінки – центр, мальви вгорі і внизу, їх відображення в калюжі чи ставку, як своєрідне обрамлення, внутрішня рама, що надає відчуття монументальності. Жіночій колоні, майже однаковій (сукні, ніби теж заткані узорами із мальв, схожі обличчя, тільки одна дивиться на глядача) немає кінця – постаті попереду й позаду зрізано краєм полотна. Це нагадує давньоєгипетські та давньогрецькі фризові композиції монументального плану. Якби не 1990-ті, сказали б словами Шевченка, що «співають, ідучи, дівчата». Колорит приглушений, майже монохромний, улюблений у художниці – виучениці кафедри монументалістики Ленінградського ІЖСА ім. Рєпіна АМ СРСР.



Наприкінці 1980-х, з'являється наступна «альтернатива», «Нова хвиля» – мистецтво 2-ї половини 1980-х – початку 1990-х років, синонім найширшого поняття постмодернізму з місцевими термінологічними відмінностями. Це установка на радикальний еклектизм, переказ історії мистецтва, переказ «у квадраті» (за Умберто Еко): цитатність, присвоєння – апропріація, реконструкція – зміщення, повернення до зображального живопису.

Просування трансавангарду на світовій арені змогло проникнути до нас тільки в час перебудови кінця 1980-х, проникнення інформації, пов'язаної з поп-артом, дадаїзмом, абсурдизмом. 1980-ті, плідні, знакові в українському образотворчому мистецтві, разом із тим засвідчили й пошуки якогось іншого мистецтва. «Нова хвиля» як альтернатива з'явилась у контексті радянського мистецтва на підйомі – відкритості суспільства, дискусій, обговорень, оновлення всього суспільно-політичного життя.

Поворотним моментом стала виставка «Молодість країни» у Москві в Манежі, де справжньою сенсацією стала картина молодих київських митців Арсена Савадова і Григорія Сенченка «Печаль Клеопатри» (1987).

Відкривалися перші галереї, що пропагували нове мистецтво, нового імпульсу набувало мистецтво фотографії, відео, перформансу. За цей час –десь із 1992-го до 1998 року – живопис пережив низку «смертей», повернувшись як «незнищений» в кінці 1990-х.

Арт-критик Олександр Соловійов, один із ідеологів нового українського мистецтва 2-ї половини 1980-х – початку 1990-х, уважає, що хронологічні межі «нової хвилі» – це 1987–1992 роки, а символічно її завершує смерть одного з провідних митців цього напрямку, О. Голосія, у 1993 році.

Коли згадуємо гарячий «материк» українського авангарду ХХ ст., знаходимо там міцне підґрунтя – архаїка, народне мистецтво, трипільська культура. У мистецтві «нової хвилі» також були свої особливі культурологічні уподобання – та ж архаїка, наївне мистецтво, дитяча творчість.

Із світової образотворчої стилістики – середньовіччя, романтизм, символізм, бароко. Із новітніх течій – італійський трансавангард, національний постеклектизм, неоавангард, концептуалізм. Різностильні твори, з декоративними площинами локального кольору, авторський діалог із традицією іконопису також виглядають як сучасне модерне прочитання.

За десятиліття, що пройшло, змінилося багато – дехто з майстрів цього напрямку переорієнтував свою творчість, дехто пішов із життя. Цей



період, як і попередні, як вважають Гриньови, повинен зайняти своє місце в колекції.

У колекції Гриньових є роботи митців, які нині активно працюють: А. Криволап, О. Тістол, В. Ралко, О. Ройтбурд, Ю. Шерешевський, І. Павельчук та інші. Твори цих майстрів очолюють рейтинги виставкових проєктів та галерейних вернісажів, вітчизняних та зарубіжних аукціонів. Також присутні роботи учасників концептуальної культурно-мистецької акції «Гурзуфські пленери» (2009). Образно-стилістичний аналіз цих робіт є темою окремого дослідження.

У цій статті ми торкнулися лише деяких аспектів колекційної діяльності подружжя Гриньових. Досить повно висвітлено в інших виданнях їх діяльність, пов'язану з проведенням культурно-мистецької акції «Шляхами Васильківського: погляд через століття». Нашим завданням було прослідкувати напрями колекціонування, серед яких вирізняється складова, традиційна для вітчизняного колекціонування – поєднання класичного мистецтва з новим, що є запорукою його еволюції та подальшого розвитку.

Література

1. Гриньова Тетяна Волеславівна // В Україні жіноче обличчя / авт.-упор. Шахівський О. Л. — К., 2001. — Вип. 1. — С. 118–121.
2. Passinato: Каталог виставки призначений из коллекции семьи Б. В. и Т. В. Гриневых. Живопись, графика. — Х., 2006. — 110 с.

І. А. Корнацький

Місцева дореволюційна періодика в колекції Артемівського краєзнавчого музею

Останніми десятиліттями дедалі зростає зацікавлення краєзнавців і широкої громадськості історією культури Донеччини на початку ХХ ст. У сучасних дослідженнях зазнають корективів усталені в радянські часи стереотипи, пов'язані з вузькокласовим підходом до явищ, знаходять позитивну оцінку безперечні культурні здобутки дорадянської доби в історії нашого краю.

Цікавим і важливим джерелом до історії культури й громадського життя нашого краю в дореволюційний період є місцева періодика. Газети, що видавалися в дореволюційному Бахмуті – центрі повіту, до якого входила значна частина промислового Донбасу, давно привернули увагу



дослідників як джерело цінної краєзнавчої інформації. Про дореволюційні бахмутські газети й журнали йшла мова в статтях В. П. Замкового [2, с. 38–40; 3, с. 6–8], С. В. Федяєва [7, с. 50–52], Л. Л. Декурно [1, с. 94–99], відповідних розділах книг О. Г. Копила [4, с. 49–50], С. Й. Татарінова й Н. О. Тутової [6, с. 184–185], А. В. Шевченка [13, с. 149–154, 175–177, 182–183]. Цінним посібником для краєзнавців став каталог, підготовлений Донецькою обласною науковою бібліотекою ім. Н. К. Крупської [5]. Заслугує уваги також колекція місцевої дореволюційної періодики, що зберігається в Артемівському краєзнавчому музеї. Метою цієї статті є огляд колекції, аналіз її інформаційних можливостей та культурно-історичного значення.

Серед місцевої періодики дореволюційної доби однією з перших за часом появи й найбільш тривалою за періодом видання була щотижнева «Народная газета Бахмутского земства» (1906–1917 рр.). Вона виходила за редакцією голови повітової земської управи (А. А. Карпов, а з № 22 за 1911 р. — М. В. Рутченко) [5, с. 19–20].

«Народная газета» подавала читачам відомості переважно про земське життя та сільське господарство, друкувала також матеріали з життя міста Бахмута, звіти про засідання міської думи. Передплата на рік коштувала 75 копійок, на півроку – 40 копійок. Газета розсилалася безкоштовно в межах Бахмутського повіту в усі волосні й сільські правління, усім земським гласним, членам сільськогосподарської ради, лікарям, фельдшерам та вчителям. Редакція містилася в будинку Бахмутської повітової земської управи.

У фондах Артемівського краєзнавчого музею «Народная газета Бахмутского земства» представлена № 47 від 25 грудня 1913 року, № 5 від 15 лютого, та № 46–48 від 25 грудня 1914 року, № 46–47 за 1916 р. та № 1 за 1917 р. [10]. На сторінках «Народной газеты» зустрічаємо багато цікавої й корисної інформації про життя міста й повіту. Передноворічний номер за 1913 р. у рубриці «Земские дела» розповідає про плани земства на наступний 1914 р.: асигнування 500 крб. на передплату педагогічних журналів для вчителів земських шкіл, утворення при земських школах ремісничих відділень, відкриття двох нових медичних ділянок. У кореспонденції К. Лобко розповідається про перший з'їзд кредитних кооперативів Бахмутського повіту. Обговорюються актуальні проблеми сільського вчительства, його культурно-просвітницької місії на селі.

У лютому 1914 року газета друкувала пропозиції до хворих на туберкульоз та ревматизм про лікування коштом Бахмутського земства.



Повідомлялися новини сільськогосподарської кооперації, розповідалося про успішний досвід організації гарячих сніданків для учнів земських шкіл. Друкувалися кореспонденції з сіл, новини місцевого життя. Рубрика «По России» містила огляд газетних та журнальних новин. У рубриці «Городская жизнь» розповідалося про вшанування земського діяча Г. О. Смекалова з нагоди обрання його мировим суддею. На юридичні питання читачів «Народной газеты» відповідав губернський чиновник П. І. Кармазін. Серед оголошень переважала сільськогосподарська тематика: запланована на вересень 1914 року сільськогосподарську й промислову виставку, діяльність у Бахмутському повіті агентів із переселення селян до Сибіру. Значне місце займала реклама сільськогосподарських періодичних видань.

Із початком Першої світової війни дедалі більше місця на сторінках газети займає військова тематика. Так, у № 46–47 за 1916 рік повідомляється про різдвяні подарунки на суму понад 4000 карбованців від жителів повіту й земських службовців 415-му Бахмутському полку, сформованому під час війни. Публікується положення про реквізицію коней у населення під час війни через посередництво земських установ. Сюжети віршів та оповідань також навіяні подіями світової війни.

Як додаток до «Народной газеты Бахмутского земства» видавався «Сельскохозяйственный календарь» – безкоштовна премія передплатникам. Уперше він був виданий у 1913 р. на 154 сторінках, а вдруге – у 1914 році. У фондах Артемівського краєзнавчого музею зберігається неповний примірник «Сельскохозяйственного календаря на 1914 г.» [11, с. 33–100].

На сторінках календаря значне місце займають довідкові відомості: розподіл Бахмутського повіту на страхові та ветеринарні ділянки, райони інспекторів народних училищ, ділянки судових приставів та мирових суддів Бахмутського округу, розклад засідань Бахмутського з'їзду мирових суддів, Бахмутської землевпорядної комісії, склад з'їзду мирових суддів та з'їзду земських начальників, статистичні дані про медицину в повіті. Далі йдуть юридичні довідки з окремих питань.

Дуже різноманітним за тематикою й інформаційно насиченим є власне сільськогосподарський розділ календаря. Розповідається про заходи земства з розвитку тваринництва, даються поради з баштанництва тощо. Подаються роз'яснення про хвороби домашніх тварин та їх лікування. Серед авторів цих матеріалів – агрономи А. Юдін, Завадський, ветеринарний лікар Н. Н. Богданов та інші досвідчені фахівці. Календар подавав читачеві



також докладну статистику діяльності кредитних кооперативів Бахмутського повіту.

Поруч із «Народною газетою» біля витоків місцевої бахмутської періодики на початку ХХ ст. була також газета «Донецкий вестник», що видавалася в 1906 р., але була призупинена за розпорядженням генерал-губернатора у зв'язку з оголошенням військового стану. Поліція конфіскувала всі номери, що вийшли у світ, а редактори газети Коніков і Балабанов були притягнуті до відповідальності [5, с. 14].

Так само постраждала від цензурних утисків щоденна вечірня газета «Бахмутский листок» (редактор-видавець М. Мишнаєвський). Усього встигло вийти у світ 13 номерів від 15 до 28 квітня 1912 року, після чого газета була призупинена розпорядженням адміністрації. Передплатникам замість призупиненого видання надсилалася щойно заснована 1 травня 1912 року газета «Донецкое слово» [5, с. 12].

Період її видання обмежується 1912 р., редактором-видавцем «Донецкого слова» був Ю. Ф. Мархлевич. У колекції музею «Донецкое слово» представлено № 19 від 30 травня 1912 року [9]. Контора й редакція газети були розташовані на Торговій площі у будинку Клещова, місцем друку була бахмутська друкарня І. І. Дерковського. Передплата «Донецкого слова» на чотири місяці коштувала 2 крб. 25 коп., на місяць – 60 коп., ціна окремого номера – 2 коп. Плата за друк оголошень складала 5 коп. за рядок петиту перед текстом і 7½ коп. після тексту.

Серед інших місцевих газет «Донецкое слово» відзначалося глибиною й різноманітністю змісту. На с. 1–2 друкувалися оголошення Санкт-Петербурзького телеграфного агентства. На с. 2 зустрічаємо статтю лікаря С. Юсевича «Санитария и Бахмут», яка друкувалася з продовженням і містила серйозні пропозиції щодо поліпшення санітарного стану міста. На с. 3 – виклад літературознавчої лекції Г. Петрова «Идейная пустота» з аналізом ідейної кризи в тогочасній російській літературі. Там же – хроніка місцевого життя, між іншим – згадка про заплановане на 10 червня 1912 року урочисте відкриття єврейської лікарні в Бахмуті та ін.

На першій сторінці друкувалася реклама заміського саду «Акваріум» під дирекцією Л. Я. Каракаш'янц, де щоденно відбувалися гранд-концерти відомих артистів та артисток та Віденського концертного струнного оркестру під управлінням Л. Г. Гутіна. Оголошувалося про духовно-світський концерт в театрі О. О. Чепурковського та сеанси кінокартин в його ж «електробіографі».



На останній сторінці більше торговельно-промислової реклами: склад землеробських машин та знарядь І. І. Найговзена та Я. С. Фрідмана в Бахмуті, пошив чоловічого одягу Я. І. Штафінського, Н. Локшина, друкарня І. І. Дерковського, завод братів Вараксіних, машинобудівельний завод товариства Ремпель і Курке, аптекарська крамниця І. З. Лебедева, книжки видавництва С. А. Козловського для самоосвіти. Той же завод товариства Ремпель і Курке запрошував на роботу досвідчених токарів та модельників, торговельна контора Якова Брукмана – бухгалтера, продавця й прикажчика. У довідковому відділі розміщено літній розклад поїздів по станції Бахмут Південної залізниці.

Одним із провідних місцевих періодичних видань була щоденна газета «Бахмутская жизнь», що виходила в 1914–1916 роках. Редакторами її в різні роки були Л. М. Коніков (1914–1915), А. Я. Рубанчик (1915), П. П. Пилаєв (1915), Н. Д. Павленко (1915–1916). Водночас вони були й видавцями газети: спочатку Л. М. Коніков, потім (з № 266 за 1915 р.) П. П. Пилаєв і нарешті Н. Д. Павленко (з № 348 за 1915 р.) [5, с. 11]. У фондах Артемівського краєзнавчого музею «Бахмутская жизнь» представлені №№ 234 та 284 за 1915 р. [12]. Редакція й контора «Бахмутской жизни» розміщувалися в друкарні І. І. Дерковського, де й друкувалася ця газета. Передплата на рік коштувала 5 крб., на півроку – 3 крб., на 3 місяці – 1 крб. 75 коп., на 1 місяць – 60 коп., ціна окремого номера складала 2 коп.

В умовах Першої світової війни значне місце серед новин займали повідомлення про події на фронті й у тилу. Так, у № 234 були оприлюднені розпорядження головного начальника Одеського військового округу про вільний вивіз за межі Катеринославської губернії до району театру війни всіх затриманих на залізничних станціях партій борошна, а також про порядок продажу денатурованого спирту та реєстрацію всіх запасів спирту, горілки та вина. Уповноважений із заготівлі провіанту й фуражу для потреб армії К. Д. фон Гессен звертався до населення з пропозицією продати для армії запаси ячменю, вівса, житньої та пшеничної муки. Ціни для добровільного продажу були встановлені на 15% вище, ніж для реквізицій. Повідомлялося про прибуття на катеринославський розподільний пункт поранених уродженців бахмутського повіту Т. Очкурова, Є. Микити та Л. Величка, а також про прибуття до Бахмута партії поранених, яких розмістили в місцевих шпиталях.

У № 284 подавалися офіційні телеграми від штабу Верховного Головнокомандувача й від штабу Кавказької армії з викладом бойових



дій на фронті, а також огляд «Армейского вестника». Було організовано повітовий комітет для збору пожертв для пересувного військового шпиталю під головуванням В. П. Пестеревої й оголошено про організаційні збори в Народному домі 6 травня 1915 року. Серед інших новин за-слуговують на увагу повідомлення про намір відкрити учительські семінарії в Маріуполі, Бахмуті й селі Єлизаветівка Слов'яносербського повіту та списки випускниць 7 та 8 класів Бахмутської першої жіночої гімназії.

Значне місце в газеті займали оголошення, які друкувалися по ціні 25 коп. за рядок петиту на першій сторінці й 20 коп. на останній (для жителів Бахмута плата за оголошення була знижена відповідно до 15 й 10 коп.). На перших сторінках друкувалися оголошення про передплату на «Бахмутскую жизнь», анонси кінотеатрів О. О. Чепурковського й «Модерн», реклама Торгового будинку «М. А. Розенфельд і Ко», хіміко-бактеріологічного кабінету при Старо-Бахмутській аптеці провізора Д. Я. Межеровського, кондитерської П. М. Машур'янца. Повідомлялося про гастролі ансамблю російської оперети під керівництвом В. Г. Дарова в літньому саду й театрі Чепурковського та про відкриття в цьому саду їдальні артіллю офіціантів.

На останній сторінці друкувалися оголошення приватного змісту: про послуги репетиторів І. Д. Евенбаха та Л. Юровської-Евенбах, найом приміщень, продаж фісгармонії й бажання придбати піаніно, новинки в крамницях готового одягу і меблів. «Бахмутская жизнь», таким чином, є джерелом цікавої й різноманітної інформації про ділове й культурне життя повітового Бахмута.

Досить нетривалою була видавнича історія щоденної газети «Бахмутский курьер», що видавалася в 1913 р. за редакцією В. М. Малашенка. У січні – лютому 1913 р. вийшли у світ лише 13 номерів. У фондах Артемівського краєзнавчого музею ця газета не представлена [5, с. 12].

Бахмутська щоденна вечірня газета «Бахмутская копейка» (редактор-видавець Є. А. Кашникова) існувала з 1913 до 1917 року. В експозиції Артемівського краєзнавчого музею представлений № 68 цієї газети від 13 червня 1913 року. Редакція й контора газети розміщувалися в Бахмуті по вул. Олександрівській, 26. Друкувалася «Бахмутская копейка» у друкарні І. Х. Новикова. Вартість передплати на рік становила 3 крб. 60 коп., на півроку – 1 крб. 80 коп., на місяць – 30 коп., ціна окремого номера – 1 коп.



На сторінках «Бахмутской копейки» значне місце займали телеграми Санкт-Петербурзького телеграфного агентства, розподілені за рубриками «За границей» та «По России», а також звіт про чергове засідання Державної Думи. У рубриці «Местная жизнь» розповідається про вибори в Бахмутському професійному товаристві торговельно-промислових службовців. Події театрального й музичного життя представлені рецензією на драму «Отверженные» у виконанні єврейської трупи І. І. Брандеско та заміткою про бенефіс актриси М. Є. Вишнякової.

У газеті друкувалися оголошення за ціною: для жителів Бахмута 20 коп. за рядок петиту на першій сторінці й 10 коп. на останній, для решти відповідно 30 і 15 коп., для тих, хто шукає роботу – 5 коп. за рядок. На першій сторінці бачимо оголошення про гастролі тієї ж трупи І. І. Брандеско, на останній міститься реклама товарів і послуг Бахмутської концесії Акціонерного товариства «Телефон», фільтрів для води (звертається увага на погану якість води в Бахмуті), зубного порошку «Зеноль». Пропонували послуги репетиторів студент Рубінович та випускниця Бахмутської жіночої гімназії Херсонська. Шукали роботи особи, які претендували на місце лакея, ключника, прикажчика або завідувача економії в сільському господарстві.

Копійчана ціна номера газети та пільги, що стосувалися приватних оголошень про пошук праці, очевидно, відображали настанову редакційної політики на демократизм і загальнодоступність цього видання.

Перед тим Є. А. Кашникова виступила редактором та видавцем щотижневого літературно-художнього, популярно-наукового та гумористичного журналу «Сфинкс», чотири номери якого вийшли у серпні – вересні 1912 р. [13, с. 149–151].

Цікавим явищем культурного життя повітового Бахмута стало видання в 1916–1917 роках щомісячного учнівського журналу «Проблески» при Бахмутському реальному училищі за редакцією викладача історії О. Л. Кобалевського. Примірники журналу зберігаються в Російській національній бібліотеці (№№ 1–3 за 1916 р.), Російській державній бібліотеці (№ 1 за 1916 р.), і лише в Артемівському краєзнавчому музеї є повний комплект журналу включно із №№ 4–6 за 1917 р. [8].

Журнал друкувався в Бахмуті в друкарні І. І. Дерковського, виходив у світ щомісяця з жовтня 1916 до березня 1917 року. Ціна номера складала 40 коп., обсяг поступово збільшився з 20 до 32 сторінок. Приймалися оголошення по 2 коп. за рядок петитом перед текстом і по 1 коп. за рядок після тексту.



Метою видання було всебічне висвітлення шкільного життя й прагнень учнів, розвиток у них інтересу до самостійної творчої праці. У першому номері було оголошено рубрики – відділи, з яких має складатися журнал: белетристика, звіти про видатні події шкільного життя, наука, літературно-критичний відділ, спорт, шаради, ребуси, загадки та інше, театр і музика, опис різних таємничих явищ, листування, суміш, оголошення.

Як бачимо, програма журналу була досить широкою й намагалася врахувати все розмаїття смаків і зацікавлень учнівської молоді. Не все із наміченого вдалося здійснити, деякі заплановані розділи так і не знайшли свого місця на сторінках журналу. Зате в останньому номері з'явився не запланований на початку гумористичний розділ «Сміх».

Найбільшою популярністю в дописувачів користувався розділ белетристики, де школярі друкували свої поетичні й прозові спроби. Серед звітів про події шкільного життя переважають розповіді про екскурсії: до Катеринослава, через Дніпрові пороги, до Святих гір та по місцях «Слова о полку Ігоревім». Розділ науки заповнений учнівським рефератом про робітничє питання в Англії у XIX ст., який друкувався з продовженням у №№ 2–6. Постійним автором рубрики театру й музики був учень 7 класу реального училища, чие прізвище заховане під криптонімом А. Л. Йому належить серія статей про життя й творчість С. В. Рахманінова, а також стаття про музичну освіту в Росії.

Революційні події 1917 р. сприяли розширенню тематики статей, посиленню уваги до суспільно-політичних питань. Так, у № 6 надрукована стаття учениці I жіночої гімназії В. Ф. «По поводу «Женского дня» 23 февраля 1910–1917 гг.». Утім, саме Лютнева революція 1917 р. й наростання соціально-економічної кризи, треба думати, спричинили припинення видання журналу: березневий номер за 1917 р. виявився останнім.

Серед юних авторів «Проблесков» – учні реального училища, чоловічої та двох жіночих гімназій Бахмута. Серед них звертає на себе увагу активністю й визначним обдаруванням Олександр Фінкель – уродженець Бахмута й учень реального училища, пізніше відомий вчений-філолог і перекладач [7, с. 50–52]. У «Проблесках» під власним прізвищем, під псевдонімами й криптонімами друкувалися перші його віршовані твори й переклади, полемічні спроби, літературно-критичні етюди про Сергія Городецького, Ігоря Северяніна та ін. Загалом «Проблески» успішно виконували свою функцію розвитку творчих здібностей, гуртування



обдарованої учнівської молоді. Не випадково пізніше, на початку 1990-х років, в артемівській школі №11, що працює в приміщенні колишнього реального училища, було зроблено спробу відродження цього учнівського журналу [3, с. 6–8].

Періодична преса початку ХХ ст. є незамінним джерелом історичного краєзнавства завдяки своєму комплексному, синтетичному характеру, що поєднує багато форм інформації: документальну, поточно-хронікальну, особового характеру тощо. Музейна колекція місцевої дореволюційної періодики активно використовується в краєзнавчих дослідженнях, експонується в стаціонарній експозиції залів Артемівського краєзнавчого музею та на тимчасових виставках (наприклад, «3 історії Бахмутської пошти», 2001), викликає значний інтерес у відвідувачів.

Література й джерела

1. Декурно Л. Л. Преса Донеччини: історія та сучасність / Л. Л. Декурно // Літопис Донбасу : краєзн. зб.; Вип. 10. — Донецьк, 2002. — С. 94–99.
2. Замковой В. П. Печатное слово в Бахмуте / В. П. Замковой // Рідний край : іст.-краєзн. альманах. — № 1. — Донецьк, 1995. — С. 38–40.
3. Замковой В. П. У истоков нашего журнала / В. П. Замковой // Проблески. — 1990. — № 1. — С. 6–8.
4. Копыл А. Г. Бахмут, столица «Новой Америки» / Копыл А. Г. — Артемовск, 1998.
5. Місцеві періодичні видання Донеччини: каталог-довідник. Вип. 1 (1889 – 1917) / уклад. Т. М. Дрьомова. — Донецьк, 2006. — 36 с.
6. Татаринов С. Й. Нариси історії самоврядування в Бахмуті і повіті у XVIII – ХХ століттях / С. Й. Татаринов, Н. О. Тутова. — Артемівськ, 2008.
7. Федяев С. В. «Проблески» и А. М. Финкель / С. В. Федяев // Бахмутський часопис. — 1999–2000. — № 7–8. — С. 50–52.
8. Фонди Артемівського краєзнавчого музею (далі – АКМ). — Ф. 7. — Спр. 21. Учніський журнал «Проблески». 1916–1917 рр.
9. Фонди АКМ. — Ф. 11. — Спр. 1. Газета «Донецкое слово». — 1912 р.
10. Фонди АКМ. — Ф. 11. — Спр. 2. «Народная газета Бахмутского земства». — 1914–1917 рр.
11. Фонди АКМ. — Ф. 11. — Спр. 14. «Сельскохозяйственный календарь на 1914 год».
12. Фонди АКМ. — Ф. 11. — Спр. 22. Газета «Бахмутская жизнь». — 1915 р.
13. Шевченко А. Бахмутська мозаїка / А. Шевченко. — Артемівськ, 2008.



Науково-просвітницька діяльність музейних установ як засіб комунікації (на прикладі Харківського художнього музею)

Соціальні та культурні зміни сьогодення змушують переосмислювати місце музею в культурному просторі, переглянути шляхи й форми його роботи. Однією з головних функцій музею з моменту його виникнення як соціокультурного інституту стала просвітницька та виховна робота.

Вітчизняні музеї мають великий досвід спілкування з відвідувачем різного віку, але, починаючи з 1980-х років, просвітницька концепція музею почала змінюватися. Наслідком таких трансформацій стало формування нової наукової дисципліни – музейної педагогіки, що знаходиться на межі між музеезнавством, педагогікою та основами соціальної комунікації. У сучасному культурному просторі музей – не лише науково-освітня установа, а й центр дозволя, що вирішує завдання особистісного розвитку та естетичного виховання своєї вікової та загальноосвітньої аудиторії. Музей мистецького профілю має орієнтацію на творчий розвиток людини, її естетичне виховання з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу в рамках гуманістичної педагогіки.

Пріоритетним завданням дозвільно-просвітницької роботи в художніх музеях є гармонізація особистості шляхом розвитку естетичних зародків у людині, адже це шлях до самопізнання і творчого осмислення навколишнього світу, а методом його досягнення є діалог у широкому значенні (діалог із пам'яткою, педагогом – міжособистісний діалог). Тобто можна говорити про окремий вид комунікації – музейну комунікацію, яка пов'язує відвідувача з художнім простором музею, його експонатами та музейними фахівцями.

З 1990-х років працівниками Харківського художнього музею було проведено науково-практичні конференції за такими темами: «Слобожанщина – батьківщина Рєпіна», «Музей та підростаюче покоління. Проблеми музейної педагогіки», «Місія і можливості музею у сучасному суспільстві», «М. К. Рєпін і його сучасники», «Творча постать Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури, присвяченої 165-річчю від дня народження художника», «Музейна колекція: формування, зберігання, реставрація» та ін.



Новим етапом у діяльності музею стала участь у всеросійському проєкті під егідою ЮНЕСКО «Весна музеїв» та Дні європейського культурного надбання в Харківській області.

У порівнянні з попередніми роками, з початку 1990-х у діяльності ХХМ були запроваджені нові клубні форми роботи. Так, із 1995 року в музеї починає працювати музичний клуб «Фермата», заняття якого безпосередньо відбувалися в експозиції музею серед живописних полотен, під музичний супровід, а іноді й поетичної декламації. Одним із головних завдань клубу було не тільки розвиток творчих здібностей, а й естетичне виховання слухачів, поглиблення знань з історії краю. Недавна зустріч була присвячена українському національному інструментові – бандурі, цікавою частиною якої була розповідь про народне декоративно-ужиткове мистецтво Слобожанщини.

Було запроваджено програму «Митці майбутнього», мета якої – підтримка юних талантів, які навчаються в загальноосвітніх та спеціалізованих школах, художніх училищах або на перших курсах Академії дизайну і мистецтв. Щороку в межах цього проєкту відбувається 12–14 виставок, здебільшого – у приміщенні лекторію музею. Зазвичай виставки ліцеїстів супроводжуються музичними концертами, влаштовуються дитячі ранки, тематичні концерти, благодійні акції.

Музей бере активну участь в організації дитячих конкурсів і фестивалів: «Живий звук», «Бієнале», «Барви Слобожанщини». Одним із найбільш цікавих є фестиваль дитячої творчості «Харків – місто добрих надій», який уже вісім років проходить за кількома номінаціями: образотворче мистецтво, художнє слово, хорове та інструментальне виконання. Головною метою фестивалю є популяризація творчості харківських художників, поетів, композиторів.

У 2005 році ХХМ відзначив 200-річний ювілей своєї колекції. Було оголошено відкритий конкурс дитячого малюнку під назвою «Я люблю наш музей», який став традиційним і проводиться кожні два роки. Діти висловлюють своє сприйняття музею шляхом створення малюнків, на яких зображені інтер'єри експозиції музею, портрети співробітників, сюжетні композиції зі сценами буденного музейного життя і музейними святами.

Крім організацій виставок, у музеї проводяться презентації книжкових видань.

Серед останніх науково-популяризаційних проєктів, який діє і сьогодні та в якому знаходять втілення традиції і новаторство методик



музейної педагогіки, став проект «Арт-старт». Програма включає роботу мистецтвознавців із трьома аудиторіями: студією «Творчі майстерні», аудиторією професійної творчої молоді, яка передбачає щорічне оновлення через участь у виставці «Вереснева квінта» та власне аудиторією факультету «Арт-старт». Специфіка проекту полягає в тому, що всі його вектори і робота з різними аудиторіями сходяться до єдиного головного базового об'єкта – художньої колекції музею, надаючи приклад широких можливостей організації дозвілля в традиційному музейному просторі людей різних за віком і освітою.

Отже, можна зробити висновок, що музейна комунікація – різновид культурної комунікації в музеї (процес спілкування, передачі інформації, знань). Сьогодні, як і раніше, головним завданням музеїв художнього профілю залишається естетичне виховання відвідувачів, формування поваги та розуміння історії та культурного надбання своєї країни.

Література

1. Белофастова Т. Ю. Музей у системі сучасних комунікацій / Т. Ю. Белофастова // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2010. — №1. — С. 36–38.
2. Музей и личность / отв. ред. А. В. Лебедев. — М. : Ин-т «Открытое общество», 2007. — 168 с.
3. Титаренко Н. В. Формування авторських методик музейної педагогіки в сучасних науково-просвітницьких програмах Харківського художнього музею / Н. В. Титаренко // Методичний вісник історичного факультету. — 2011. — № 9. — С. 62–70.
4. Лучко Л. Л. Сучасна культурно-просвітницька робота музеїв у сфері естетичного виховання (з досвіду Музею театрального, музичного та кіномистецтва) / Лучко Л. Л. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_12.php. — Назва з екрана.



Т. Ю. Литовко

Этнографическая коллекция А. Н. Краснова в Харьковском городском художественно-промышленном музее

В 1898 году в Городском художественно-промышленном музее (далее ХХПМ) Харькова открылась экспозиция этнографического отдела, которая представляла коллекцию профессора Андрея Николаевича Краснова, где экспонировались предметы культуры и быта стран Азии и дальнего Востока. Эта коллекция стала основой для создания этнографического отдела городского музея. После расформирования собрания городского музея в январе 1920 года информация о коллекции не прослеживается. Коллекция вызывает исследовательский интерес как часть собрания искусства Востока, формировавшегося на протяжении XIX века в Харькове.

Целью статьи является анализ информации из архивных материалов и публикаций об этнографической коллекции Краснова для воссоздания той ее части, которая представляла искусство и культуру народов Востока. Предположительное выявление сохранившихся произведений из этой коллекции – в музейных собраниях Слобожанщины.

Наш город стал одним из первых в империи, в котором был проявлен интерес к этнографическим коллекциям. Еще в первой половине XIX века этнографические экспонаты находились в разных собраниях специализированных кабинетов университета. Андрей Николаевич Краснов (1862–1914) был первым доктором географии в России, основателем Батумского ботанического сада, основоположником современной науки о ландшафтах, блестящим оратором и педагогом, страстным популяризатором науки. Его жизнь, наполненная научной, преподавательской работой и путешествиями, его труды вызывают интерес исследователей на протяжении многих лет, включая современность. О нем, о своем друге, писал В. И. Вернадский. В советское время были опубликованы монографии Ф. Н. Милькова, И. Г. Бейлина, В. А. Парнеса, но в казалось бы изученной биографии ученого есть эпизод, которому практически не уделено внимание: его этнографическая коллекция и желание создать в Харькове этнографический музей. Этот факт отсутствует в опубликованных подробных хронологических перечнях событий жизни и деятельности ученого, возможно, потому, что основными заслугами Краснова считаются труды в области ботаники и географии.



Профессор совершил два кругосветных путешествия в 1892 и 1895 годах. Второе кругосветное путешествие А. Н. Краснов предпринял в качестве ботаника и географа. Целью экспедиции было изучение культуры выращивания чая в странах Азии [2]. Андрей Николаевич писал, завершая это путешествие из Берлина, В. И. Вернадскому: «При поездке моей наиболее интересным пунктом были Сандвичевы острова, Япония и внутренний Китай... Везу большие коллекции, но больше в области ботаники и этнографии, чем по геологии» [1, с. 127]. Из этой экспедиции профессор привез в Харьков этнографическую коллекцию, которая была сначала показана на выставке, а затем стала частью экспозиции художественно-промышленного музея.

Чтобы понять, зачем ученому, работающему в области ботаники, географии и почвоведения, собирать этнографическую коллекцию, необходимо обратиться к статье В. И. Вернадского, где он характеризует профессиональную позицию Краснова: «... он пытался дать новый вид географическим обобщениям, давая свою, очень оригинальную попытку рассмотреть облик Земли как проявление единого космического процесса, причем для него человеческая культура неразрывно сливалась с другими проявлениями жизни природы» [3].

Этнография, на то время молодая наука, только складывалась и получала развитие в создании специализированных коллекций и музеев. «В области ... этнографии только в XIX в. были выработаны те методы исследования, благодаря которым эти отрасли знания впервые получили характер научных дисциплин» [4, с. 115]. Этнография для Краснова стала частью системного научного подхода, который позволил сочетать науку с выраженной практической направленностью.

В своем двухтомном труде 1897 г. «Чайные округа субтропических областей Азии. Культурно-географические очерки Дальнего Востока» Краснов в названии объединяет культуру и географию, подчеркивая новизну своего подхода. Работа является научным отчетом об экспедиции, в котором анализируются природные условия Японии, Китая, Индии, Цейлона и подробно рассказывается о населении, быте и культуре этих стран. Перечисленные страны ученый посещал дважды, они входили в маршруты его кругосветных путешествий. Именно культура этих стран наиболее полно была отражена в этнографической коллекции ученого.

Вернувшись в 1896 г. в Харьков, Краснов представляет на выставке свою коллекцию. Это событие привлекло внимание горожан и властей



города, вследствие чего возникло желание создать музей. В областном архиве г. Харькова хранится «Проект Харьковского городского Музея народоведения», в котором изложено подробное обоснование необходимости учреждения данного музея: «У харьковской городской Управы совместно с попечительным Советом Городского музея зародился проект учредить новое отделение Музея – Музей народоведения... Харьков есть один из тех центров, где скопляются массы учащейся молодежи и где, следовательно, было бы чрезвычайно важно для города иметь музей, который мог бы иметь для него воспитательное и образовательное значение. Массы учащейся молодежи, посетившей недавно бывшую этнографическую выставку профессора Краснова, и тот интерес, который возбуждает в ней выставленные предметы, и заставил Управу остановиться на мысли об устройстве в более широком масштабе, постоянно, этнографического музея» [5]. Создание Музея народоведения планировалось в виде самостоятельного учреждения на территории городского музея. Еще одним из доводов в пользу организации такого музея был факт отсутствия в Российской империи музеев, где «публика могла бы наглядно знакомиться с утварью и обстановкою жизни разных народностей Земного шара» [5]. Существующие на тот момент этнографические отделы в Румянцевском и в Тифлисском музеях представляли культуры отдельных народностей Сибири и этнографию Грузии. Музей в Харькове предполагал «планетарный» масштаб, и условия для создания такой музейной экспозиции на тот момент существовали. «...выбор Управою именно этнографического музея был вызван еще тем обстоятельством, что она имела в виду, организуя его, воспользоваться советами профессора Краснова, одного из весьма немногих русских ученых – специалистов, который имел возможность лично посетить громадное число разных и отдаленных стран и государств и лично завязать сношения и знакомства в Африке, Америке, отдаленных городах Азии и музеях Европы... просить его взять на себя составление плана и установку предметов Музея» [5].

В проекте изложен концептуальный подход ученого к организации экспозиции, которая бы представляла культуры мира, классифицируя страны по природным условиям. «Отделы музея предположено открывать один за другим, по мере их обработки, в следующей последовательности.

1) Горы и горные страны – преимущественно отечественные – к 1 февраля.

2) Пустыни и степи – Туркестан и Сахара – к 1 апреля.



3) Тропические страны и субтропические области дальнего Востока – к 15 сентября.

4) Арктические страны и области прибрежные – к 1 ноября.

5) Умеренный пояс, в частности, развитие доисторической культуры нашего края – 1 декабря» [5].

Такой был тематико-экспозиционный план, как сейчас бы определили предложенную А. Н. Красновым концепцию показа коллекции.

Под экспозицию отводилось три комнаты. В дальнейшем предполагалось занять Музеем народоведения всю площадь, которая была в распоряжении рисовальных классов школы М. Д. Раевской-Ивановой (с 1896 года рисовальная школа стала городской [6, с. 25] и размещалась вместе с музеем в одном здании). В свою очередь, классы рисовальной школы должны были перевести в специально надстроенный верхний этаж здания городского музея.

В проекте предусматривалось решение проблемы будущего комплектования музейного собрания новыми экспонатами. Краснов задумывал пополнять коллекцию не только путем закупок экспонатов, но широко используя свои связи для обмена этнографических экспонатов с территории Российской империи на предметы, необходимые для музея. Ученый так же предполагал участие и меценатскую помощь горожан: «... профессор Краснов... надеется, что музей будет составляться не из одних только покупаемых и заказываемых предметов, но и путем широкого обмена с другими европейскими учреждениями этого рода, как равно и путем пожертвований со стороны частных лиц. Так, например, известный всему Харькову своею деятельностью во время наводнения Генерал Шпи...берг (не прочитывается. — *Авт.*) [7] уже обещал широкое содействие по доставке предметов домашнего быта оседлого населения и горцев Ю. В. Туркестана, Г-н Сипягин – по различным предметам, касающимся быта горцев Кавказа, и есть надежда получить таким же образом предметы из Сибири и Сахалина. Профессор Краснов со своей стороны обещал указать удобные источники для поступления предметов с границ Тибета, Китая, Японии, равно как и завязать сношения с Берлином и Лондоном – тамошними музеями и торговцами этнографического характера предметами в Лондоне и Кипре.

Профессор Краснов берется давать указания, какие предметы приобретать для поставленной цели и откуда доставать их безвозмездно. Точно так же он охотно обещает указать им место при условии полного невмешательства в его распоряжения» [5].



Свои планы пополнения коллекции Краснов принялся осуществлять уже в 1897 году. Такой факт следует из документа, датированного 18 сентября 1897 года, в котором «Харьковская городская управа обращается с заявлением на имя управляющего Одесской таможней для получения надлежащего разрешения (безпошлинного) (безтаможенно пропустить 3 ящика редкостей на имя профессора Краснова) ввоза и немедленной доставки 3 ящиков редкостей для Харьковского Городского музея» [8]. Вероятно, это были экспонаты, которые приобретены или предоставлены для экспозиции ХПМ.

Проект городской Управы, в котором устройство музея, по сути, возлагалось на профессора А. Н. Краснова, был реализован частично. Вместо запланированного Музея народоведения в 1898 году в Харькове открывается этнографический отдел в Городском художественно-промышленном музее. Причем А. Н. Краснов в конце XIX века задумывал создание в Харькове Музея народоведения, а открыт будет подобный музей только спустя более двадцати лет в Москве в 1924 году – Музей народоведения.

Какой была экспозиция при открытии отдела и была ли соблюдена последовательность показа экспозиционных комплексов, о которой говорилось в Проекте, такой информацией мы пока не располагаем. Но какой она была через год, можно составить некоторое представление по информации из статьи Воскресенского [9]. Отдел состоял из экспонатов, представляющих культуру и быт «народов Дальнего Востока и Задней Азии». Самая большая часть экспозиции насчитывала 200 экспонатов и была посвящена Японии. Если исключить комментарии автора статьи и выделить информацию об экспонатах, связанных с культурой и искусством, то раздел был представлен такими предметами: «ассортимент костюмов; ... произведения духовного литературно-художественного творчества ... представлены коллекцией книг, газет, карикатур; ... изящно ... исполненной вышивкой: на шелковой материи изображены шелками же цепляющиеся друг за друга обезьяны. К этой области духовного творчества должны быть отнесены предметы религиозного культа, как-то: бронзовые идола и замечательно роскошная буддийская божница».

Далее в статье описывается экспозиция Китая. Пользуясь тем же отбором информации, составим перечень интересующих нас экспонатов: «модель ... фанзы ... зажиточного китайца с полной мебелировкой,.. божницы с идолами, лампадами, курильницами,.. меч из денег.. коллекции



китайской кухни, музыкальных инструментов, костюмов, продуктов литературного и художественного творчества...»

Третья часть экспозиции – «Отдел Индии заключал в себе... по преимуществу... предметы религиозного культа: изображения храмов, идолов, религиозные книги, флейты из человеческой кости, бубны из человеческих черепов, чаша из человеческого черепа, молитвенная мельница... и прочие идоложертвенные атрибуты». Часть перечисленных экспонатов («флейты из человеческой кости, чаша из человеческого черепа, молитвенная мельница»), скорее всего, были буддийскими ритуальными предметами из Тибета (канглинг, сосуд капала, молитвенный барабан мани), ошибочно отнесенные автором статьи к культуре Индии.

Далее в нескольких словах упоминаются экспонаты еще трех экспозиционных комплексов: «Варварский» (вероятно, имеется в виду Африканский отдел), «отдел Киргизских и Калмыцких степей» и «Кавказ». Они состояли из принадлежностей костюма, домашней утвари и оружия. Таким образом, в экспозиции 1899 года были представлены экспонаты из стран дальнего Востока (Япония, Китай); Индии и Тибета; Африки; Степей киргизских и калмыцких; Кавказа. Среди экспозиции не было тематических комплексов, о которых упоминается в проекте: «Арктические страны и области прибрежные»; «Умеренный пояс, в частности, развитие доисторической культуры нашего края». Вероятно, экспозиция 1899 отражает коллекцию Краснова. Если вспомнить маршрут экспедиции 1895 года, то описанные в статье предметы из Африки, Индии, Китая, Японии – это те страны, где побывал профессор. На Кавказ он ездил неоднократно. Существуют отчет о совершенных поездках Краснова со студентами Харьковского университета и экскурсиях по Кавказу и Военно-грузинской дороге. Одна из поездок была совершена в 1896 году в Сванетию, и предметы из Сванетии были в экспозиции отдела. Таким образом, не исключено, что экспозиционный раздел, связанный с этнографией Кавказа, также был частью коллекции профессора.

Спустя пять лет после открытия отдела в 1902 году был издан «Путеводитель по харьковскому городскому художественно-промышленному музею Этнографическому отделу», благодаря которому можно представить развитие этнографического собрания. В предисловии Краснов выделяет также пять областей, где условия жизни резко отличаются друг от друга. Неизменным остается количество экспозиционных комплексов, но они изменяются тематически в сравнении с проектом. Мы все еще не находим



«арктические страны и области прибрежные» и «умеренный пояс, в частности, развитие доисторической культуры нашего края», вместо этих разделов появляются «Австралия и Меланезия, как страны, где народы еще живут в каменном веке»; «Область холодных лесов севера гиперборейских стран». Появились экспонаты, представляющие культуры Австралии, Меланезии и Полинезии; Северной и Южной Америки; Сибири. Экспозиция отдела была выстроена с учетом скромной возможности городского музея, с пониманием, что в ближайшем будущем она не будет располагать экспонатами «всех племен и народов, населяющих нашу планету, профессор Краснов предложил музейной комиссии остановиться на нескольких типичных этнографических группах, которые бы наиболее наглядно могли представить посетителю, как обстановка природы наиболее различных друг от друга пунктов земного шара отразилась на одежде, жилище и быте и внешней культуре народов» [10, с. 3].

Большая часть из представленных экспозиционных комплексов отдела относится к культуре стран Востока и восточных земель Российской империи: Индия, Тибет, Цейлон, Китай, Япония, Киргизия, Калмыкия, Кавказ, Сибирь. В «Путеводителе» каждый экспозиционный раздел сопровождается статьей и списком экспонатов. Каноническая буддийская бронза, культовая индуистская и даосская скульптура имеет традиционное для XIX века названия «бронзовые идола»; «истуканы»; «бурханы», эти экспонаты на тот момент не воспринимались как произведения искусства, которое имеет вековые традиции. Первая выставка буддийского искусства состоялась только в 1919 году в Петербурге, а в Харькове впервые буддийская скульптура будет показана только в 1929 году на выставке «Искусство Востока».

Традиционные для Китая и Японии изделия из фарфора, лаковые изделия, вышивка, индийская и кавказская торевтика, культовая буддийская, индуистская, даосская скульптура являются традиционными направлениями декоративного и сакрального искусства этих стран. На этом основании далее такие экспонаты из собрания этнографического отдела ХПМ рассматриваются, как произведения искусства.

Сложность опознания экспонатов из коллекции этнографического отдела состоит в том, что в статьях, которые сопровождают экспозиционные разделы в «Путеводителе», содержится общая информация о культуре и краткое упоминание некоторых из экспонируемых предметов. Современная музейная учетная документация не содержит ссылок на происхождение экспонатов из этнографического отдела Харьковского



художественного музея (ХХМ). Но это еще не является фактом их отсутствия в современных фондах музеев. Такой информации не было и о живописи из собрания ХПМ, часть которой сохранилась до наших дней и находится в музейных собраниях ХХМ и ХИМ.

Проведенный сравнительный анализ произведений, опубликованных в «Путеводителе этнографического отдела» с инвентарным описанием экспонатов из собрания УГКГ [11], выявил одинаковые произведения. К примеру, образец японской вышивки с изображением обезьян, упоминаемый в статье Воскресенского и в «Путеводителе» [10, с. 57], имеет сходство с описанием из инвентаря № 936 УГКГ (экспонат не сохранился). Таких примеров насчитывается более двадцати. В инвентаре далеко не все экспонаты имеют источник происхождения. В той же книге есть ссылка на происхождение четырех произведений из собрания Харьковского городского музея. В описании этих произведений сохранилась в названиях (Головне вбрання дитяче. Инв. № 337; Бог загробного світу. Инв. № 372; Бог шпійон або бог домашнього очага. Инв. № 373 ; Бог війни. Инв. № 374; Бог освіти. Инв. № 376) информация из «Путеводителя» из раздела культуры Китая «Детская шапочка» [10, с. 59]; «В музее выставлено...из вызолоченного и раскрашенного дерева... богов грома и молнии,.. (бог войны) ... бога народного просвещения,.. бога шпиона или божка домашнего очага... бог подземного мира...» [10, с. 53] (экспонаты не сохранились).

Таким образом, после расформирования ХПМ и ряда последующих реорганизаций в 1934 году экспонаты из коллекции этнографического отдела попадают в собрание УГКГ. Далее логично предположить, что среди сохранившихся экспонатов из УГКГ, которые стали частью собрания ХХМ, есть произведения из коллекции А. Н. Краснова. Буддийские культовые бронзовые скульптуры и тханки, составляющие значительную часть коллекции Краснова, выявить нельзя из-за отсутствия какой-либо информации, которая могла бы персонифицировать такие экспонаты. Наибольшей вероятностью выявления экспонатов из этнографического отдела ХПМ обладают музейные произведения декоративно-прикладного искусства.

В списке «Путеводителя» перечислены индийские ручные и ножной браслеты [10, с. 38]. В фондах ХХМ (инв. № 349) сохранился один из пары серебряных ручных браслетов из УГКГ (инв. № 1050). Форма браслета канган, его техника исполнения и характер орнамента позволяют этот браслет определить, как традиционную ремесленную работу индийских мастеров. Характерная типичность и ординарность этого предмета укладывается



в предположение, что это один из индийских браслетов этнографической коллекции Краснова.

Возможно, что два кувшина из собрания ХХМ в форме сурахи (инв. № 149; 148) и декоративная тарелка и ваза (инв. № М 41; М 35) из собрания Сумского областного музея им. Н. Онацкого [14] были в коллекции этнографического отдела (рис. 2–5). В «Путеводителе» упоминается экспонируемая в этнографическом отделе «индийская парадная посуда». «Металлическая посуда потому предпочитается, что ее можно чистить. Более эффектные сосуды, выставленные в витрине, вы встретите только в более богатых домах, и они служат более для украшения» [10, с. 37]. Эта информация определяет декоративную предназначенность посуды. Музейные предметы из Харькова и Сум украшены гравированным орнаментом с традиционным применением цветной эмали, выполнены в технике выемчатой эмали. Идентичность узора на вазе, тарелке и сурахи (инв. № 148 ХХМ; инв. № М 41; М 35 СХМ) (рис. 3–5) объединяет их в набор предметов и подтверждает вероятность, что эти произведения могли быть экспонатами этнографического отдела. Материал, форма, декор и техника определяют эти экспонаты, как изделия индийских мастеров минакари, подробно атрибуция произведений из собрания ХХМ изложена в статье [12]. Пять выше приведенных произведений относятся к декоративному искусству Индии. На выставке «Мистецтво Сходу» 1929 года, экспозиция которой наиболее полно отражала музейное собрание произведений восточного искусства Харькова того времени, не было представлено индийское искусство. Произведения из Индии в музейных собраниях Слобожанщины малочисленны. Они попадали в музеи из частных коллекций или как дары путешественников.

Выводы

1. Проведенный анализ информации из архивных материалов, статьи Воскресенского и «Путеводителя по харьковскому городскому художественно-промышленному музею Этнографическому отделу» позволяет утверждать, что основная часть экспозиции этнографического отдела представляла коллекцию профессора А. Н. Краснова или предметы, приобретенные по его инициативе.

2. В коллекции Краснова были экспонаты, представляющие декоративное и сакральное искусство Индии, Тибета, Цейлона, Японии, Китая и Африки, а также, вероятно, были экспонаты из Киргизии, Калмыкии и Кавказа.



3. Экспозиция этнографического отдела демонстрировала новую оригинальную концепцию, которая была обоснована профессором А. Н. Красновым. Она должна была отражать, по его замыслу, неповторимое разнообразие культур народов мира. Искусство, религия и быт, как проявления жизни человека, по мысли ученого, являются частью природы и космоса. Этнографический отдел был частью реализации более масштабного проекта по созданию в Харькове музея Народоведения.

4. Сравнительный анализ произведений, сохранившихся из довоенной коллекции УГКГ и ныне находящихся в собраниях ХХМ и СХМ с экспонатами, опубликованными в «Путеводителе по харьковскому городскому художественно-промышленному музею Этнографическому отделу», позволил выявить пять произведений, которые могли быть экспонатами из коллекции Краснова.

Индия. Браслет канган. Кон. XIX в. Серебро, выдавливание, пайка, гравировка. Д. 12 Инв. № 349 ХХМ. Поступление: Из коллекции А. Н. Краснова; с 1898 в ХХПМ; с 1935 в УГКГ; с 1944 в ХХМ.

Индия. Кувшин сурахи. Кон. XIX в. Латунь, выдавливание, пайка, выемчатая эмаль. В. 22,8. Инв. № 148 ХХМ. Поступление: Из коллекции А. Н. Краснова; с 1898 в ХПМ; с 1935 в УГКГ; с 1944 в ХХМ.

Индия. Декоративный кувшин сурахи. Кон. XIX в. Бронза, литье, пайка, выемчатая эмаль. В. 26,2. Инв. № 149 ХХМ. Поступление: Из коллекции А. Н. Краснова; с 1898 в ХПМ; с 1935 в УГКГ; с 1944 в ХХМ.

Индия. Тарелка с зубчатым краем и букетом в зеркале. Кон. XIX в. Латунь, выдавливание, пайка, выемчатая эмаль. Д. 31. Инв. № М 35. Поступление: Из коллекции А. Н. Краснова; с 1898 в ХПМ; с 1935 в УГКГ; с 1938 года в СХМ (передано из УГКГ по акту от 03.03.1938 в Сумской музей).

Индия. Ваза. Кон. XIX в. Латунь, выдавливание, пайка, выемчатая эмаль. В. 26,5. Инв. № М 41. Поступление: Из коллекции А. Н. Краснова; с 1898 в ХПМ; с 1935 в УГКГ; с 1938 года в СХМ (передано из УГКГ по акту от 03.03.1938 в Сумской музей).

5. Экспонаты этнографического отдела Городского художественно-промышленного музея после ряда музейных реорганизаций в 1935 году становятся частью собрания УГКГ. После войны сохранившиеся произведения вошли в собрания ХХМ и СХМ.



Литература

1. Бейлин И. Г. Андрей Николаевич Краснов / И. Г. Бейлин, В. А. Парнес. — М., 1968. — 258 с.
2. Путешествие было осуществлено «по маршруту: Одесса – Каир – Бомбей – Дели – чайный округ Катри в Западных Гималаях – Калькутта – чайный округ Дарджилинг в восточных Гималаях – Калькутта – Коломбо – Шанхай – Ханьжоу – Япония – Гавайские (Сандвичевы) острова – Сан-Франциско – город Закатекас и Мексика – Новый Орлеан – Неаполь – Берлин» [1, с. 121].
3. Вернадский В. И. Из прошлого. Профессор Андрей Николаевич Краснов / В. И. Вернадский. — Х., 1916.
4. Бартольд В. История изучения Востока в Европе и России. Лекции, читанные в Имп. С.-Петербургском университете / В. Бартольд. — Изд. 2-е – Л., 1925. — 282 с.
5. ДАХО. — Ф. 45. — Д. 2233. — Оп. 3. Л. 8-12. [Цитаты из документов публикуются в нормах современной грамматики].
6. Соколюк Л. Д. Учні І. Ю. Репіна у Харкові (1900–1910) / Л. Д. Соколюк // Науково-практична конференція, присвячена 150-річчю від дня народження І. Ю. Репіна. — Х., 1994. — 46 с.
7. Выделены авторские пояснения.
8. ДАХО. — Ф. 45. — Д. 2233. — Оп. 3. — Л. 7.
9. Харьковские ведомости. — 1899. — 17 июня.
10. Путеводитель по харьковскому городскому художественно-промышленному музею этнографическому отделу. — Х., 1902. — 75 с.
11. В архивных материалах сектора учета ХХМ находится сохранившаяся инвентарная книга № 1 УТКГ с описанием произведений восточного искусства из собрания картинной галереи Харькова.
12. Литовко Т. Ю. Восточные художественные эмали в музейных коллекциях Харькова / Т. Ю. Литовко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — Х., 2010. — №7. — С. 127–132.
13. Краснов А. Н. Этнографическая коллекция г. Гогунцова в Харьковском университете / А. Н. Краснов // Южный край. — 1911. — 16 января.
14. В 1938 году было передано из УТКГ 47 произведений по акту от 03.03.1938 в Сумской музей, в том числе ваза и две тарелки.



Музей і суспільство: основні форми комунікації

У сучасному суспільстві музеї розглядаються як соціальні інституції, що тісно пов'язані з громадським життям. Розвиток музейної галузі всебічно сприяє духовному вдосконаленню суспільства, утвердженню його гуманістичних цінностей, інтеграції національної спадщини в культуру світового співтовариства. Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю, і комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв'язках музею та суспільства. Поряд із традиційними формами музейної комунікації, такими як експозиційно-виставкова, просвітницько-освітня, видавнича, в умовах інформаційно-технологічного розвитку з'являються сучасні способи взаємодії музею і суспільства, спрямовані на розширення сфери впливу цих закладів культури на громадськість.

Фахівці музейної галузі приділяють пильну увагу проблемі залучення до музейного поля якомога більше відвідувачів. Досвід музейної роботи переконує, що мало хто, ознайомившись із музейною експозицією, залишається байдужим до унікальних музейних пам'яток, емоційне сприйняття яких підсилюють змістовна розповідь співробітників та використання технічних засобів. Проте, щоб пробудити бажання відвідувачів познайомитися з колекцією музею, необхідно розвивати його комунікативні можливості, використовувати різноманітні форми співпраці з музейною аудиторією, що різняться за соціальною, професійною, віковою та іншими ознаками.

Специфічним полем музейної комунікації виступає музейна експозиція, за допомогою якої відвідувач спілкується із музейним предметом. Як стверджує австрійський музеолог Ф. Вайдакер, «теорія музейної комунікації досліджує та пояснює загальні та особливі засади поширення змісту музейних фондів серед суспільства» [1, с. 174], підкреслюючи, що музейна комунікація відбувається через експонування та інтерпретацію автентичних пам'яток, а її головним змістом є доступ суспільства до музейних збірок, збережених і досліджених музейниками [1, с. 177–182]. Зазначимо, що відвідувач вступає в контакт із музеєм, коли оглядає експозицію, спілкується із співробітниками, цікавиться музейними виданнями і бере участь у заходах музею, вбираючи інформацію для власних потреб (пізнавального, естетичного, освітньо-виховного розвитку тощо). Комунікацію між музеєм і відвідувачем можна розділити на безпосередню



та опосередковану. Важливо врахувати, і на цьому наголошував польський музеолог З. Странський, що музейна комунікація буде дієвою лише тоді, коли суспільство матиме широкий доступ до музейних колекцій та засвоїть їх [1, с. 181].

Музейникам необхідно глибоко досліджувати свою аудиторію, її базові знання, навички, вікові особливості, уподобання тощо, щоб глядач міг усебічно опанувати музейні збірки, а експозиційна робота була ефективною. Тому можна виділити три категорії відвідувачів: дослідники, які у своїй роботі використовують музейні фонди; навчально-освітня аудиторія, зацікавлена специфічною інформацією для пізнавально-освітніх цілей; а також відвідувачі, для яких музей є формою відпочинку.

Якість музейної комунікації залежить від фахового діалогу з відвідувачами. Методи та засоби впливу музеїв на різні категорії відвідувачів, взаємодія музейних установ з іншими суспільними інституціями відносяться до актуальної галузі знань – музейної педагогіки, що включає інноваційні педагогічні технології для інтеграції музейництва в процес творчого розвитку та виховання особистості [2, 10, 13]. Поняття «музейна педагогіка» було сформовано та введено до наукового обігу на початку ХХ століття в Німеччині науковцями А. Ліхтварком, А. Рейхеном та Г. Фройденталем. Учений А. Ліхтварк, описуючи метод «музейних діалогів», особливу роль відводив музейному працівникові (посереднику), який допомагає відвідувачу в спілкуванні з музейним середовищем і розвиває здатність бачити та сприймати музейну експозицією, згодом музеолог назвав «посередників» музейними педагогами [2, с. 8–26; 10, с. 12–19]. Нерозривний зв'язок музейної педагогіки та музейної комунікації здійснюється через розгортання експозиційно-виставкової діяльності, підготовку тематичних екскурсій та лекторіїв, організацію музейних клубів та просвітницьких програм.

Розвиток засобів музейної комунікації підтверджує, що музейні колекції виступають не лише невичерпним джерелом для дослідницької діяльності, але і є важливим засобом духовного розвитку суспільства, зокрема, його підростаючого покоління. Закордонний досвід подає нам приклади запровадження спеціальних музеїв для дітей. Такі заклади успішно працюють у США, Швеції (наприклад, дитячий музей Юнібакен), Німеччині, де діти мають можливість зустрітись в музеї з улюбленими казковими героями, переглянути виставу, придбати дитячу книжку, сувенір, іграшку, узяти участь у творчих заняттях [5, 11]. Подібні приклади можна



віднайти й на українському музейному просторі. Так, значну увагу дитячій аудиторії приділяють у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького, реалізуючи завдання музейної комунікації через запровадження спеціальних програм для різних категорій дітей. Музейна педагогіка, яка тільки формується в Україні [3, с. 99–101; 13], дає можливість плідно використовувати в музейній діяльності педагогічні принципи – систематичність, наочність, науковість, доступність. Питання музейної педагогіки активно обговорювалось учасниками круглого столу «Музей і діти», що проходив у вересні 2008 року в рамках Другого Всеукраїнського музейного фестивалю у Дніпропетровську. Ініціатором та організатором музейного форуму в Україні (а їх було три – у 2005, 2008, 2011 рр.) виступив колектив Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Співробітники музею приділяють велику увагу пошуку нових форм і методів роботи з дітьми, вихованню підростаючого покоління на кращих досягненнях історії та культури рідного краю, формуванню музейної культури і традиції системного відвідування музею, використовуючи форми роботи з дитячою аудиторією, як безпосередньо в музеї, так і за місцем навчання учнів [4, с. 4–6]. З цією метою розроблено інтерактивний «Дитячий музейний центр» із спеціальною експозицією для різних вікових дитячих груп, де застосовуються ігрові, театралізовані заходи, комп'ютерна техніка та гуртки-студії; продовжують діяти просвітницькі багатопрофільні програми «Музей і діти», «Музей школі» для пошкваленого залучення учнів до відвідування музею; удосконалюється робота гуртків, клубів із краєзнавства, народознавства, літературознавства; новаторською формою музейного виховання стала дитяча студія з ліплення «Жива глина», де музейний експонат оживає в руках дитини через природний матеріал; запроваджено «Сімейний музейний абонемент», розрахований на відвідування музею родиною протягом року. У школах проводяться Дні і тижні музею, пересувні тематичні виставки, пізнавально-розвиваючі заняття та дидактичні ігри, конкурси дослідницьких робіт [3, с. 99–102]. Системне налагодження діалогу музею з підростаючим поколінням, формування культури відвідування музейних закладів забезпечує міцні контакти на майбутнє.

Перед музеями стоять непрості завдання пошуку креативних форм музейної комунікації, і, щоб заохотити сучасного відвідувача прийти до музею, з'являються проекти новаторського характеру. Музей західного



і східного мистецтва ім. Б. та В. Ханенків у Києві супроводжує музейні виставки різноманітними поетичними та музичними вечорами, майстер-класами тощо, широкої підтримки отримала акція «Ніч музеїв». Уперше така міжнародна дія була проведена 1997 р. в Берліні. 2008 р. до всесвітньої акції долучились музеї Києва, Львова, Одеси, Харкова та Феодосії, й щороку кількість таких музеїв зростає. Особливістю програми в рамках проекту стали тематичні театралізовані екскурсії [3, с. 100], які сприяють запровадженню нових форм спілкування відвідувача з музеєм, індивідуальному підходу до кожного глядача, не традиційних методів залучення його до музейних скарбів. Так, у Львівському музеї історії релігії запровадили нічні костюмовані екскурсії музеєм та підземеллям колишнього Домініканського монастиря, де з відвідувачами зустрічаються історичні персонажі – княгиня Ольга, граф Микола Потоцький та інші.

У музейній комунікації важливе місце належить видавничій діяльності музейного закладу. Підготовка наукових праць і збірників, довідників та путівників, описів колекцій тощо сприяють поширенню відомостей про збірки музею, його діяльність, поглибленню діалогу між музеєм і відвідувачем. Наприкінці XIX – на початку XX ст., на етапі становлення музейної справи, музеї публікували бюлетені, каталоги, путівники тощо, основу яких складали описи колекцій, нових поповнень збірок, звіти, а згодом з'явилися наукові дослідження та розвідки музейників. Характерною рисою таких видань були вивчення вузької тематики, обмеженої змістом колекцій, орієнтація на невелике коло потенційних читачів. На сьогодні ми маємо досить різноманітну видавничу продукцію музеїв, яка вирізняється широкою проблематикою, до участі у виданнях залучаються фахівці суміжних галузей науки і культури, ці видання можуть зацікавити як фахівців, так і аматорів. Усе це сприяє ефективному розвитку комунікативної функції музею.

Однією з форм музейної комунікації, спрямованої на залучення до діяльності музею наукової та освітянської аудиторії, є проведення наукових конференцій, музейних читань, круглих столів, які поряд із популяризацією музейних колекцій сприяють їх глибокому дослідженню. Матеріали конференцій публікують більшість музеїв України, вони широко використовуються науковцями, музеєзнавцями у своїй фаховій роботі. Наприклад, у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї щорічно проходять конференції «Історія, етнографія, культура: нові дослідження», у яких беруть участь дослідники з різних країн світу.



Бурхливий розвиток інформаційних технологій, що базуються на використанні комп'ютерів та телекомунікаційних систем, спонукає музеї переходити до новітніх форм комунікації, застосовувати сучасні засоби й методи інформатики в науковій роботі, що дає значні переваги в роботі. Автоматизована інформаційна система в сучасному музеї – це складний комплекс, для кожного музею функціональна структура створюється індивідуально, виходячи із особливостей колекцій та конкретних можливостей, формуються бази даних по основних колекціях, відпрацьовуються шляхи взаємодії користувача і комп'ютера [7, с. 49–52]. Починаючи з 1990-х років, вітчизняними музеями засвоюються інтерактивні технології, які пропонують відвідувачу самостійно, вільно і творчо проявляти себе і взаємодіяти в музейному просторі, змодельованому музейниками. Інтерактивні технології відкривають шлях креативним відеошоу, панорамним проєкціям, віртуальним реальностям, аніматронікам тощо [7, с. 111–117]. У музеях широко використовується продукт сучасних технологій – голографія, яка надає об'ємне зображення предметів на фотопластинці (голограмі) за допомогою випромінювання лазера, внаслідок чого відвідувачі можуть ознайомитись з об'ємними зображеннями експонатів, що знаходяться в інших музейних колекціях, створюються виставки голографічних зображень. Значно збагатило комунікаційні можливості музею прийняття інноваційних рішень, застосування 3D технологій.

Перспективним напрямом у розвитку музейництва є використання Інтернет-технологій, що відкривають широкі можливості для комунікації музею з відвідувачами, ознайомлення їх із культурним надбанням, розширення міжмузейних контактів. В Інтернеті представлено декілька тисяч музеїв світу [8, с. 83–97]. Відрізняючись змістом і якістю виконання, музейні сайти набувають усе більш інтерактивного характеру, включають основну інформацію, притягують глядача до спілкування з музеями через анімовані плани і схеми, відеопанорами, зручні пошукові системи, ігри, чати, он-лайнкову торгівлю квитками, книгами, сувенірами тощо. Проте більшість музейних сайтів являють собою короткий путівник музеєм, іноді доповнений новинами про поточні та майбутні виставки. При цьому частіше за все на сайті представлені історія музею, інформація для відвідувачів, постійна експозиція та виставки, рідше – освітні програми і наукова інформація. Українські музеї тільки починають використовувати такий новий сервіс на своїх сайтах, як віртуальна екскурсія, і це додатковий спосіб підвищити відвідування веб-сайту музею, запропонувавши



користувачеві унікальну подорож, наприклад, екскурсію по фондах, освітні програми для школи тощо. Інтерес викликають проекти в Інтернет: Museum on line (www.museums-on-line.com) та Combis (www.combis.com), що дають можливість огляду широкої бази даних із високоякісними зображеннями шедеврів світових музеїв та приватних колекцій, а при необхідності, за окрему платню, замовити слайд або файл із зображенням, що сподобалось [9, с. 58].

Форми комунікації музею і суспільства визначаються специфікою музейних установ як центрів науки і культури з великим потенціалом не лише задля збереження культурної спадщини, але й розвитку духовних засад суспільства. Музейна комунікація спрямована на те, щоб музей став партнером для науковців у їх дослідженнях, змістовним співбесідником для молоді та цікавим місцем відпочинку для широкої громадськості. Сучасні суспільні виклики вимагають розвитку поряд із традиційними нових напрямів діяльності музею. Музейна педагогіка, новітні комунікаційні технології, інформатизація, маркетинг, підприємництво в роботі музею сприяють появі оригінальних форм комунікацій, які підносять роль музею як соціальної інституції, визначають його особливе місце в соціокультурному просторі сучасного суспільства.

Література й джерела

1. Вайдакер Ф. Загальна музеологія : посібник / Ф. Вайдакер. — Львів, 2005. — 628 с.
2. Гогиберидзе Г. М. Формирование музейной педагогики / Гогиберидзе Г. М., Чесняк М. Г. // Преподавание истории в школе. — 2007. — №8. — С. 3–5.
3. Капустіна Н. І. Деякі аспекти роботи з музейною аудиторією (з досвіду роботи Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького) / Н. І. Капустіна // Сучасний музей: між скарбницею та підприємством. Матеріали Міжнародної конференції 8 жовтня 2006 р., м. Чернівці. — Львів, 2008. — С. 99–102.
4. Капустіна Н. І., Івлева С. В. Ми мандруємо музеєм. Путівник по національному історичному музею ім. Д. І. Яворницького для батьків та дітей / Н. І. Капустіна, С. В. Івлева. — Дніпропетровськ, 2011. — 213 с.
5. Коссова И. М. Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции / И. М. Коссова // Институт переподготовки работников искусства, культуры и туризма Российской Федерации. Сборник трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» кафедры музейного дела. — Вып. 2. — М., 1999. — 157 с.



6. Маньковська Р. В. Музеї України в інформаційному просторі : досвід та перспективи / Р. В. Маньковська // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — Вип. 11. — К., 2000. — С. 214–221.
7. Матт Г. Культура і гроші. Музей – підприємницька діяльність : практичний poradnik / Г. Матт, Т. Флатц, Ю. Льодерер. — К., 2009. — 173 с.
8. Наседкин К. А. Локальная сеть и Интернет в музее / К. А. Наседкин // Компьютеризация в музеях. — М., 1997. — 123 с.
9. Ноль Л. Я. Компьютерные технологии в музее : учеб. пособ. / Л. Я. Ноль. — М., 1999. — 137 с.
10. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : учеб. пособ. / Б. А. Столяров. — М. : Высшая школа, 2004. — 216 с.
11. Фесенко Г. Времен связующая нить. Музейная педагогика / Г. Фесенко, С. Иванова, Л. Подкапаева // Дошкольное воспитание. — 2008. — № 6. — С. 81–83.
12. Щеколдина Н. Создание автоматизированной информационной системы исследований украинской печатной графики в собраниях Украины / Н. Щеколдина, О. Строчай // Музей на рубежі епох : минуле, сьогодення, перспективи. — К., 1999. — С. 44–45.
13. Щербак Д. Становлення і розвиток музейної педагогіки в Україні // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи : зб. наук. праць / Д. Щербак. — К. — Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2009. — Вип. 1. — 231 с.
14. Янковский А. А. Музей в период перемен / А. А. Янковский // Музей на межі тисячоліть. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 35–36.

В. В. Мизгіна, І. М. Сідельова

Музей і юний глядач. Ретроспектива й сучасність

Колекції Харківського художнього музею виповнюється майже 210 років. Перше зібрання, що було придбано засновником Імператорського Харківського університету В. Н. Каразіним і нараховувало 2477 зразків західноєвропейської графіки XVI–XVIII століть, було призначено «служить к изучению истории гравировального искусства» [1, с. 231].

Подальші поповнення університетської колекції, її каталогізація, відкриття для широкого загалу Музею красних мистецтв та старожитностей (1861) були спрямовані здебільшого на освітньо-виховні цілі. Ще з 1840-х років університетські професори (А. О. Валицький, О. О. Потєбня, О. М. Деревницький, О. І. Кірпічников, М. Ф. Сумцов, Є. К. Рєдін), які в різні часи опікувалися музеєм, будучи талановитими, широко освіченими



особистостями, знайомили своїх вихованців із колекцією, читали лекції з історії стародавнього мистецтва.

Наступним етапом розвитку освітньої діяльності, пов'язаної з музейною справою, було відкриття в Харкові місцевого художньо-промислового музею (1886), який виконував функції навчально-просвітницького закладу, концентрував місцеві художні сили, експонував численні виставки, завдяки чому був у своїй діяльності більш демократичним, ніж університетський музей. Але про науково-обґрунтовані методики проведення освітньої роботи з населенням, тим більше з дітьми у XIX столітті, ще не йшлося.

На новий щабель мистецтвознавчу науку підняв академік Ф. І. Шміт (Федір Карл Ернст Шміт, 1877–1937) – видатний теоретик мистецтва, який очолював кафедру історії й теорії мистецтва в Харківському університеті (з 1912). Узагальнюючи результати своїх досліджень, крім іншого, Шміт розробляв теорію психології творчості й сприйняття мистецтва.

На жаль, ці розробки за радянських часів не мали природного розвитку, Шміта було розстріляно 1937 року, а методика освітньо-виховної роботи музеїв із населенням (у т. ч. з дітьми) набула жорстокої ідеологічної спрямованості. На засадах соціально-політичної доцільності сприйняття мистецтва було виховано кілька поколінь радянських людей.

В архівах музею зберігаються деякі тематичні плани лекторіїв, методичних розробок лекцій та екскурсій починаючи з 1960-х років. Їх аналіз свідчить, що в цей час існує диференційований підхід щодо вікових категорій екскурсантів і слухачів лекторіїв. Але майже кожен план лекторію включав ідеологічно спрямовані теми, наприклад, «Образ Леніна (або радянського воїна, або комуніста тощо) в образотворчому мистецтві», а методичні розробки лекцій і екскурсій обов'язково містили в собі цитати або посилання на теоретичні праці класиків марксизму.

І тим не менше 1962 року з приходом А. З. Житницького, широко освіченої людини, під час «хрущовської відлиги» в музеї виникає лекторій, орієнтований на студентську молодь, він був спочатку визначений, як «факультет громадських професій», пізніше – як «народний університет». Лекції народного університету мали професійну мистецтвознавчу спрямованість й мали шалений успіх серед молоді. Визначальною популярністю користувалися й блискучі екскурсії, що їх проводив Я. В. Гарбер. Починаючи з кінця 1960–1980-х років у музеї з'являються кілька фахівців-мистецтвознавців: Т. Ю. Прокатова, В. В. Мизгіна,



Л. Є. Пономарьова, О. Й. Денисенко, Н. В. Титаренко, С. В. Євтушенко, З. Л. Гефтер, Т. П. Яковченко, Л. М. Лосикова, Н. В. Фоменко, І. О. Аронов та ін. Професійно налаштовані фахівці поступово намагалися звільнитися від ідеологічного тиску й акцентувати свою роботу з відвідувачами музею, зокрема з дітьми, на інших засадах. Це був тривалий і досить важкий процес. У 1970-х – на поч. 1980-х років накопичувався досвід роботи з дітьми різного віку, відпрацьовувалися цикли тематичних екскурсій щодо музею, які реалізовувалися здебільшого паралельно зі шкільними програмами.

Але музейні працівники все більше відчували споживацькі мотивації, з якими вчителі приводили дітей до музею, експонати якого вони сприймали як ілюстрації до шкільного підручника: від екскурсовода вимагалася здебільшого літературно-історична, соціально-спрямована інформація. Такий підхід не влаштував, оскільки в художнього музею своя специфіка: він має перш за все вчити бачити, відчувати своєрідність образотворчого мистецтва, звичайно, ураховуючи обізнаність юного відвідувача стосовно характеру епохи, історичних подій тощо. Поступово зміщувалися акценти екскурсій, намагаючись якомога більше уваги приділяти особливостям живописної мови в різні часи, у різних митців, красі колористичних рішень, виразності форм, ритмам, композиції – тобто специфічним якостям образотворчого мистецтва. Було намагання вчити дітей бачити картину, сприймати її як самоцінність, відчувати радість спілкування зі справжнім мистецтвом.

Ми розуміли, що починати таку виховну роботу з дітьми потрібно в якомога ранньому їх віці. 1986 року з ініціативи В. Мизгіної в музеї народився лекторій для сім'ї, куди разом із маленькими дітьми (6–7 років) приходили дорослі члени родини, супроводжуючи їх, і брали активну участь у наших зустрічах.

Ці просвітницькі програми були комплексними і мали бути цікавими як для дітей, так і для батьків. Вони будувалися на можливостях дитячого сприйняття, особливостях дитячої психології, емоційності, були динамічними. 10–15 хвилин присвячували музиці: викладач музичної школи коротко розповідав про якийсь музичний інструмент, а учень цієї школи виконував маленьку музичну п'єсу.

Входячи в експозиційні зали, обиралися 2–3 експонати, наприклад два різних за характером портрети, знайомство з якими мало інтерактивний характер: відповідаючи на задалегідь підготовлені запитання екскурсовода, діти самі порівнювали портрети, звертаючи увагу на характер зображе-



них персонажів, їх настрій, на кольорове вирішення тощо. Якщо діти були не в змозі впоратися із запитанням, до відповідей залучалися батьки, дідусі та бабусі. А потім вся родина отримувала домашнє завдання: намалювати чи то автопортрет, чи то портрет усієї сім'ї. Ці домашні завдання демонструвалися всім учасникам лекторію на наступному занятті. Наприкінці навчального року влаштовувалися у приміщенні лекторію виставки цих робіт, проводилася вікторина.

Згодом до програм сімейного лекторію, який отримав назву «Абетка мистецтв», стали долучатися спеціалісти дитячої психології, педіатри, які проводили окремі бесіди з батьками. Усі ці заходи музейні співробітники й залучені фахівці здійснювали безкоштовно.

За останні 15 років в музеї з'явилися нові, клубні форми роботи. Так, із 1995 року в музеї працює музичний клуб «Фермата», він організований з ініціативи Н. Деменкової – завідувачки фортепіанним відділенням дитячої музичної школи № 12 ім. К. Шульженко, його підтримано обласним методичним кабінетом начальних закладів культури і мистецтва. Клуб «Фермата» об'єднує дітей, батьків та педагогів шкіл мистецтва Харкова. Найбільш активними його учасниками є учні і педагоги музичних шкіл №№ 1, 4, 9, 12, 13, 14 і шкіл мистецтв № 2, 3.

Назва клубу «Фермата» походить від терміна, який означає зупинку музичного руху, паузу і є своєрідним запрошенням до зупинки посеред повсякденності задля того, щоб здивитися, вслухатися, замислитися, відчутти красу чудових миттєвостей життя, природи і мистецтва. Засідання клубу відбуваються прямо в експозиції музею серед живописних полотен, поруч із ними звучать музичні і поетичні твори.

У роботі клубу беруть участь співробітники музею (О. Денисенко, Т. Прокатова, І. Сідельова та ін.), артисти обласної філармонії (М. Колодочка, Т. Томчук, Я. Боброва), викладачі університету мистецтв ім. І. П. Котляревського, хорові колективи Харкова, художники, поети, завдяки чому діяльність клубу має професійний рівень і користується популярністю.

Кілька зустрічей було присвячено творчому доробку харків'ян: художника С. Васильківського, заслуженого діяча мистецтв художника Й. Карася, композиторів М. Кармінського і І. Ковача, поетів Р. Левіна і Б. Чичибабіна.

Цікавими були зустрічі членів клубу «Фермата» з харківськими композиторами, які присвячують своє мистецтво дітям: безпосереднє спілкування з майстрами, авторське виконання музичних творів завжди справляють на дітей незабутнє враження.



Однією з найяскравіших подій у клубі стало виконання дитячих музичних вистав «Сад надії» та «Аліса в країні чудес», присвячених ювілею Л. Керролла. До цієї події вихованці Ліцею мистецтв № 133 підготували виставку ілюстрацій, композитор В. Іванов написав кілька мініатюр, які виконали учні музичної школи № 12.

На засіданнях клубу відбувалося знайомство з музичними інструментами, історією їх побутування. Цей напрямок у клубі веде завідувачка Музею народного мистецтва Слобожанщини О. Євсєєва.

Кілька років музею запроваджує заходи благодійної програми «Краса рятує світ», спрямованої на допомогу соціально-незахищеним верствам населення, у т. ч. дітям. Одним із напрямків цієї програми є здійснення благодійної діяльності музейних працівників спільно з вихованцями і викладачами Ліцею мистецтв № 133. Для учнів шкіл-інтернатів № 12 і № 13 ми з нашими друзями-ліцеїстами проводимо заняття у циклі «Філармонія школяра». Ідеологія цієї спільної роботи полягає у так би мовити подвійному виховному ефекті. Ліцеїсти – діти з благополучних сімей – навчаються співчувати чужій біді, милосердю, а вихованці інтернатів отримують можливість знайомитися з мистецтвом, долучатися до радості пізнання краси.

Програма занять «Філармонії школяра» також об'єднує два напрями: образотворчий і музичний. Тематика концерту зазвичай пов'язана з темою екскурсії. Так, наприклад, знайомство з виставкою «Харків і харків'яни» супроводжується концертом «Харківські композитори – дітям», тематичну екскурсію, присвячену пейзажу, продовжує концерт «Пори року». Програма розрахована на поетапну підготовку дітей до сприйняття живопису, введенню до світу музичної культури. Мистецтвознавці, викладачі музики і юні виконавці розкривають як таємниці творчого процесу, так і культури сприйняття творів мистецтва на заняттях «Художник–модель–глядач», «Композитор–виконавець–слухач». Як правило, програми «Філармонії школяра» відбуваються в піднесеній, святковій атмосфері.

Особливий розділ музейної роботи з дітьми – виставки дитячої творчості. Десять років у музеї запроваджується програма «Митці майбутнього», вона орієнтована на підтримку юних талантів, які сьогодні навчаються в загальноосвітніх або спеціалізованих школах, у художньому училищі, або на перших курсах Академії дизайну і мистецтв. Щороку в межах цього проекту відбувається 12–14 виставок, здебільшого – у лекторії музею. Постійними нашими експонентами є вихованці Ліцею



мистецтв № 133, які багато років тісно співпрацюють із музеєм у різних напрямках. Рівень підготовки ліцеїстів у галузі образотворчого мистецтва зазвичай достатньо високий. У цьому, без сумніву, є велика заслуга наших однодумців – педагогів відділення образотворчого мистецтва (зав. відділенням – С. Грічанок). Кожна виставка для них – це ретельна підготовча робота, принциповий відбір дитячих творів на виставку, побудова і монтаж експозиції. На виставках ліцеїстів лунає музика, причому не тільки на презентації – протягом всього терміну роботи виставки в експозиції відбуваються дитячі ранки, тематичні концерти, благодійні акції. Особливо насиченими програмами масових заходів запам'яталися виставки «Малюнок з Ліцею», «Харків. З минулого в майбутнє». У цьому заслуга педагогів музичного відділення Ліцею і заступника з естетичного виховання О. Гончарової.

Активну участь наш музей бере в організації дитячих конкурсів і фестивалів «Живий звук», «Бієнале», «Барви Слобожанщини». Одним із найцікавіших і різноманітніших за жанрами є фестиваль дитячої творчості «Харків – місто добрих надій», який уже 10 років проходить за кількома номінаціями: образотворче мистецтво, художнє слово, хорове, інструментальне виконання. Головною метою фестивалю є популяризація творчості харківських художників, поетів, композиторів, виховання в юних харків'ян почуття патріотизму і національної свідомості. Традиційно виставки лауреатів у різних вікових категоріях відбуваються на базі нашого музею. Співробітники музею приймають роботи учасників фестивалю, визначають лауреатів, знаходять спонсорів для надання пам'ятних призов переможцям.

2005 року наш музей відзначав 200-річний ювілей своєї колекції. Ця визначна подія не могла пройти осторонь юних відвідувачів, слухачів дитячих лекторіїв, клубів. Ми оголосили відкритий конкурс дитячого малюнка під назвою «Я люблю наш музей». У першому конкурсі взяли участь понад 200 учнів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл Харкова. Тепер цей конкурс відбувається в музеї кожні два роки, і ми відчуваємо, що діти справді шанують наш музей, присвячуючи свої твори харківській музейній скарбниці. Вони висловлюють своє надзвичайно різноманітне сприйняття музею: малюють музейні будинки та інтер'єри експозицій, портрети співробітників, сюжетні композиції зі сценами буденного музейного життя і музейними святами, створюють багато фантазійних робіт за мотивами своїх улюблених творів. Навіть дізнавшись про наші клопотання щодо надання музею



нового приміщення, діти створили декілька малюнків будинків, у яких «розмістили» нашу колекцію. А учні ліцею при Харківському технічному університеті будівництва та архітектури розробили низку архітектурних проєктів «Музей майбутнього».

Цей конкурс ми розглядаємо як інтерактивну акцію, яка спонукає юних друзів музею під час створення своїх робіт ще пильніше вдивлятися в музейні твори, ще уважніше прислуховуватися до мистецтвознавчого аналізу, ще з більшою повагою відноситися до музею і праці його співробітників.

Музейні співробітники, які реалізують програму «Митці майбутнього», мають пишатися тим, що більшість дітей і підлітків, які презентували свої роботи в межах зазначеної програми, активно продовжували свій творчий шлях, перемагаючи в конкурсах, виборюючи звання лауреатів численних міжнародних фестивалів.

Крім презентацій виставок, у музеї відбуваються свята народження книг. Багато років справжнім другом музею є харків'янка, художник-графік, ілюстратор численних дитячих видань Т. Зеленченко. Казки братів Грім, Ш. Перро, народні казки, різноманітні книжки-розмальовки, оформлені Т. Зеленченко, неодноразово були презентовані нашим відвідувачам. На зустрічах із художницею діти дізнавалися, яку роботу здійснює художник у бібліотеках, за комп'ютером у пошуку необхідної інформації для створення ілюстрацій, як готується макет книги, як друкуються кольорові зображення. Такі зустрічі сприяють розвитку поважного ставлення дітей до книги.

Запам'ятався відвідувачам музею концерт-презентація книги харківської поетеси Е. Булгакової «Де живе Бабай?», під час якої поетеса читала свої вірші, а частину з них співала під гітару, залучаючи до співу слухачів.

Діти, налаштовані на добро, з радістю дарують радість іншим. Так сталося і під час презентації поетичної збірки О. Стреляної «Олина сказка». Співучні автора під керівництвом В. Должанської – педагога ДМШ № 8 – музейні працівники створили сценарій музичної виставки за «Олиной сказкой», таємно підготували її і під час презентації книги піднесли надзвичайно приємний сюрприз дванадцятирічній поетесі.

За останні роки в музеї визначився ще один цикл мистецьких заходів під назвою «Педагоги та їх учні». Здебільшого він пов'язаний із діяльністю непересічних особистостей – педагогів Харківського університету



мистецтв ім. І. П. Котляревського (проф. Т. Веркіна), Харківської академії культури (доц. В. Осадча), Харківським педагогічним університетом ім. Г. С. Сковороди (проф. О. Кузнєцова), Харківським музичним училищем ім. Б. Н. Лятошинського (викл. І. Ліхачьова), які разом зі своїми учнями презентують у музейних залах лекції-концерти класичної музики і вокалу для молоді. А художники-викладачі Харківської академії дизайну та мистецтва, художнього училища, дитячої художньої школи ім. І. Ю. Рєпіна неодноразово експонували свої твори і твори своїх учнів, наочно демонструючи рівень і своєрідність своїх шкіл.

Крім визнаних титулованих педагогів художніх і музичних шкіл, слід особливо відзначити нашу спільну роботу з вихователями за покликом. Це перш за все вчитель малювання і праці загальноосвітньої школи № 151 І. Чекмарьова і пенсіонерка А. Овчаренко, які відродили й розвили в Харкові мистецтво створення пасхальної писанки. Вони неодноразово експонували в музеї виставки зразків цього виду народного мистецтва, створених власноруч, або з їх учнями-послідовниками, залучаючи до творчості в цій галузі юних відвідувачів музею, розкриваючи тайни майстерності на запроваджених ними майстер-класах.

Багато років музеєм реалізується ще одна програма «Культури без провінцій не існує», мета якої – долучення до мистецтва мешканців області. Однією з найяскравіших акцій цієї програми були Дні образотворчого мистецтва, присвячені ювілею відомого художника Г. Семирадського. Їх проведено на батьківщині майстра у смт Печеніги: разом із районною адміністрацією організовано виставку однієї картини («Ісаврійські пірати, що продають свою здобич») із колекції музею, для учнів Печенізької школи, шкіл с. Мартова, с. Артемівка під час цієї акції було проведено 25 екскурсій, прочитано 28 лекцій.

Значну роботу в межах програми «Культури без провінцій не існує» здійснюють працівники автономного відділу нашого музею – Пархомівського художнього музею ім. А. Ф. Луньова, який тісно співпрацює з Пархомівською загальноосвітньою школою. Учні школи – постійні відвідувачі музею, вони беруть участь у презентаціях всіх виставок, у роботі гуртка «Юний художник», дитячого мистецького клубу «Райдуга», члени якого не тільки самі вивчають музейну колекцію, а й проводять екскурсії для своїх ровесників навіть англійською мовою – для іноземних відвідувачів цього унікального сільського музею. Такою роботою співробітники Пархомівського музею продовжують естетично-педагогічну



діяльність, розпочату понад півстоліття тому засновником музею, видатним педагогом А. Ф. Луньовим.

2004 року стартував спільний проект Харківського художнього музею і обласного генетичного центру «Арт-терапія», розроблений директором Центру професором О. Гречаніною. Це – робота з вагітними жінками, які стоять на обліку в Центрі. Музей здійснює свою частину цього унікального проекту. Організуються для майбутніх матерів знайомство з найкращими творами образотворчого мистецтва в музеї та художніх галереях Харкова, читаються лекції, залучаються наші слухачки до творчості, зокрема – виготовлення виробів з паперу – оригамі. Мета цих заходів полягає у створенні позитивних емоцій, доброго настрою. За дослідженнями О. Гречаніної, позитивні емоції оздоровлюють людину, знижують ризик виникнення генетичних захворювань на 70 %. І ми сподіваємося, що й така форма нашої роботи є корисною для майбутніх громадян нашої країни.

Протягом багатьох років музейні співробітники, працюючи на базі унікальної художньої колекції з різними віковими категоріями відвідувачів, накопичили величезний практичний досвід музейної педагогіки. При цьому відзначимо, що, починаючи з 1960-х років, на кожному етапі цієї діяльності за творчими ініціативами співробітників з'являлися все нові й нові форми освітньо-виховної роботи.

Ми намагаємося максимально використовувати потужний творчий і науковий потенціал Харкова, фахівці різних професій готові надавати безкоштовну допомогу музею, який за роки незалежності став справжнім центром естетичного виховання, центром культури міста й області.



Гончарі в музейному просторі (від Пирогова до Валок – комунікативний зріз початку XXI століття)

На межі XX–XXI ст. українські музеї постали перед необхідністю принципового корегування тактики і стратегії своєї діяльності, викликаной кардинальними змінами в житті суспільства.

Однією з важливих функцій в освоєнні етнокультурної спадщини є підтримка в суспільстві культурного багатоманіття, досягти якого можливо і в тісній співпраці музейників, майстрів народного мистецтва і педагогів як загальноосвітніх закладів, так і позашкільних. Але, окрім демонстраційно-просвітницької роботи, музеї все більше звертаються до публічних і навіть театралізованих форм пропаганди традиційної матеріальної культури, залучаючи народних майстрів до різноманітних масових заходів.

Гончарство – один із найсуттєвіших виробничо-естетичних компонентів для з'ясування матеріальних і духовних основ не тільки всієї нації, а й окремих регіонів, зокрема Слобідської України і Наддніпрянщини.

Наша мета – визначити роль народних майстрів як повноправних суб'єктів музейної комунікації, що є суттєвим для концепції музейної справи початку XXI ст.

Історіографія теми характеризується відносно невеликою кількістю наукових видань, науково-популярних статей та інформаційних повідомлень у пресі та в електронних ресурсах. Так, Г. Скрипник, аналізуючи музейний простір України, зосередилася на створенні колекцій, до яких були причетні уродженці Слобожанщини М. Сумцов та Д. Яворницький [8]. Українське гончарство в зібранні Російського етнографічного музею (у тому числі, експонати, що надійшли з Катеринославщини) стали об'єктом дослідження О. Карпової [2]. О. Пошивайло означив музейний ландшафт України в контексті зібрання національного музею-заповідника в Опішному, де зберігаються вироби гончарів та керамістів з різних регіонів нашої країни [7]. Народній кераміці Наддніпрянщини приділила увагу Л. Данченко [1]. Л. Метка вивчала гончарство Харківщини, спілкувалася з родинами гончарів, що допомогло поповнити колекцію в музеї Опішного [5]. Директор Валківського історико-краєзнавчого музею Харківської області Т. Поліщук наголошувала на туристичній привабливості маршруту «Садина гончара» (Шарівка на Валківщині – батьківщина сучасного майстра



Б. Цибульника та загалом популяризації колекції, сформованої за кілька десятиліть в одному з найстаріших поселень Слобідської України [6]. Гончарству Валківщини, виставкам Ф. Гнідого та інших слобожан у стінах Харківського художнього музею присвятили публікації Т. Лисенко [3], Л. Логвиненко [4].

Звернімося до конкретних прикладів. Національний музей народної архітектури та побуту України був заснований у 1969 році. До його відкриття чимало зусиль доклав Герой України, відомий краєзнавець, уродженець Харківської області Петро Тимофійович Тронько.

Уперше День гончаря як республіканське свято був проведений у Пирогово 1985 року. Окремо влаштовуються дні ремесел – гончарів, вишивальниць, ковалів, а на вересень припадає ярмарок усіх майстрів. На жаль, Харківщина не була представлена на перших зібраннях гончарів згаданого вище року, оскільки її колись знамениті осередки остаточно занепали.

Джерелами нашого повідомлення є експедиційні матеріали, зібрані автором під час проведення Днів гончаря в Пироговому 2006, 2009 рр. та у Валках Харківської області 2012 року. Традиційно важку гончарську справу продовжували династійно чоловіки, але в Пироговому можна зустріти й жінок, які працюють за гончарним кругом. Наведемо деякі записи.

Анжела Драч з Умані Черкаської області робить на гончарному крузі дзвоники та більш традиційні вироби. Вона розповіла: «Є в мене і димлена іграшка, і смолена, бо на Уманщині виготовляли іграшку смолену, а посуд робили і червоний (кажуть «посуд на червону»), і чорний був. Зараз чорну ніхто не робить, а я відновила. Відновила теж у горні випалювати. А смолена іграшка була споконвіку, оці коники наші – це під Уманню село Громи і Старі Бабани виготовляли. Спочатку ліпили звичайного червоненького коника, потім його смолили – гарячою смолою обливали, а зверху малювали фарбами, розведеними на глині і на жовткові яйця, щоб трималося. Глину розводили з барвником і з яйцем, щоб прилипало. І отакі вони яскраві виходили. Оце такі традиційні коники громівські. Я намагаюся підтримувати традицію, а далі по-своєму ще працюю».

Майстриня наголосила, що в Пироговому зав'язуються знайомства сучасних гончарів України, професійна дружба. Анжела Драч викладає в школі, веде гурток гончарної справи у Громах. «Там же ж попросили мене, щоб я в школі дітям це давала, бо село забулося. І гончарством ніхто не займається, а дирекція школи дуже хоче, щоб діти це відчували, бо це ж



їхнє. Працювали їхні діди-прадіди. Уже батьки їхні цим не займалися. Починаємо, звичайно, з іграшки. Із манюсінького півника. Ті діти, які тіки прийшли перший раз (1, 2, 3 клас) – що ми можемо з ними зліпити? Взяли в руки шматок глини – ну що з неї зробити? Можемо зліпити кульку. Ямку зробив – це вже вам буде яблучко. Хвостика причепив – уже видно, що яблучко з хвостиком. Далі кажу: «Що на городі росте?» «Цибулька, картопелька». Робим картоплинку. Я їм тоді вже підправляю. Мисочку зліпили швиденько – розплескали шматочок глини, пласт такий зробили, склали цю городину – картопельку, бурячок, морквинку, що вони зліпили – вже вам композиція. Дітям подобається, ще як додому принесуть, то батьки й відправляють: «Ідіть, ідіть!» Мають бути виставки шкільні, тому я так кажу: «Перші роботи ви забираєте показати батькам, що ви щось уже зробили. Далі робите одну роботу для гуртка, іншу роботу, якщо є вільний час або бажання, робите для себе». Діти вже так розділилися – хто ледачкуватий, то вони відбули тему – і все, а ті, що хочуть додому забрати або хтось із сусідів попросив забрати, то вони встигають попрацювати, бо вже зацікавлені самі сісти й зробити. Усі в мене – від 1 до 11 класу».

Дочка майстрині Іванна з трьох років біля глини. «Вона ліпить сама, що побачила. Як щось не вийде, то попросить: «Мам, допоможи». Я можу якийсь нюанс підправити», — розповідала майстриня про свою 10-річну дочку.

Якщо керівник гончарського гуртка Анжела Драч – перша у своєму роду гончарка, то завідувачка художнім відділом Валківської школи мистецтв Ольга Тимошенко – онука нововодолазького гончара Дем'яна Лубенця. Останні представники цього великого гончарського роду в одному з найбільших гончарських осередків Слобідської України – Новій Водолазі – ще працювали за гончарним кругом у 80-х роках ХХ століття. Родина Ольги Володимирівни переїхала до Валок. Саме у Валківському краєзнавчому музеї 2012 р. записана ця розповідь. «Ми працюємо тільки з нашою місцевою глиною на заняттях з кераміки, тому що я вважаю, що українська приказка «де родився, там згодився» – це те кредо, яке повинен пам'ятати кожен українець. Саме та земля, та глина, яка тут є у тебе під ногами, генетично тобі близька, саме з цього матеріалу може бути зроблений той енергетичний виріб, який далі понесе традиції українців у майбутнє. Вступивши до педагогічного інституту, не думала, що буду займатися глиною, гончарством у контексті народних мистецтв, але доля, доріжка життява – вона повертає саме туди, куди ти повинен прийти.



Робили свищики мій дідусь і моя мама. Саме мама моя пригадала, як за допомогою соломинки, маючи шматочок глини поряд із батьком, робила свищики. «Отак дірочка і отак дірочка». Скільки я тих дірочок перевтикала, поки оці руки на генетичному рівні просто це згадали. Коли ми дамо волю своєму внутрішньому пориву, то все це згадається. Треба підняти оцю – не побоюсь такого визначення – глибу незнання про коріння свого народу. Саме так будується викладання у Валківській школі мистецтв. Зі своїми дітьми за свою досить велику педагогічну діяльність їздили по різноманітних конкурсах в Харкові, на інших регіональних конкурсах. І з писанкарства, і з кераміки. Але всіх дітей за межі міста не вивеземо на конкурс, і тому з'явилася думка, що треба організувати наш місцевий, районний. Відгукуються колеги з Нововодолазької, Красноградської та Харкова – школи мистецтва ім. Репіна. Виставка влаштовується щороку напередодні Великодня у краєзнавчому музеї, у ній може брати участь людина будь-якого віку, а в конкурсі – тільки діти.

Дітей дуже легко злякати, від себе відштовхнути. Ніколи не можна насаджувати культуру. Їм треба показувати, давати, розповідати, а залишати за ними вибір, право вибору.

У нас є свистки з глини. Як раніше мама розповідала, діти виходили зі свистунцями на вигін, і закликали весну і проганяли зиму з холодом – саме на Стрітєння. Я розповідаю дітям про це».

Центральним елементом Великодньої виставки стає «дерево життя» – до справжніх гілок кріпляться писанки валківчан. За символічну плату ці роботи можна придбати, і діти радіють, коли їхні роботи уже «по-дорослому» купують.

У день знайомства з Ольгою Тимошенко в музеї влаштовувала майстер-клас для валківських школярів майстриня з Котельви Полтавської області, член Співки народних майстрів Анна Матвієнко. Вона займається художнім розписом, вивчає історію гончарства. До Валок спершу приїхала дослідити творчість нашого земляка – заслуженого майстра народної творчості України Бориса Цибульника – готувала наукову доповідь на міжнародний симпозіум про керамічну іграшку. Зізналася, що займається не просто декоративним розписом, а створює композиції квітів у різноманітних традиційних глечиках і вазонах. Згодом втілилася ідея відкрити її персональну виставку у Валках. У тамтешньому музеї Анна Іванівна розповіла: «У мене так склалося, що творча доля пов'язана з Харківщиною. Перша моя виставка відбувалася в стінах Пархомівського художнього музею



на Краснокутщині. Як відомо, засновником його був Афанасій Федорович Луньов. Я цю людину згадую з трепетом. Він мене, тоді початківця, так підтримав! І от зараз я часто їжджу до Пархомівки на виставки. Коли працювала в Котелевському краєзнавчому музеї, то довелося дуже багато збирати речей керамічних, вивчати відмінності кераміки котелевської, опішнянської, а потім, прочитавши про валківський осередок, я так зацікавилася, що довелося приїхати сюди. На жаль, у Котельві жодної людини, яка б цим займалася, зараз немає. Але раніше це був потужний осередок, і притому ця кераміка відрізнялася від інших тим, що вона була житкового напрямку – чорна, задимлена кераміка».

Різноманітні вироби місцевих гончарів склали основу постійної експозиції Валківського краєзнавчого музею. У 2012 р. цю експозицію прикрасив банер, який за бажанням можна розтягти і на ярмарку чи місцевому святі, щоб привернути увагу гостей краю, з написом «Валки – гончарна столиця Слобожанщини». Епіграфом є винесені слова сучасного гончара Бориса Цибульника: «Душа майстра відпочиває в роботі. Вона висловлюється мовою кераміки: розповідає про своє минуле, традиції, сучасне бачення історії і просто творить».

Банер інформує про туристичний маршрут «Садиба гончаря», який проліг із Валок до Шарівки – батьківщини Б. Цибульника.

Таким чином, сучасні народні майстри, які працюють із глиною, здається, володіють потужним духовним ресурсом. Наявність такої форми комунікації дає можливість сучасному музею реалізовувати свою виховну функцію, здійснюючи естетичне, морально-етичне, патріотичне та інші види виховання.

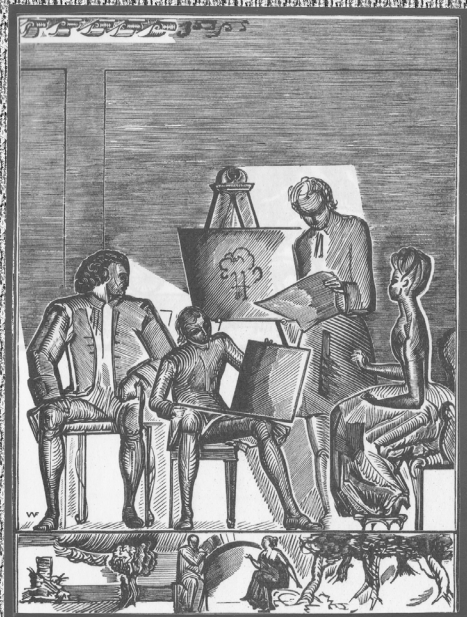
Література

1. Данченко Л. Народна кераміка Наддніпрянщини / Л. Данченко. — К. : Мистецтво, 1969. — 140 с.
2. Карпова О. Украинское гончарство по материалам собрания Российского этнографического музея (конец XIX – начало XX вв.) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / О. Карпова. — СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, 2006. — 18 с.
3. Лисенко Т. Гончарний спадок Слобожанщини / Т. Лисенко // Слобода. — 1997. — 19 березня.
4. Логвиненко Л. Коли посміхатимуться валківські леви? / Л. Логвиненко // Слобідський край. — 2006. — 3 серпня.



5. Метка Л. Народне гончарство Харківщини кінця XIX – I половини XX століття (за матеріалами етнографічних експедицій 2002 року) / Л. Метка // Проблеми історії та археології України ; зб. мат. міжнар. історико-археологічної конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду. — Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. — С. 122–126.
6. Поліщук Т. Валки, що на Муравському шляху / Т. Поліщук // Березіль. — 2000. — №5–6. — С. 157–161.
7. Пошивайло О. Музейний ландшафт гончарської України / О. Пошивайло // Український керамологічний журнал. — 2003. — № 2–4. — С. 5–24.
8. Скрипник Г. Етнографічні музеї України : становлення і розвиток / Г. Скрипник. — К. : Наукова думка, 1989. — 304 с.

Музеї навчального профілю





Н. М. Березюк

Великий потенціал маленького музею: Музей праць учених Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Музеї Харківського університету, здолавши економічну нестабільність, труднощі останніх десятиліть, вижили, збереглись і займають свою історичну усталену нішу в навчальній, науковій діяльності університету, у процесі популяризації науки.

Поряд із великими, відомими музеями ХНУ, при Центральній науковій бібліотеці у складі музейного комплексу університету було створено Музей праць учених університету, який у 2012 р. відзначив своє 25-ліття. Це єдиний такого роду музей у нашому місті в цілому й у вишах України зокрема.

Як друковане джерело, що відображає історичні процеси і явища, книга в різних її формах (каталог, довідник, історичне дослідження, персоналія, буклет та ін.) незмінно присутня в будь-якому музеї. Ініціюючи створення Музею, науковці і фахівці вважали, що концентрація наукового доробку вчених університету в одному, відкритому для відвідувачів місці наочно дозволить уявити розвиток університетської науки. Фонд Музею розміщується у великому читальному залі історичної будівлі 1902 р., однієї з найстаріших університетських бібліотек України в Харкові по вул. Університетській, 23, і налічує більш ніж 50 тисяч одиниць зберігання. У його складі монографії, підручники, навчальні посібники, «Вісники Харківського університету», наукові збірники. Кращого приміщення для такого Музею марно було б шукати. Саме у стінах наукової бібліотеки народжувались праці багатьох поколінь науковців університету. Розставлені в межах факультетів, вони відображають стан їх наукової праці. Своєрідність Музею в тому, що кожен його експонат можна взяти в руки, ознайомитись зі змістом, бібліографією, відомостями про авторів. Це особливо вражає студентів, які тримають у руках не тільки дослідження вчених минулого, але й праці своїх викладачів, лекції яких вони слухають.

Бібліотека університету цілеспрямовано й планомірно виконує соціальні функції, у тому числі ті, що притаманні кожному музею: комплектування, облік, збереження, експонування фонду. Але ефективне використання цього фонду можливе за умов популяризації. Уважаємо



за доцільне залучення можливостей Музею праць учених як засобу активізації навчальної і насамперед самостійної роботи студентів.

Не потребуючи коштів, часу на узгодження домовленостей, Музей міг би стати допоміжною лабораторією у процесі підготовки деяких спеціальних навчальних курсів, написанні рефератів, виконання індивідуальних завдань під час самостійної роботи.

Він надасть безліч найцікавіших тем як для самостійної навчальної роботи, так і для подальших студентських наукових досліджень. Наприклад:

- зовсім не досліджене питання про перші навчальні видання 1920–1930-х років. У фонді Музею зберігаються підручники, що вже стали раритетами, написані Д. І. Багалієм, М. Ф. Сумцовим, Л. А. Булаховським, В. П. Беседіною-Невзоровою з історії Слобожанщини, українського мовознавства. Професором Є. С. Хотинським у цей період було підготовлено і видано біля 20 найменувань підручників із хімії для закладів профосвіти, на допомогу ліквідаторам неписьменності;

- цікавий такий аспект, як біографістика в історії університетської науки;

- аналітичний, хоча б первинний, погляд на діяльність учених факультетів із відтворення їх історії, історії відповідної науки, а також багато інших питань.

Кожний факультет, профільні музеї університету мають можливість знайти свій аспект використання фондів нашого Музею. Найбільшу допомогу Музей міг би надати в підготовці фахівців музейної справи.

ЦНБ має багаторічний досвід ефективної співпраці з історичним факультетом із підготовки і видання фундаментальних бібліографічних покажчиків, написання студентами курсових робіт. Безумовно, зацікавила б студентів-істориків експозиційна робота з фондом – організація виставок, у тому числі віртуальних. Потенціал Музею може бути використаним для практичного засвоєння студентами спецкурсу з екскурсознавства, прищеплення навичок підготовки й проведення оглядових, тематичних екскурсій, публічних виступів.

На зміну традиційним формам музейної роботи приходять нові, з використанням сучасних технологій. Будемо сподіватись, що саме студенти історичного факультету у змозі додати щось нове в переформатування окремих напрямів музейної роботи. Важливим моментом у цій роботі вбачаємо збереження інтересу студентів до книги, який, на жаль, утрачується.



Варто наголосити, що наша спільна робота з музейним фондом сприятиме реалізації однієї з головних соціальних функцій Музею – виховної, допоможе майбутнім фахівцям відчувати себе нащадками вчених, праці яких складають славу й гордість не тільки вітчизняної, але й світової науки.

А. В. Быстриченко

Сохраняя достижения предыдущих поколений

*«Память – способность души сберечь
хранящуюся в ней истину».*

Платон

Неотъемлемой частью учебно-воспитательного процесса Национального технического университета «Харьковский политехнический институт» является работа музея истории, хранящего память об историческом прошлом и настоящем одного из старейших технических вузов Украины. Главная задача высшего учебного заведения – подготовка современного инженера не только как высококлассного специалиста в своей отрасли, но и человека духовно богатого, культурного, настоящего Гражданина. На вузовские музеи возложена воспитательная функция формирования у студентов понимания и значения выбранной специальности, чувства патриотизма и любви к Родине, знания истории Alma mater, уважения традиций и духовного единства поколений.

Музей НТУ «ХПИ» был открыт 29 декабря 1972 года по инициативе ректората и парткома Харьковского политехнического института (Протокол № 65 от 08.12.1972 г. заседания ректората и парткома ХПИ) и находится в старинном учебном корпусе, который является памятником архитектуры начала XX века. Он отражает сложный путь развития университета, деятельность выдающихся ученых и воспитанников, которые внесли весомый вклад в развитие отечественной и мировой науки, техники, промышленности, высшего образования, культуры и спорта. Площадь экспозиции музея составляет 211 кв. м и представлена в пяти хронологических разделах.

Первым директором музея была Лариса Ивановна Змиева. Благодаря ее настойчивой, кропотливой работе собраны первые документы, которые и сейчас экспонируются в музее. С 1978 г. почти тридцать лет руководила музеем Вера Владимировна Акимова – опытный музейный работник, участник Великой Отечественной войны, участник Сталинградской



битвы, в период деятельности которой были собраны материалы о ректорах, видных ученых, политехниках-защитниках Отечества. Более тридцати пяти лет отдала музею главный хранитель фондов Ангелина Веоновна Игнатченко.

Полная реконструкция музея была проведена к 100-летию ХПИ, в последующий период экспозиция дополняется и обновляется в тематических подразделах, среди которых «Празднование 125-летия университета», «Ученые-политехники – Лауреаты Государственной премии», «Члены-корреспонденты Академий наук Украины», «Международное сотрудничество», «Спортивные достижения политехников» и др.

За сорок лет работы музея было собрано немало интересных экспонатов, составляющих 7297 единиц хранения. Для пополнения музейного фонда используются архивные материалы, дары преподавателей, их семей, сотрудников, выпускников.

Среди экспонатов первого раздела экспозиции музея – уникальные материалы конца XIX – начала XX века: фотографии и документы первых преподавателей вуза; дипломы-оригиналы первых выпускников 1897, 1908 гг.; зачетная книжка одного из студентов, альбомы первого и второго выпуска Харьковского Технологического Института 1890, 1891 гг.; приборы, изготовленные в Германии, Франции в конце XIX ст., которыми были оборудованы физическая и химическая лаборатории института.

Первый директор Харьковского Практического Технологического института – выдающийся ученый в области механики и сопротивления материалов, талантливый организатор высшего технического образования профессор Виктор Львович Кирпичев выступал за «многогранность инженерной подготовки». В музее расширена экспозиция о родоначальнике вуза, который считал основательную научную подготовку главным базисом творческого развития инженера, его способности самостоятельно ставить и решать новые технические задачи, его умения преодолевать косность и рутину отживающего, старого производства. Профессора В. Л. Кирпичева заслуженно называют «отцом русских инженеров». И хотя в институте были открыты всего два отделения – механическое и химическое, они охватывали многие направления и специализации в подготовке квалифицированных инженеров-механиков и инженеров-технологов, в которых остро нуждалось народное хозяйство России: паровозостроение, станкостроение, строительство котлов, сельскохозяйственная техника, технология производства красителей, жиров, сахара и др.



Становление вуза неразрывно связано с именами преподавателей Харьковского императорского университета: академика Н. Н. Бекетова, выделившего физическую химию в самостоятельную дисциплину впервые в Европе, выдающегося математика и механика академика А. М. Ляпунова и его ученика академика В. А. Стеклова, математика профессора К. А. Андреева и других.

Хотелось особо отметить, что с первых дней в институте курса архитектуры и строительного искусства преподавали выдающиеся архитекторы: А. Н. Бекетов, С. И. Загоскин, В. Х. Немкин, В. В. Хрусталева, М. И. Ловцов, Ю. С. Цауне, А. Г. Молокин и другие. В музее представлены оригинальные рисунки, личные вещи академика архитектуры А. Н. Бекетова, посвятившего нашему вузу 37 лет своей деятельности. Мы с благодарностью приняли подаренное музеем ректором Харьковской национальной академии городского хозяйства профессором В. Н. Бабаевым репринтное издание «Курса архитектуры» (1909 г.), читанное академиком А. Н. Бекетовым для студентов ХТИ, изданное к 150-летию выдающегося зодчего.

Постоянная поисковая работа позволила пополнить коллекцию музея в 2010 году книгой 1904 г., автором которой был создатель научной школы в области химической технологии органических веществ и газового анализа профессор А. П. Лидов, приборами из химической лаборатории профессора В. А. Гемилиана, основателя кафедры технологии минеральных веществ.

В музее представлена деятельность основателя науки о резании металлов профессора К. А. Зворыкина, основоположника отечественного паровозостроения профессора П. М. Мухачева, одного из первых исследователей рентгенологии, радиоуправления, геомагнетизма профессора Н. Д. Пильчикова, видного ученого в области электрики и электротехники, впервые в России разработавшего учебную программу по электрохимии для студентов ХТИ, Н. П. Клобукова. В числе преподавателей были известные ученые-практики: профессор А. Ф. Мевкус, по проекту которого был построен первый металлургический завод в Донбассе, профессор В. С. Кнаббе, изучивший деятельность 130 крупных машиностроительных заводов Европы, академик АН УССР Е. И. Орлов, основатель Всесоюзного института огнеупоров, профессор А. Н. Щукарев, основатель современной отечественной термохимии, и другие.

Вызывают неизменный интерес посетителей материалы выдающегося ученого, основателя электротехнической науки и образования в Украине



профессора П. П. Копняева: диплом Дармштадтской политехники 1898 г., фотографии строительства электротехнического корпуса. Экспозицию дополнили фотографии выдающегося ученого в области аэрогидродинамики и гидромашиностроения академика Г. Ф. Проскуры со своими не менее известными выпускниками: гидромашиностроителем Д. Я. Алексапольским, авиаконструктором М. И. Гуревичем.

Послереволюционный период был отмечен открытием новых факультетов: инженерно-строительного (1920 г.), электротехнического (1921 г.), авиационного отделения (1923 г.). В этот период в институте профессорско-преподавательским составом широко осуществляется доступ в высшую школу всех желающих учиться: в 1919 г. произошло присоединение к Харьковскому Технологическому женского Политехнического института, созданного на базе Высших технических курсов, в 1921 г. организован один из первых в Украине рабочих факультетов. Среди экспонатов этого периода в музее представлена схема-оригинал 1919 г. управления институтом (когда рычаги управления институтом были сосредоточены в руках ректора и студента-комиссара), чертежи плана электрокорпуса, выполненного выдающимся архитектором академиком А. Н. Бекетовым; дипломы выпускников – выдающихся ученых профессоров Б. Н. Тютюнникова, Д. Я. Алексапольского, ректора ХЭТИ в 1930–1933 гг. М. М. Копелиовича. Дополнили экспозицию этого периода материалы о первых выпускниках ХТИ.

В 1930-е годы на базе факультетов были организованы пять самостоятельных вузов, эти учебные заведения становятся одними из ведущих в стране: Харьковский электротехнический институт входит в пятерку лучших вузов СССР, о чем свидетельствует размещенная в экспозиции грамота 1933 года. Экспозицию дополнили материалы об открытии в Харьковском механико-машиностроительном институте физико-механического факультета, на котором преподавали будущий Нобелевский лауреат академик Л. Д. Ландау, выдающиеся физики И. В. Обреимов, А. К. Вальтер, К. Д. Синельников, Л. В. Шубников, А. И. Лейпунский, Б. Я. Пинес, фотография первого выпуска. В музее представлены материалы кафедр, основанных в этот период: профессором В. Т. Цветковым – двигателестроение, профессором Е. Е. Фараоновым – в области литейного производства, профессором В. М. Маковским – в турбиностроении, академиком П. П. Будниковым – в области химии силикатов, академиком В. М. Хрущевым – электротехники; химиками: членом-корреспондентом АН УССР



профессором И. И. Стрелковым, профессором Н. А. Валяшко, профессором И. Е. Ададуновым и другими учеными.

Среди разделов экспозиции музея достойное место занимает участие политехников в Великой Отечественной войне. Свыше 3 тысяч студентов, преподавателей и сотрудников ушли на фронт. Шестеро воспитанников университета награждены Золотой Звездой Героя Советского Союза. Эвакуированные институты продолжали работать в г. Красноуфимске (Урал), г. Чирчике (Узбекистан). Многие преподаватели были участниками трудового фронта: самоотверженно работали на заводах, проводили занятия в военных учебных заведениях. Выдающийся вклад в развитие оборонной промышленности страны внесли воспитанники университета – разработчики первого в мире танкового дизельного двигателя для легендарной «тридцатьчетверки» К. Ф. Челпан, Я. Е. Вихман – Герой Социалистического Труда, лауреат Госпремии СССР, И. Я. Трашутин – дважды Герой Социалистического Труда, лауреат Госпремии СССР, Ж. Я. Котин – главный конструктор тяжелых танков «КВ», «ИС», серии артиллерийских установок, Герой Социалистического Труда, лауреат Госпремии СССР, М. И. Гуревич – выдающийся авиаконструктор истребителей МиГ, Герой Социалистического Труда, лауреат Ленинской премии, шести Государственных премий СССР, и другие.

В этом разделе экспозиции представлено более 200 экспонатов, 174 из которых оригинальные: уникальные документы, вещественные экспонаты, награды преподавателей, студентов и сотрудников, которые с оружием в руках отстаивали независимость Отчизны, работали в тылу, приближая Победу. Среди них – комсомольский билет, выданный 14 декабря 1942 года студенту В. Касьянову, комсorghу ХММИ; камень от стены Берлинского рейхстага, который передал в музей майор, участник штурма Берлина, в дальнейшем – известный ученый профессор С. М. Куценко, материалы ректора ХЭТИ в 1940–1941 гг. Д. В. Столярова; материалы Н. Ф. Киркача, ректора ХПИ в 1978–1990 годах...

По окончании войны начался долгий период восстановления разрушенных учебных корпусов, лабораторий, общежитий института.

В 1949 г. Харьковский политехнический институт был восстановлен, и его ректором назначен видный ученый и выдающийся организатор высшей школы, всю свою жизнь посвятивший становлению и развитию Харьковского политехнического Михаил Федорович Семко, доктор технических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники, Герой



Социалистического Труда. Этот раздел экспозиции украшает мемориальный комплекс, в котором представлены личные вещи, научные труды, документы, раскрывающие масштабность и глубину личности М. Ф. Семко, при котором ХПИ стал мощным учебно-научным комплексом.

В послевоенный период подготовку специалистов для новых направлений науки и промышленности страны возглавляли талантливые ученые и педагоги: академик В. И. Атрощенко – в области технологии связанного азота, академик А. П. Филиппов – прикладной математики и механики, член-корреспондент Академии наук УССР П. П. Карпухин – органических красителей, профессор М. Ф. Семко – в области физики процессов резания металлов, профессор С. М. Куценко – локомотивостроения, профессор Н. М. Глаголев – двигателестроения, профессор А. В. Дабагян – автоматизированного проектирования систем, и другие.

Расширена экспозиция этого раздела материалами о выдающихся ученых: профессорах Л. С. Палатнике, С. М. Фертике, Б. Н. Тютюнникове, И. С. Рогачеве, Б. Т. Бойко, Л. Д. Свирском, дополнена рядом документов о связях университета с производством.

В условиях построения независимой Украины университет решал новые ответственные задачи по динамичному развитию вуза, сохранению и преумножению научно-педагогического потенциала, обеспечению уровня образования и воспитания студентов, соответствующих мировым стандартам.

Постановлением Кабинета Министров Украины в апреле 1994 года ХПИ был переименован в Харьковский государственный политехнический университет. В сентябре 2000 года он получил статус Национального, а в феврале 2010-го НТУ «ХПИ» присвоен статус автономного исследовательского национального университета.

Национальный технический университет «ХПИ» сегодня – один из ведущих научно-учебных комплексов высшего образования Украины. С НТУ «ХПИ» связано зарождение украинской технической науки в областях механики, теории прочности, прикладной химии, двигателестроения, электро- и теплоэнергетики, локомотивостроения. В Украине только НТУ «ХПИ» готовит специалистов в таких важных отраслях, как турбиностроение для атомных, гидравлических электростанций, мощного электрооборудования, технологии жиров и жирозаменителей, танкостроения, электроизоляционной, кабельной и конденсаторной техники. Ученые-политехники успешно развивают и приумножают научные достижения



своих предшественников, которые создали признанные в Украине и далеко за ее границами 40 научных школ: физики тонких пленок, электрического привода, азотного синтеза, тепломассообмена и энергосбережения, керамических и композиционных материалов, промышленной и медицинской электроники, информационных технологий, систем управления, технологии жиров, проблем органического топлива, турбиностроения, танкостроения, высокоэффективных технологий металлообработки, технической электрохимии, двигателей внутреннего сгорания, физики высоких напряжений, исследований ионосферы Земли и другие.

За свою 127-летнюю историю НТУ «ХПИ» подготовил более 160 тысяч специалистов.

Сегодня обучение 22 тысяч студентов обеспечивают 95 кафедр фундаментальных, инженерных, гуманитарных и специальных дисциплин. В структуре университета – 22 факультета, два научно-исследовательских института, Полтавский политехнический колледж, компьютерно-технологический колледж, военный факультет.

Важной составляющей частью работы музея является профориентационная работа среди школьников города области. Регулярными стали во время Дней открытых дверей экскурсии в музей с привлечением представителей кафедр, где школьники – будущие абитуриенты университета – знакомятся с его историей, факультетами, специальностями.

Ежегодно в музей приходят все первокурсники, чтобы познакомиться со славной историей университета, в котором они занимаются, узнать о людях, оставивших яркий след в науке, приобщиться к традициям политехников, которые складывались в течение десятилетий. Экскурсии проводятся не только в музее, но и по территории университета, где сохранились старинные корпуса – памятники архитектуры конца XIX – первой половины XX века с мемориальными досками, свидетельствующими о работе здесь выдающихся ученых, основателей научных школ, государственных деятелей и деятелей культуры.

Музейные коллекции используются для повышения эффективности учебно-воспитательного процесса. Стационарная экспозиция с показом документальных фильмов, слайдов, юбилейные выставки, встречи с ведущими специалистами по направлениям, общение с выдающимися выпускниками – все это способствует активизации и заинтересованности студентов в изучении истории вуза, формированию у молодежи стойких убеждений и высоких нравственных качеств. Так, в рамках празднования



150-летия со дня рождения выдающегося зодчего академика архитектуры А. Н. Бекетова в музее была организована юбилейная выставка. Глубоко символичным было проведение торжеств в аудитории электрокорпуса, построенного по проекту и под руководством А. Н. Бекетова. Студенты трех факультетов, компьютерно-технологического колледжа, преподаватели и сотрудники нашего вуза, Академии дизайна и искусств услышали рассказ и познакомились с раритетами академика Бекетова, представленными его внуком, д. физ.-мат. наук профессором Федором Семеновичем Рофе-Бекетовым, совершили виртуальную экскурсию по жемчужинам архитектурного искусства зодчего в Харькове и других городах.

Интересным, на наш взгляд, является сотрудничество с факультетами и кафедрами в проведении на базе музея лекций курса «Введение в специальность», которые помогают студентам увидеть место и роль кафедры, выбранной специальности сквозь призму общей истории университета. Например, с кафедрой изоляционной и кабельной техники (зав. — проф. А. Г. Гурин), кафедрой физического материаловедения для электроники и гелиоэнергетики (зав. — проф. Г. С. Хрипунов) и другие.

С эмоциональным подъемом проводятся ежегодно в музее встречи выпускников, на которые приглашаются и нынешние студенты. Именно при проведении таких мероприятий устанавливается неразрывная связь поколений политехников. Так, 24 октября 2012 года на прошедшей в музее презентации книги «Наши звездные годы (1930–1996)», посвященной выдающемуся ученому С. М. Фертику, было приурочено открытие комплекса в стационарной экспозиции и выставки с уникальными фотографиями и документами. На ней с интересом общались три поколения политехников.

К 100-летию украинского двигателестроения (ноябрь 2011 года), проведенного в стенах университета, в музее была подготовлена выставка видных ученых-двигателистов вуза и их трудов. В рамках празднования юбилея, а также 125-летия основателя отечественного дизелестроения профессора В. Т. Цветкова, в музее прошли встречи с лауреатами Государственных премий – известных дизелестроителей В. Н. Зайончковским, Е. Г. Заславским, проректором университета профессором А. П. Марченко. Экспонировалась выставка, посвященная жизни и деятельности профессора В. Т. Цветкова, на которой впервые представлялись материалы – результат кропотливой работы в архивах, семейном архиве ученого. Присутствующим на встречах студентам интересно было услышать



и воспоминания внуков ученого, один из которых – продолжатель династии выпускников ХПИ.

Серьезная исследовательская работа была выполнена в 2008 г. при подготовке экспозиции для выставки «Видатні українці у світі», которая демонстрировалась в Украинском Доме (г. Киев). Были представлены материалы о воспитанниках вуза, среди которых конструкторы: самолетов – Н. Й. Гуревич, танков и гусеничных машин – Ж. Я. Котин, ракетно-космической техники – Г. Е. Лозино-Лозинский, подводных лодок – Н. Й. Кваша, выдающиеся физики – Е. М. Лившиц и И. М. Лившиц и другие. На выставке побывали и наши студенты, для которых была организована поездка.

Традиционно ко Дню Победы, дню освобождения Украины в музее проводятся встречи студентов с участниками боев во время Великой Отечественной войны, среди которых профессор А. И. Христофоров, участница Сталинградской битвы В. В. Акимова, известный ученый, специалист в области промэлектроники и теоретической электротехники, Заслуженный работник высшей школы Украины, д. т. н. профессор В. Т. Долбня, бывший директор опытного завода Е. Н. Дегтярев и другие. Посвящена этому и организованная сотрудниками музея встреча студентов и преподавателей с дочерью одного из конструкторов танка Т-34 Н. А. Кучеренко, президентом музейного комплекса «Танк Т-34», известной российской писательницей Л. Н. Васильевой.

С особым вниманием студенческая молодежь общается в музее с выдающимися выпускниками НТУ «ХПИ»: главным конструктором систем управления ракет стратегического назначения НПО «Хартрон», лауреатом Ленинской и Государственной премии СССР В. А. Ураловым, лауреатом премии Совета Министров СССР, лауреатом Государственной премии Украины, Заслуженным изобретателем СССР, к. т. н. Е. Г. Заславским, деканом энергомашиностроительного факультета профессором Н. А. Тарасенко, деканом машиностроительного факультета профессором М. С. Степановым и другими.

К 65-летию освобождения Украины и Победы сотрудниками музея была проведена поисковая работа в архивах, беседы с семьями погибших в годы войны преподавателей и студентов с целью выявления новых экспонатов, благодаря чему была пополнена экспозиция музея новыми оригинальными экспонатами. Представлены материалы: фотографии занятий в аудиториях ХММИ в Красноуфимске, письма профессору И. С. Рогачеву 1942–1943 гг., документы выпускника ХЭТИ Валентина Бородавкина, по-



гибшего в боях за родной город Балаклею в феврале 1943 года и похороненного в братской могиле в центре города возле Вечного Огня, переданные в музей в апреле 2009 года его сыном. К юбилею Победы на гранитных плитах Мемориала Славы, который открылся 22 августа 1968 года на территории университета, появились имена еще троих погибших политехников: В. Л. Бородавкина, А. Д. Иоффе, Д. В. Чернякова. Центральное место в экспозиции музея принадлежит Книге Памяти, созданной сотрудниками музея и ветеранами. Также по инициативе музея к 65-летию Победы вместе с газетой «Политехник» при поддержке профсоюзного комитета университета проведен конкурс «Память сердца» на лучшую фотографию и литературное произведение. Откликнулись студенты, преподаватели, сотрудники и представили наполненные любовью к жизни фотографии, героические страницы жизни своих родных и знакомых, чью судьбу опалила война. За проведенную работу музей был награжден грамотой городского Совета ветеранов как победитель смотра-конкурса музеев вузов.

Фонды музея используются для написания научных работ, книг студентами, аспирантами, преподавателями. Например, готовится к изданию книга, посвященная 50-летию движения студенческих строительных отрядов ХПИ, 50-летию Дворца студентов.

На протяжении трех последних лет музеем переданы копии документов и фотографий Томскому техническому университету, Алчевскому краеведческому музею, Национальному политехническому музею, Харьковской национальной академии городского хозяйства, краеведческому музею г. Александровка (Кировоградская обл.), музею Харьковского социально-экономического института, музею Харьковоблэнерго, музею боевой славы школы №4, учителям и школьникам харьковских школ №№3, 17, 41, оказана методическая помощь музею воинов-афганцев в пос. Песочин Харьковской области...

Одно из направлений работы музея – сбор информации о выдающихся выпускниках. На основе этих материалов к 125-летию университета издана книга «Еліта держави – видатні випускники НТУ «ХПІ». Среди них восемь Героев Украины и России, шесть Героев Советского Союза, 24 Героя Социалистического Труда, 32 лауреата Ленинской премии, 108 лауреатов Государственной премии Украины, 54 Заслуженных деятелей науки и техники, 45 министров и заместителей. Продолжена работа по расширению портретной галереи выдающихся политехников. На сегодняшний день она насчитывает 117 портретов.



Материалы музея были использованы при съемках фильмов об академике Л. Д. Ландау, выдающегося украинского деятеля Г. М. Хоткевича, проф. Н. А. Черная, конструкторах легендарного танка Т-34 М. И. Кошкина, А. А. Морозова.

В марте–апреле 2012 года в городской художественной галерее «Мазестро» музей был участником большого художественно-исторического проекта «Золотой век Харькова» и представлял Харьковский технологический институт как одно из градообразующих учреждений Харькова второй половины XIX – начала XX века. Проект вызвал большой интерес и резонанс среди харьковчан.

Сотрудники музея участвовали в конференциях, в том числе международных, посвященных вопросам истории и развития науки и техники, выдающимся ученым, конструкторам.

Музей плодотворно сотрудничает с кафедрами, Советом ветеранов НТУ «ХПИ», студенческим активом, архивом, библиотекой, газетами «Политехник», «Слово ветерана».

Работа музея неоднократно была отмечена дипломами и грамотами, он имеет почетное звание «Народный музей» (Постанова колегії Міністерства культури УРСР від 26.08.1981 р.), «Зразковий музей» (Наказ №34 Міністерства освіти і науки України від 18.01.2011 р.), грамотами областного и городского Совета ветеранов.

Очень важна роль музея в решении сложных вопросов национально-патриотического воспитания современной студенческой молодежи. Сохраняя достижения предыдущих поколений, они способствуют формированию у молодежи мировоззрения, возвращению исторических, моральных и национальных ценностей.



М. В. Григор'єва

Музей історії фармації України Національного фармацевтичного університету: досягнення та перспективи

Multa renascentur, quae jam decidere.
(Багато чого здатне відродитися з того, що вже померло.)

Горацій

Національним фармацевтичним університетом приділяється значна увага збереженню багатовікової історії фармації та усвідомлюється значущість музейної роботи у формуванні культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу. У зв'язку з цим і враховуючи вимоги часу, у 2005 р. на VI з'їзді фармацевтів України було прийнято рішення про створення в місті Харкові Музею історії фармації України на основі фондів Музею історії НФаУ. Першим кроком на шляху до створення музею стала розробка його концепції.

У 2008–2009 рр. було складено поетапний план створення музею, який містив: визначення місця, розробку концептуального проекту фахівцями, вирішення питання фінансування тощо. На початку липня 2009 року було затверджено проект музейного приміщення та розпочато ремонтні роботи.

Було підібрано та відремонтовано приміщення в корпусі університету по вул. Блюхера, 4. Загальна його площа склала 165,1 кв. м. Відзначимо, що ремонт приміщення вимагав особливого та старанного підходу, адже воно не було пристосовано до вимог, які висуваються для експозиційних залів. Дизайнерські та оздоблювальні проекти й роботи були виконані художником-дизайнером В. С. Дергапутським та архітектором В. І. Приймаком.

Відкриттю музею передувала досить активна науково-дослідна робота зі збирання та створення музейної колекції. Особлива увага зверталася на дослідження витоків вищої фармацевтичної освіти України та маловідомих сторінок її історії.

Урочисте відкриття музею відбулось 15 вересня 2010 року в третій день роботи VII з'їзду фармацевтів України. Від цього моменту і до початку 2013 р. співробітниками музею було проведено більше 800 екскурсій для студентів, школярів, випускників та гостей університету.

У книзі відгуків музею знаходимо записи почесних гостей VII з'їзду фармацевтів, представників різних країн та національностей, відомих діячів фармацевтичної галузі, студентів та випускників НФаУ.



Музей історії фармації України має два експозиційних зали, у яких відображено історію розвитку фармації, історію фармацевтичної освіти Харкова і, зокрема, історію Національного фармацевтичного університету як провідного українського вищого навчального закладу в галузі фармації.

У першому експозиційному залі репрезентовано історію розвитку світової фармації від найдавніших часів. Другий експозиційний зал музею знайомить з історією фармації України та історією НФаУ.

Одним із найбільш копітких та важливих завдань, що постали перед співробітниками музею, був збір експонатів для експозиції. На момент відкриття музею у 2010 р. кількість його експонатів становила 520 одиниць зберігання, на кінець 2011 р. — 708, на початок 2013 р. — 1025.

Величезну допомогу в поповненні фондів музею надали завідувачі кафедр та інших підрозділів університету, які передали до його фондів ряд цінних пам'яток. Відчутний внесок у створення музейної експозиції зробили співробітники Державного наукового центру лікарських засобів, що надали експонати, присвячені життю та науковій діяльності видатного фармацевта, колишнього директора ДНЦЛЗ Ф. А. Конєва (серед них вакуумна мийка Ф. А. Конєва, фільтр Ф. А. Конєва, альбоми тощо); книги, видання з іздів фармацевтів, медичний посуд тощо.

Сьогодні серед найбільш цінних експонатів музею:

- ваги XIX ст., на яких працював перший ректор та фундатор університету проф. М. О. Валяшко;
- фармакопея німецькою мовою з кольоровими ілюстраціями ручної роботи, видана в 1890 р.;
- фармакопея Російської імперії (дореволюційне видання);
- особова справа ректора університету проф. М. О. Валяшка;
- особова справа ректора університету проф. Ю. Г. Борисюка;
- дисертація на здобуття ступеня магістра фармації А. Пауля «До питання про знаходження гліцерину в кореневищі солодкого папоротника» (1914 р.);
- лабораторний посуд кінця XIX ст.;
- експонати з колекції лікарських рослин Харківського імператорського університету, датовані XIX ст.;
- гербарій Харківського фармацевтичного технікуму (30-ті роки XX ст.);
- інші експонати.



Було розпочато роботу зі створення біографій провідних науковців НФаУ, які працювали в університеті на різних етапах його історії, а також його визначних вихованців. Одним з експонатів Музею історії фармації стала «Книга пошани», у якій розміщено біографії видатних науковців Національного фармацевтичного університету. Ідея створення книги, що належить ректору університету, члену-кореспонденту НАН України В. П. Черних, була здійснена зусиллями професора Т. І. Тюпко. Перед відкриттям музею книгу було передано до його фондів.

Тривала робота зі створення фотоархіву, який має містити в собі матеріали, що відображають світову історію фармації, історію фармації України в цілому та Харкова зокрема, історію фармацевтичної освіти в Україні, історію НФаУ.

Було підготовлено тематичну екскурсію та презентацію під назвою «Як будувався університет», а також презентацію «Фармацевтичні музеї України» для демонстрації екскурсійним групам та гостям НФаУ.

Продовжується збір матеріалів з історії фармації, що мають знайти відображення в експозиції або зберігатися у фондах музею, за наступними проблемами: «Історія традиційної народної фармації», «Історія фармації в давні часи», «Історія фармації у середні віки». Робота зі збирання матеріалів ведеться в провідних бібліотеках м. Харкова (Центральній державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка та Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, бібліотеці Медичного товариства), а також Державному архіві Харківської області.

Було розпочато роботу над темою «Фармація в літературі». Слід відзначити, що до образу аптекаря зверталися у своїх творах такі відомі письменники, як М. А. Булгаков («Морфій»), А. Крісті («Автобіографія»), В. О. Соллогуб («Аптекарь»), М. В. Успенський («Сільська аптека»), А. П. Чехов («Аптекарь») та інші. На сьогодні виявлено загалом більше 30 творів художньої літератури щодо аптечної тематики. Завданнями подальшої роботи є: виявлення творів (як прозових, так і поетичних), тематика яких стосується аптечної справи; редакторська робота з ними та підготовка до видання збірки, присвяченої образу фармацевта в літературі.

На базі музею працює студентський гурток з історії НФаУ, засідання якого відбуваються раз на місяць. Серед тем, що розглядалися на засіданнях гуртка, — історія лікування студентів у дорадянський період, історія домових храмів в університетах України та інші.



У лютому 2011 року вперше за час свого існування музей отримав свідоцтво про реєстрацію, чому передувала активна підготовча робота, починаючи з жовтня 2010 року.

20 березня 2011 року виповнилося 140 років із дня народження видатного наукового та громадського діяча, одного з фундаторів фармацевтичної освіти України Миколи Овксентійовича Валяшка.

Для Національного фармацевтичного університету постать Миколи Овксентійовича є надзвичайно важливою, адже саме завдяки йому в 1921 р. було відкрито нашу alma mater і саме він став її першим ректором. Тож у квітні 2011 року було проведено низку заходів та виконано роботи, спрямовані на відзначення ювілею М. О. Валяшка (видання біобібліографії, підготовка тематичної виставки, участь у підготовці та проведенні конференції молодих учених тощо). Було встановлено та активно продовжувалося співробітництво з Центральною районною аптекою № 63 м. Куп'янськ у зв'язку з цією ж подією.

Неодмінною складовою роботи музею виступає виставкова діяльність. Так, традиційними стали щорічні виставки до Дня Перемоги, на яких охочі можуть ознайомитися з матеріалами, що стосуються військових подвигів, життя та діяльності співробітників НФаУ – ветеранів Великої Вітчизняної війни; а також переглянути документальні фільми, присвячені подіям воєнних часів.

У грудні 2011-го – січні 2012 року в приміщенні музею працювала виставка «Історія НФаУ в чорно-білій фотографії». На виставці було представлено більше 50 фотографій, що відображають різноманітні аспекти історії Національного фармацевтичного університету в радянський період – навчальну діяльність, виробничу практику, студентську самодіяльність та спорт, будівництво корпусів університету тощо. Представлені фотографії відобразили лише частину фотоархіву музею, що налічує більше 300 фотографій різноманітного змісту, якості та формату.

31 серпня – 1 жовтня 2012 року в музеї проходила виставка «Навчальне життя майбутніх фармацевтів», присвячена початку нового навчального року. На виставці були представлені чорно-білі фотографії, що репрезентують навчальну діяльність студентів Харківського фармацевтичного інституту в 60–80-ті роки ХХ ст. На цих світлинах бажаючі мали змогу побачити такі важливі моменти з життя різних поколінь студентів-фармацевтів, як вступні та випускні іспити, участь



у студентських олімпіадах, консультації в наукових керівників, участь у практичних заняттях тощо.

До Дня української писемності та мови і 10-річчя університетської газети «Молодість фармації» 9 листопада 2012 року було відкрито виставку періодичних видань фармацевтичного профілю, що працювала до 14 грудня 2012 року.

На виставці були представлені: друкований орган Міністерства охорони здоров'я УРСР, Міністерства медичної промисловості та Центрального комітету професійної спілки медичних працівників «Медична газета», що видавався з 15 січня 1838 року; науково-практичний журнал Міністерства охорони здоров'я УРСР «Фармацевтичний журнал»; газета Міністерства охорони здоров'я України і галузевої профспілки «Ваше здоров'я», що виходить із 1990 р.; газета Міністерства охорони здоров'я України та Української фармацевтичної академії (тепер НФаУ) «Ліки і здоров'я», що видається з 30 червня 1992 року; журнал «Провізор»; газета Національного фармацевтичного університету «Молодість фармації», зареєстрована 8 серпня 2002 року, та інші періодичні видання.

У зв'язку з ювілеєм виникнення студентських будівельних загонів (55 років у 2013 р.), а також маючи на меті поповнення кількості експонатів Музею історії фармації документами та матеріалами, пов'язаними з історією студентських будівельних загонів, співробітниками музею проводиться збір спогадів серед учасників будівельного руху – викладачів, співробітників та студентів університету. На сьогодні авторами спогадів стали кандидат фармацевтичних наук, завідуючий Центральною районною аптекою № 63 м. Куп'янськ, провізор вищої категорії С. В. Гриценко; доктор фармацевтичних наук, професор кафедри фармакогнозії, заслужений діяч науки і техніки України В. М. Ковальов; завідувача аптекою «Експрес-4» Т. М. Новікова; доктор фармацевтичних наук, професор кафедри ботаніки, член-кореспондент АН технічної кібернетики А. Г. Сербін; доктор фармацевтичних наук, професор кафедри аптечної технології ліків, академік Академії наук технічної кібернетики В. І. Чуешов та інші.

Важливим елементом середовища існування музею та його взаємодії з культурно-освітнім середовищем університету сьогодні постає інформаційно-технологічний простір вищого навчального закладу, що розглядається як сукупність інформаційних каналів зв'язку та обміну відомостями щодо пам'яток, які мають музейне значення, зберігаються в музеї та на виставках кафедр у різноманітних структурних підрозділах



університету. Саме тому важливою є тісна співпраця співробітників музею з адміністраторами університетського сайту та редакцією університетської газети. Зокрема, Музей історії фармації України має власну сторінку на сайті Національного фармацевтичного університету. Директор музею регулярно виступає з публікаціями, присвяченими історії університету та видатним особистостям фармацевтичної освіти, в університетській багатотиражці «Молодість фармації».

У планах музею: створення 3D туру експозиційними залами та розміщення його на сайті університету; відзначення ювілейних подій 2013 р., до яких, серед інших, належать: 50-річчя від дня проведення Першого з'їзду фармацевтів УРСР (3–5 квітня 1963 року), 90-річчя з дня народження ректора університету проф. Д. П. Сало (1923 р.), 55-річчя створення першого студентського загону ХФІ (1958 р.) та інші; продовження роботи, спрямованої на поповнення фондів новими експонатами; подальша екскурсійна та виставкова діяльність, розширення роботи студентського гуртка з історії НФаУ тощо.

Література

1. Колосова Е. М. Модель музейной образовательной среды как компонента гуманитарной среды вуза : монография / Е. М. Колосова, И. А. Свиридова, Н. М. Федорова. — СПб., 2008. — 68 с.
2. Валяшко М. О. До 140-річчя з дня народження : бібліогр. покажчик / М. О. Валяшко. — Х., 2011. — 48 с.
3. Павлова Н. В. Музей медицинского университета в окружающем пространстве / Н. В. Павлова // Университетские музеи: прошлое, настоящее, будущее : материалы международной конференции ; под ред. И. Л. Тихонова. — СПб., 2006. — С. 181–185.

Т. Н. Ена

Музей истории НУА: особенности функционирования в инновационном учебном заведении

Одно из основных направлений деятельности музея – культурно-образовательная деятельность, теоретической основой которой является музейная педагогика.

Последние годы все чаще говорят об актуальности музейной педагогики, о том, что музей – это живая память, связующее звено между про-



шлым и настоящим, зеркало истории, свет истины. И действительно, чем больше вникаем в суть проблем, поставленных перед музейными работниками, тем больше понимаем, какие возможности дает нам для воспитания молодежи этот «неисчерпаемый источник духовности», сколько форм, методов работы предстоит еще освоить, чтобы реализовать задуманное.

Вопросами развития музейной педагогики в системе вузовского образования занимались многие отечественные и зарубежные ученые. Именно музейное образование содержит в себе потенциальные возможности эффективного воздействия на мировоззрение молодежи, на формирование его духовных и нравственных запросов.

Еще в начале XX века Е. Н. Медынский, рассматривая вопросы гармоничного развития личности, отмечал роль учреждений по внешкольному образованию, которые «должны воздействовать на все стороны человеческого Я, не толчками, не отрывисто, а систематически», «деятельность всех просветительских учреждений должна идти по известной системе, т. е. последовательно» [5]. Основными принципами организации внешкольного образования выдающийся педагог считал общественность, самостоятельность, общедоступность, полноту отдельных ячеек, бесплатность, систематичность, планомерность.

Указывая на общие закономерности музейно-педагогической деятельности, реализуемые в музеях любого типа, Б. А. Столяров вместе с тем подчеркивал, что в рамках единых принципов музейной педагогики следует отличать методику воздействия на посетителей разного возраста, разной степени подготовленности к усвоению ценностей истории и культуры, а главное, специфику музеев разных типов.

На примере опыта Государственного Русского музея и других художественных музеев России, рассматривая проблемные вопросы эстетического воспитания молодежи разных возрастных и социальных групп в рамках требований сегодняшнего дня, Столяров отмечал, что работа с группами старшеклассников и студенческой молодежи продолжает оставаться одной из самых сложных проблем музейной педагогики, и для решения комплексных задач эстетического развития и художественного воспитания средствами музея необходимо соблюдение таких принципиально важных установок, как:

1) непрерывность и преемственность процессов эстетического развития и художественного воспитания;



2) непосредственное общение с подлинниками высокого художественного качества;

3) приобщение через связи с творческими организациями к современному художественному процессу.

Музейная педагогика – это педагогика открытой среды. Она не ограничена стенами музея и наиболее эффективно проявляет себя в условиях содружества школы и музея, единения культурно-досуговых и образовательных учреждений, создания педагогически целесообразно организованного культурного пространства [8]. Одно из требований формирующегося информационного общества к повседневной музейной деятельности предполагает «повышение роли музея как научно-методического учреждения, оказывающего помощь учебным заведениям разных типов, системе самообразования и дополнительного образования,... в обогащении содержания и форм историко-культурного просвещения» [7].

Интересны и конструктивны технологические разработки в работе с детьми, подростками и молодежью у Государственного музея политической истории (Санкт-Петербург). В процессе диалога с детской и юношеской аудиторией музейные работники организуют коллективные дискуссии, диспуты, творческие уроки общения с историческими раритетами, викторины, основанные на материалах музейных экспозиций. Старшеклассники, проявившие интерес к музею, могут воспользоваться его фондами и подготовить для своих товарищей по школе интересный доклад, написать реферат, принять участие в музейных научных конференциях. Эффективным средством исторической и культурной адаптации детей и подростков в современном мире стал организованный в этом музее Детский исторический музей.

Опыт работы зарубежных и отечественных музеев богат и интересен. Использование интерактивных методов в работе с разновозрастным контингентом, создание различных проектов, массовые и индивидуальные подходы в организации деятельности – все это заслуживает внимания и вызывает желание познавать и изучать опыт коллег. Каждый музей в своих стенах с различной степенью эффективности осуществляет образовательную и воспитательную функцию, решает свои задачи. Однако даже самое активное вовлечение различных слоев общества в деятельность музея в основном, как правило, носит ситуативный или фрагментарный характер и оставляет у посетителей музея лишь общее представление об увиденном. Целостное духовное развитие личности возможно только



при «систематическом воздействии» на нее. Возможность влиять – прививать, внушать, формировать – появляется только при условии последовательности, преемственности, непрерывного подхода к воспитанию и образованию личности.

Музей – это особенное место в вузе, в котором сохраняется и приумножается все наследие учебного заведения. Через документы, фотографии, вещественные экспонаты музей раскрывает вехи развития вуза, важнейшие исторические моменты, научные достижения, а также историю создания центров развития науки, подготовку высокопрофессиональных специалистов, биографии ученых, научную деятельность преподавателей, студентов, творческую и общественную научную деятельность активных участников становления и развития учебного заведения.

Первый в Украине музей частного высшего учебного заведения – музей истории Народной украинской академии – был открыт 9 октября 1999 года в соответствии с решением Совета НУА и студенческого комитета Академии. Целью его деятельности являлось обеспечение сбора, комплектования, учета, хранения и популяризации материалов, связанных с процессом зарождения, становления и развития инновационного учебно-научного комплекса непрерывного образования. Это изначально делало музей уникальным в своем роде.

Являясь важнейшим звеном единой системы учебно-воспитательного процесса, музей истории НУА – активный участник создания и развития культурно-образовательной среды, необходимой для подготовки специалистов, соответствующих потребностям современного рынка труда, способствующей формированию у студентов и школьников гражданско-патриотических чувств, воспитанию в них уважения к истории, культуре и традициям своего народа («Комплексно-целевая программа гражданско-патриотического воспитания студентов и школьников НУА»).

Особенность работы музея истории НУА связана с уникальностью учебного заведения нового типа, с его идеей непрерывного образования, положенной в основу деятельности Академии, принципами целостности образовательной системы, преемственности между различными ступенями и формами образования, интеграции всех образовательных структур учебного заведения, сосредоточением разных возрастных групп на одной экспериментальной площадке.

С одной стороны, это позволяет осуществлять идеи, заложенные в Концепции работы НУА, с другой, — создает особые условия для работы



музея, создает определенные сложности, выдвигает требования, связанные с изучением психолого-педагогических характеристик учащихся, с индивидуальным подходом к ним, выбором форм, методов работы с разновозрастными группами студентов и школьников; заставляет расширять «диапазон» воспитательных средств, искать новые формы, методы, пути работы.

Специфика учебного заведения нового типа, требования, положенные в основу его работы, нашли отражение соответственно в организации экспозиции музея.

Экспозиция музея размещена в небольшом, специально оборудованном помещении и располагает необходимыми условиями для проведения экскурсий, классных и тьюторских часов, встреч с интересными людьми и т. п.

Основные разделы экспозиции музея отражают процесс становления новой уникальной системы образования, особенности функционирования учебно-научного комплекса непрерывного образования, организацию учебной, научной, воспитательной работы НУА. Расположенные в определенном порядке тематические блоки экспозиции последовательно представляют историю образования НУА от первых дней до настоящего времени и информируют о сегодняшних достижениях, о современных внешних контактах, связях, отношениях НУА с учебными заведениями разных стран. Экспозиции, рассказывающие о структурных подразделениях НУА, — ДШРР, СЭПШ, факультетах основных и дополнительных специальностей — отражают этапы преемственности, последовательности основных звеньев учебно-воспитательного процесса. В общую экспозицию музея закономерно вписывается информация о главных направлениях деятельности Академии: научном (материалы о научных школах, ведущих ученых Академии, о единых научных проектах преподавателей и учителей НУА), учебном и воспитательном. Широко и разнообразно представлены: уголок почетных наград и достижений Академии; списки заслуженных преподавателей и учителей; внеаудиторная работа студентов НУА (летние трудовые лагеря, «Артек», волонтерская работа, заграничные поездки, стажировки). Особое место в музее занимает символика Академии: знамя НУА, являющееся официальным символом академии, сертифицированное 28 июля 1997 года; гимн Академии, написанный преподавателями НУА. Гимн звучит в самые торжественные моменты в жизни учебного заведения: на празднике 1-го звонка, в день посвящения в студенты, в День рождения Академии.



Главные реликвии Академии первыми встречают посетителей музея. У входа в НУА – важнейший символ – монумент «Огонь знаний», установленный в честь 10-летия НУА (скульптор К. Мамедов), символизирующий стремление молодежи к знаниям, прогрессу, самосовершенствованию, достижению новых вершин.

В музее истории НУА насчитывается более двух тысяч экспонатов. Среди них – бесценные реликвии, рассказывающие об истории нашей Академии, — ручка, которой ректор В. И. Астахова подписывала документы по созданию учебного заведения, копии и оригиналы учредительных документов, первое знамя НУА, награды преподавателей и сотрудников Академии, первые подарки от выпускников.

Экспозиция «Мы умеем ставить на крыло» рассказывает об участии НУА в личностном росте выпускников, об их достижениях, о наиболее успешных выпускниках Академии. Их судьба вызывает большой интерес у студентов и школьников НУА. Содержательнее и значительнее становятся их встречи с выпускниками в День рождения Академии 29 мая.

Особую ценность в музее истории НУА представляет фонд «Персоналии», где концентрируются личные вещи преподавателей, сотрудников Академии, их документы, фотоматериалы, рукописи, статьи, газетные вырезки, тексты выступлений на конференциях, письма и т. д. Работа над созданием фонда имеет особое, исключительно воспитательное значение. Формирование фонда осуществляется не только сотрудниками, но и всеми учащимися Академии. Эта работа помогает по-иному взглянуть на жизнь и деятельность преподавателя, формирует у студентов и школьников уважительное отношение к личности педагога.

Отдельным разделом в фондах музея представлены материалы 20-ти конкурсов «История моей семьи». История самого конкурса начинается с 1994 года, и каждый год оргкомитет предлагает новую номинацию. «Генеалогическое древо», «Забытая фотография», «Реликвия в истории моей семьи», «Харьков в истории моей семьи», «Служение Отечеству и долгу» и другие номинации позволяют учащимся с огромным интересом заниматься исследовательской работой. Усилить взаимодействие семьи и вуза в учебно-воспитательном процессе, сформировать интерес к своим семейным корням, восстановить семейные традиции – такие непростые задачи ставят перед собой педагоги Академии. Работа по исследованию своей родословной идет на протяжении всего года. Музей является центром, где осуществляется подготовка к конкурсу. Сюда приходят



консультироваться, познакомиться с работами прежних лет, почитать сборники материалов, литературу о Великой Отечественной войне. Здесь встречаются с ветеранами, берут интервью; учителя-предметники, используя материалы фондов и экспозиции музея, проводят уроки мужества, памяти. В музее студенты и школьники, отцы и дети встречаются с героическим прошлым.

Творческие конкурсные работы, которые представлены в виде генеалогического древа, альбомов, очерков, стендов, папок, содержат интервью, рассказы, воспоминания, отрывки из дневников. Все истории подкреплены документами, фотокопиями. Организованный с целью формирования у учащихся гордости за своих предков, уважительного отношения к семье, преклонения перед ней как высшей общечеловеческой ценностью конкурс «История моей семьи» стал главной традицией Академии. Особенность конкурса заключается в том, что его участниками являются преподаватели, студенты, учащиеся средней школы, младшие ученики и их родители. Начиная с поиска материалов о забытой фотографии, о семейных традициях и реликвиях, с выстраивания генеалогического древа, работы учащихся СЭПШ находили свое продолжение в студенческие годы, а для некоторых студентов-выпускников они продолжались уже совместно со своими детьми – учениками начальной школы. В 2005 году, в связи с 60-летием Великой Победы, главной номинацией конкурса была объявлена номинация «Война в истории моей семьи». Результатом этого конкурса стала замечательная книга «Письмо к деду». Эта книга – своеобразная рефлексия, обращение студентов, школьников к своему деду или прадеду, к тем, кого они в большинстве случаев уже не видели воочию, но о ком слышали, кого себе представляли по фотографиям и рассказам близких.

В 2010 году результатом конкурса «История моей семьи» и событием года в городе стала еще одна книга – «Я помню, я горжусь...», написанная студентами и школьниками в рамках номинации «Война в истории моей семьи», посвященная 65-летию Великой Победы. В сборнике очерков авторы – студенты и школьники – рассказывают о своих родственниках, переживших страшные события 1941–1945 годов, участниках военных действий, о детях войны. В основе очерков – документальные подтверждения: архивные справки, фотокопии и оригиналы, дневники, фотографии, письма с фронта.

Собирая информацию по крупицам, по строчкам, по фотографиям, студенты, школьники воссоздают прошлое своей семьи, а зна-



чит и прошлое своего отечества, своего народа. Один из традиционных проектов музея истории НУА – фотогалерея «Как велика у наших поколений мыслей и сердец взаимосвязь». Портреты героев Великой Отечественной войны, а рядом – фотографии их внуков и правнуков, обучающихся в НУА, — неразрывная связь поколений, бережно хранимая сегодня.

Большое внимание уделяется книге Почета. Сюда решением Ученого совета внесены лучшие сотрудники, студенты, учащиеся, которые своими значимыми заслугами внесли весомый вклад в развитие учебного заведения.

С первого года основания Академии ведется «Летопись истории НУА». Фотодокументы, буклеты, рекламы, дипломы и другие материалы день за днем рассказывают о важнейших событиях из жизни НУА. Летопись насчитывает 21 том. Приложением к ней являются альбомы, посвященные творчеству Народного студенческого театра «На Лермонтовской, 27», конкурсу ораторского искусства.

1 сентября 2007 года была освящена первая в Украине студенческая часовня Св. мученицы Татианы, покровительницы студентов. В альбоме, посвященном важнейшему духовному символу НУА, нашел отражение ход событий: от закладки часовни и первого камня и до нынешних дней. В строительстве часовни принимали участие все «жители» Академии – школьники, студенты, преподаватели.

За годы своего существования экспозиция музея обновлялась дважды. Последнее обновление связано с 65-летием Победы и значительным увеличением связанных с этим событием экспонатов. Особый интерес вызывает экспозиция «Гражданско-патриотическое воспитание» с представленными в ней документами, фото- и киноматериалами, капсулами со священной землей, доставленной из городов-героев и мест воинской славы, где проходили кровопролитные бои в годы Великой Отечественной войны.

Достоинной страницей истории НУА является открытие аллеи Памяти в честь 65-летия Великой Победы. Альбом «Аллея Памяти» подробно рассказывает об этом историческом событии. На страницах альбома – подготовка к закладке аллеи; передача в музей истории НУА священной земли, доставленной с братских могил городов-героев и мест воинской славы; документы, подтверждающие ее подлинность; закладка аллеи Памяти и само ее открытие.



Музей истории НУА – инициатор и активный участник проектов, конкурсов, акций.

Тематика коллективных творческих дел, над которыми работают учащиеся СЭПШ, разнообразна: «Сотрудники Академии – дети войны», «Война – глазами детей» – сбор воспоминаний о военном детстве, «Студенты харьковских вузов – Герои Советского Союза», «Харьковское комсомольское подполье (история и мифы)», составление персоналий ветеранов образования, участников Великой Отечественной войны Петрова Е. В., Пытикова И. Н., Героя Советского Союза Ушакова Д. А., создание фонда ветеранов образования – детей войны Астаховой В. И., Костакова Г. М., Пальчик Р. Ф. и др.

Музей НУА активно привлекает к своей работе студентов и учащихся. Ежегодно в отряде экскурсоводов до 30-ти студентов и школьников. Трудно переоценить значение этой работы для самих экскурсоводов. Работая с документами, экспонатами музея, они осознают значимость событий прошлого и настоящего. По дорогам Памяти ежегодно отправляются студенческие и школьные отряды на Курскую дугу, в Севастополь, Керчь, Краснодар, Новороссийск, Волгоград. Студентами-экскурсоводами разработаны специальные маршруты «Изюм – Барвенково», «Высота Маршала Конева», «Курская дуга». Эти экскурсии – прочувствованные и пережитые эпизоды истории, страшные, волнующие, запоминающиеся на всю жизнь. Чувство гордости испытывают студенты, приобщаясь к великому прошлому.

Учитывая запросы, интересы, личностные особенности, музей вовлекает молодого человека в мир ожившей истории, вызывает высокие чувства сопричастности к значимым событиям. Посещение музея школьниками и студентами на протяжении всего периода обучения дает возможность последовательно, целенаправленно, основательно проводить воспитательную работу по формированию гражданско-патриотической позиции, акцентируя внимание учащихся на отдельных разделах экспозиции музея.

Тематические экскурсии подготовлены студентами с учетом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся. Для учеников младшей и средней школы студенты проводят экскурсии на тему «По аллее Памяти» – о городах-героях, «Символика НУА»; для студентов и старшеклассников – беседы, классные и тьюторские часы в стенах музея истории НУА «Наши достижения и победы», «Поклонимся великим тем годам», «20 лет – это много или мало?», «Мы умеем ставить на крыло», «70 лет “Молодой гвардии”» и другие.



Нахождение на одной учебной территории дает возможность детям разного возраста учиться друг у друга. Ведь не секрет, что для младших школьников, учащихся-подростков чаще авторитетом бывают старшеклассники, студенты. Совместное проведение мероприятий, выступление старшекурсников перед школьниками позволяют успешно решать поставленные задачи.

Одно из ведущих направлений музейной работы – организация тематических выставок и фотовыставок. Они – отражение важнейших событий нашего времени. Традиционными в НУА являются выставки, посвященные началу учебного года, студенческим трудовым отрядам, конкурсу «История моей семьи», Дню науки в НУА, 9-му Мая, Дню рождения Академии. Дополнением к выставкам традиционно стали фотовыставки, выставки детских рисунков.

Работа с младшими школьниками в музее и на выставках начинается с 6-летнего возраста. Безусловно, дети должны приходить в музей уже подготовленными. Взрослые – сотрудники музея, учителя – проводят предварительные беседы с детьми, знакомят с новой музейной лексикой, определяют круг вопросов, которые должны рассматриваться во время тематической экскурсии в музее. Работа с учащимися продолжается и после посещения музея, когда дети становятся активными участниками выставок детских рисунков, инициаторами конкурсов, проектов. В музее истории НУА создан фонд детского рисунка. В нем – коллекции детских рисунков, посвященных памятным событиям в жизни Академии: «Моя маленькая большая Родина», «Рисуют мальчики войну», «С Днем рождения, НУА!» и др.

Рисунки детей, экспонирующиеся на выставках Академии, – результат определенной воспитательной работы, отражающей понимание детьми исторических событий в учебном заведении, сохраняющей память о нем.

На основе материалов музея создаются видеофильмы. Работа студентов и школьников с фондами музея истории НУА находит отражение в рефератах, докладах, выступлениях на конференциях, конкурсах, участии в грантовых программах. Трудно переоценить значение поисковой, исследовательской работы для студентов и школьников. Сопричастность их к истории Народной украинской академии, к ее миссии – что может быть важнее и значительнее для воспитания молодежи?!

Одно из направлений в работе музея – еженедельная подготовка и ведение новостей «Из музея истории НУА» на ТВ Академии. Еженедельные



съемки, интервьюирование, выступление экскурсоводов-ведущих с экрана ТВ дает им возможность быть в курсе академических событий, работать над своей речью и, конечно же, «не боятся камер».

Сейчас музей ведет работу по созданию фото- и видеоархива информационной базы данных, так называемого электронного архива. Регулярно подаются фотоматериалы на WEB-страницу академии, дополняется и корректируется информация раздела «История НУА», «Музей истории НУА».

С самого начала своего рождения, в течение почти 15 лет, музей истории НУА сотрудничает с музеями государственных вузов, является активным участником проведения научно-методических семинаров вузовских работников города Харькова. В период с 2001 г. были проведены десятки семинаров, вышли следующие издания: «Невичерпне джерело духовності», «Великая Отечественная война на стендах вузовских музеев Харьковщины», «Організація та робота музеїв історії загальноосвітніх навчальних закладів Харківщини», «Символика и традиции в деятельности вузовских музеев», «Музейная педагогика в действии – 1», «Письмо к Деду», «Я помню, я горжусь...», «Дети войны о войне», «Музейная педагогика в действии – 2».

Музей истории НУА активно включается в областные, городские, общеакадемические акции, посвященные вопросам гражданско-патриотического воспитания молодежи. Накануне своего 10-летнего юбилея он стал победителем областного этапа конкурса «Дорогами подвига и славы», посвященного 65-летию годовщины освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков и Победы в Великой Отечественной войне. Сегодня лекторы и экскурсоводы – студенты – идут в школьные классы и студенческие аудитории с лекциями, посвященными 70-летию «Молодой гвардии», 70-летию освобождения Харькова от немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. Продолжается работа над «Книгой Памяти».

Одно из значительных достижений музея истории НУА – присвоение ему в 2010 году звания «Образцовый».

Народная украинская академия – вуз молодой. В отличие от учебных заведений, ведущих летоисчисление с XIX века, имеющих богатый опыт, вместили в себя важнейшие события прошлого века, НУА в свои 23 года, создавая, наследуя, сохраняя, имеет свою историю, насыщенную, наполненную своими делами, победами, событиями, своим трудом. Проекты, конкурсы, акции – это уже история НУА.



Академия пишет свою биографию. А музей истории НУА, как зеркало, отражает эту биографию, яркую, уникальную, самобытную. Сегодня перед ним стоят новые задачи: обновление, расширение музейных площадей, дополнение, создание новых экспозиций.

Сохраняя свою неповторимую природу и специфику, собирая, храня, исследуя, экспонируя материальные ценности учебного заведения, музей истории НУА интегрируется в систему непрерывного образования, помогает формированию ценностного отношения студентов и школьников к прошлому, настоящему и будущему своей Академии, своей семьи, своего Отечества.

Литература

1. Валицкая А. П. Музей в пространстве культуры / А. П. Валицкая // Музеи России: поиски, исследования, опыт работы. Вып. 5. — СПб., 1999. — С. 31.
2. Гудкина И. М. К вариативности понятий «пространство» и «культура» / И. М. Гудкина // Пространство цивилизаций и культур на рубеже XXI века. — Саратов, 1999. — С. 64–66.
3. Демченко А. А. Музейная педагогика в системе непрерывного образования / А. А. Демченко // Музейная педагогика. — 2001. — Вып. IV. — С. 6.
4. Медведева Е. В. Становление музейной педагогики в Германии и России / Е. В. Медведева // Дис. ... канд. ист. наук. — М., 1999. — С. 1–2.
5. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский ; 4-е изд. — М. : Наука, 1918. — С. 29.
6. Нагорный И. А. Педагогическое образование и наука / И. А. Нагорный [libserv.tspu.edu.ru/index1.php?shad=50&id...31...]
7. Нагорский Н. В. Музей как открытая педагогическая система / Н. В. Нагорский // Педагогика. — 2005. — № 4. — С. 27–34.
8. Нагорский Н. В. Музейная педагогика и музейное педагогическое пространство / Н. В. Нагорский // Педагогика. — 2005. — № 5. — С. 3–12.
9. Николоев В. А. Студенческий музей как фактор совершенствования учебно-воспитательной работы вуза / В. А. Николоев // Образование и общество. — №3. — 2007.
10. Обухова Л. Ф. Возрастная психология / Л. Ф. Обухова. — М. : Педагогическое общество России, 1999.
11. Петрушкова Н. П. Педагогические условия организации диалога в образовательной среде Детского исторического музея / Н. П. Петрушкова : дис. ... канд. ист. наук. — М., 2002. — 212 с.



12. Столяров Б. А. Теория и практика образовательной деятельности художественного музея / Б. А. Столяров : дис. ... д-ра пед. наук. — Л., 1999. — 387 с.
13. Столяров Б. А. Художественный музей и эстетическое воспитание молодежи / Б. А. Столяров. — Л. : Знание, 1988. — 32 с.
14. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика для студентов педагогических и гуманитарных высших учебных заведений / Б. А. Столяров. — М. : Высш. шк., 2004.
15. Тарханова Т. А. Социально-культурная деятельность музея в формировании личности учащихся учреждений профессионального и среднего профессионального образования / Т. А. Тарханова : дис. ... канд. пед. наук. — 2006. — 296 с.
16. Юхневич М. Ю. Музейно-образовательные проекты для школы: отечественный и зарубежный опыт // Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции / М. Ю. Юхневич : сб. трудов творческой лаборатории «музейная педагогика» кафедры музейного дела ИНРИКТ. — Вып. 2. — С. 36–38.

В. Ю. Иващенко, І. В. Калініченко, О. С. Марченко

Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: історія, сьогодення, перспективи (до 40-річчя з дня урочистого відкриття)

Наприкінці грудня 2013 року Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відсвяткував свій 40-річний ювілей. Ідея заснування музею виникла ще в післявоєнні роки, одним із перших її висловив ректор І. М. Буланкін. Вона набула свого втілення лише в 1972 р. у зв'язку із проведенням заходів до 50-річчя створення СРСР. Наказом ректора В. І. Хоткевича за № 1041 від 25 листопада 1971 року була організована ініціативна група для створення Музею історії університету на чолі з доцентом В. І. Астаховою (нині – доктор історичних наук, професор, почесний ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія») [4, № 15974]. Музей урочисто відкрився 30 грудня 1972 року, це був один із перших в СРСР музеїв, в експозиції якого відобразилась історія становлення та розвитку вітчизняної університетської освіти.

Музей розмістився у правому крилі головного корпусу університету, на другому поверсі. Він складався з великої зали для постійної експозиції площею 144 м², галереї портретів академіків і членів-кореспондентів



Академії наук УРСР та СРСР, діяльність яких була пов'язана з Харківським університетом, службової кімнати, фондосховища та фотолабораторії. Перша експозиція Музею включала 8 відділів:

1. Видатні вчені, імена яких пов'язані з Харківським університетом.
2. Ними пишається університет.
3. Діяльність університету в дореволюційний період.
4. Університет у роки Жовтневої революції та реорганізації (1917–1933 рр.).
5. Університет у роки Великої Вітчизняної війни та в період відбудови (1941–1950 рр.).
6. Навчальний процес (1960–1970 рр.).
7. Наука в університеті (1960–1970 рр.).
8. Діяльність громадських організацій, спорт, художня самодіяльність [3, с. 77–78].

Була створена Рада музею, яку очолила В. І. Астахова. Під її керівництвом співробітники музею встановлювали зв'язки з ветеранами, членами родин видатних учених, записували спогади, збирали книги, рукописи, які ставали експонатами музею. Була проведена робота з пошуку документів у центральних й обласних архівах, у рукописних фондах бібліотек. В. І. Астахова згадує: «Ми зібрали дуже багато цікавих експонатів, дещо зробили самі. Наприклад, випросили стіл ректорів із кабінету І. М. Буланкіна. З фізичного факультету нам передали прилади, які зберігалися ще з XIX ст. Родина М. П. Барабашова передала нам величезний глобус Місяця. Ми назбирали стільки матеріалу, що розмістити все в експозиції виявилось неможливо...» [6, с. 3]. Так поступово формувались музейні фонди. За даними на 1975 р., в основному фонді музею вже зберігалось 8038 експонатів (із них 1031 знаходилися в експозиції) [3, с. 78].

Музей здійснював навчальну, науково-експозиційну, виховну та просвітницьку роботу, організовував цикли лекцій та виставки, як у музеї, так і поза його стінами. Співробітники музею популяризували історію університету, вели літопис сучасного університетського життя, сприяли вихованню студентства у кращих університетських традиціях. Одним із пріоритетних напрямів роботи музею була профорієнтація молоді. У Харківському університеті з 1961 р. працював факультет громадських професій, який мав на меті надати студентам певні знання та навички з «другої професії», розширити їхній кругозір. Одне



з відділень факультету, починаючи з 1972 р., на базі Музею історії готувало екскурсівників за темами «Історія Харківського університету» та «Історія міста Харкова». За п'ять перших років дипломи екскурсівників отримали понад 100 студентів [1, с. 2].

Багато уваги приділялося патріотичному вихованню молоді. У 1970–1980-х роках співробітники музею разом зі студентами брали активну участь у Всесоюзних походах по місцях бойової слави, організовували зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, вели пошук нових документів, що свідчили про їхні ратні подвиги. Великий емоційний вплив на відвідувачів музею справляла мармурова дошка, на якій золотими літерами були викарбувані імена тих викладачів і студентів, хто загинув, захищаючи Батьківщину. Саме в музеї народилася ідея встановлення пам'ятника студентів – бійцям студентських батальйонів м. Харкова [8, с. 40].

Музей неодноразово нагороджувався почесними дипломами, зокрема, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1977 р.), Міністерства культури СРСР (1984 р.), ЦК ЛКСМУ та Республіканським Штабом Всесоюзного походу комсомольців та молоді по місцях революційної, бойової та трудової слави (1984 р.) [4, №№ 3062, 5479, 6065].

Постановою колегії Міністерства культури СРСР від 25 вересня 1978 року Музею історії ХДУ ім. О. М. Горького було надано звання «Народний музей» [4, № 1901]. Наказом Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР № 1350 від 20 грудня 1985 року Музей історії ХДУ був віднесений до IV категорії і включений до структури університету як самостійний підрозділ [7].

Новий етап у діяльності музею історії пов'язаний із підготовкою до святкування 200-річчя Харківського університету. Музей отримав приміщення на другому поверсі головного корпусу, яке було переобладнано за фінансової підтримки Асоціації випускників, викладачів і друзів Харківського університету. 28 січня 2005 року він гостинно відкрив свої двері першим відвідувачам [5, с. 2]. Важкі бронзові світильники, стилізовані під старовинні, дерев'яні обрамлення вітрин, схожі на давні грамоти та пересувні балюстради, — усе це створює неповторну музейну атмосферу, готує відвідувача до зустрічі з історією.

Постійна експозиція музею обіймає весь двохсотрічний шлях Харківського університету. Вона складається з чотирьох великих розділів, розташованих за хронологічним принципом:



- I. Імператорський Харківський університет (1804–1917 рр.).
- II. Харківський університет у період реорганізації (1917–1933 рр.).
- III. Харківський державний університет у системі радянської вищої освіти (1933–1991 рр.).
- IV. Харківський національний університет – один із провідних вузів незалежної України.

Експозиція відкривається макетом Стверджувальної грамоти про заснування Харківського університету, підписаної 5 (17) листопада 1804 року імператором Олександром І. Початкову історію університету висвітлюють матеріали, пов'язані з життям і діяльністю засновника Харківського університету, ученого та просвітителя, відомого громадського діяча В. Н. Каразіна, перших професорів та студентів. Особливу увагу привертають унікальні експонати: диплом учителя музики І. Вітковського з першою печаткою університету (1808 р.), запрошення на університетські свята початку ХІХ ст.

Подальший розвиток Харківського університету характеризують фотографії та наукові праці його видатних учених та вихованців – біолога, Нобелівського лауреата І. І. Мечникова, медика М. П. Трінклера, математиків М. В. Остроградського та О. М. Ляпунова, хіміка М. М. Беке-това, географа А. М. Краснова, юристів С. І. Зарудного та М. М. Ковалевського, істориків М. І. Костомарова та Д. І. Багалія. Багато уваги приділяється також участі університетських діячів у громадському й культурному житті Харкова та країни.

Навчальні будні ХІХ ст. ілюструють студентські документи, конспекти лекцій, розклади занять, перші підручники, газети та журнали, видані в університетській типографії, диплом та значок випускника університету ХІХ ст. Надзвичайне враження справляють відтворені мундири професора та студента ХІХ ст., колекція старовинних приладів, оригінал нездійсненого проекту будівлі університету архітектора В. В. Величка.

Наступна частина експозиції присвячена бурхливим подіям після 1917 року. Революційні потрясіння змінили долю Харківського університету, він був офіційно скасований. Уявлення про непростий процес розвитку науки та освіти з утвердженням радянської влади в Україні надають документи та фотографії студентів і викладачів – учасників громадянської війни, вихованців університету, що опинилися в еміграції і стали видатними вченими, таких як президент Міжнародного астрономічного союзу О. Л. Струве, Нобелівський лауреат С. А. Кузнець (Саймон Сміт),



матеріали з історії Академії теоретичних знань (1920–1921), Інституту народної освіти (1921–1930), Фізико-хіміко-математичного інституту та Педагогічного інституту професійної освіти (1930–1933), що постали на базі колишнього Харківського університету.

Роками перемог і втрат стали для харківських учених суперечливі 1930-ті. У відновленому в 1933 р. Харківському університеті працював видатний фізик, майбутній Нобелівський лауреат Л. Д. Ландау; групою фізиків, серед яких були ті, що працювали у ХДУ, уперше в СРСР було розщеплено ядро атому літію. У музеї експонується прилад, на якому в 1932 р. вперше в СРСР було отримано у великих обсягах рідкий гелій. Водночас про складну громадсько-політичну ситуацію в тогочасних вищих навчальних закладах свідчать газети з повідомленнями про партійні чистки в університеті, фото та документи розстріляного під час сталінських репресій ректора О. І. Нефоросного.

Велика частина експозиції музею присвячена рокам Великої Вітчизняної війни. На стендах розміщені фотографії, фронтові листи, особисті речі студентів і викладачів університету – учасників бойових дій та підпільників, серед яких – шість Героїв Радянського Союзу. Унікальними є документи, які відбивають життя університету в евакуації: довідка про кількість студентів, курсова робота з історії, листи та фотографії.

Відбудова університету, переїзд до нового приміщення на площі Дзержинського (нині – пл. Свободи), зростання наукового потенціалу в повоєнні часи відображають тогочасні газети, журнали, авторські свідчення та програми наукових конференцій.

У 1950–1980-х роках у Харківському університеті працювали видатні вчені: геометр О. В. Погорелов, фізики К. Д. Синельников та А. К. Вальтер, астроном М. П. Барабашов, економіст Є. Г. Ліberman, історики І. К. Рибалка і Б. А. Шрамко та багато інших. У вітринах представлені їхні наукові праці, нотатки, особисті речі. Окресом експозиції є диплом та мантія почесного доктора Манчестерського університету хіміка В. Ф. Лаврушина (1966 р.) [5, с. 4–10].

Завершують експозицію матеріали, що змальовують сьогодення Харківського університету: досягнення вчених, серед яких багато членів-кореспондентів і академіків НАН України, лауреатів Державної премії України; медалі, відзнаки і значки університету, у тому числі медаль ім. В. Н. Каразіна; сучасні традиції і свята; діяльність органів студентського самоврядування тощо.



За допомогою пересувних вітрин та балюстрад музейна зала при нагоді трансформується у виставкову, місце для презентацій, зустрічей та інших заходів. Крім того, облаштована дослідницька зона, де науковці, аспіранти, студенти працюють із матеріалами із музейних фондів, та невеличкий кінозал для перегляду фільмів і відеозаписів.

Музей історії університету є візитною карткою нашого вишу. Щорічно музей відвідує близько п'яти тисяч студентів, старшокласників, учасників міжнародних і республіканських конференцій, а також керівники міста та області, представники дружніх вишів, іноземних організацій та посольств близько 40 країн. Ми пишаємося, що музей мав честь вітати таких поважних гостей, як третій Президент України В. А. Ющенко, Президент Словенії Данило Тюрк; Надзвичайні та Повноважні послы Болгарії, В'єтнаму, Індії, Ірану, Естонії, Китаю, Македонії, Німеччини, Норвегії, Польщі, США, Танзанії, Чехії й ін. Музей неодноразово відвідували відомі вчені – Президент НАН України Б. Є. Патон, Президент Болгарської АН І. Юхновський, ректор МДУ ім. М. Ломоносова В. А. Садовничий, Голова Наглядової ради університету, Герой України академік П. Т. Тронько, директор Інституту археології НАНУ академік П. П. Толочко, іноземні гості факультетів і кафедр – фізик, професор Інституту фізики плазми ім. М. Планка Марі Нотердам, історик, директор Німецького інституту історії в Москві професор Бернд Бонвеч і багато інших [2].

У музеї приділяється належна увага кожному відвідувачу, незважаючи на різний статус наших гостей. Будь-хто може знайти тут цікаву інформацію, отримати позитивні емоції, сповнитися почуттям поваги до історії славетного університету, його вихованців і вчених, про що свідчать численні схвальні відгуки у Книзі відвідувачів музею.

Сьогодні у фондах музею зберігається близько 19 тисяч експонатів основних фондів, а також 10 тисяч фотонегативів, що висвітлюють історію Харківського університету. Музей накопичив і впорядкував власну бібліотеку, яка містить книги з історії освіти, буклети, біобібліографічні видання й інші довідкові матеріали, підшивки газети «Харківський університет» за багато років, наукові праці вчених.

У приміщенні Музею працюють тимчасові виставки (близько 5–9 упродовж року), присвячені ювілеям видатних учених університету, досягненням наукових шкіл, результатам польових археологічних сезонів, видатним подіям в історії міста та країни. Практикуються спільні виставки із Державним архівом Харківської області, Харківським історичним



музеєм, музеями інших вишів. Зокрема, традицією стало відзначати День архівіста (24 грудня), який уже близько 10 років супроводжується відкриттям спільної з архівними установами виставки архівних документів та музейних експонатів. У музеї також відбуваються презентації видань з університетської історії.

Співробітники Музею здійснюють значну науково-фондову та науково-дослідну роботу, зокрема, поповнюють і упорядковують фонди, створюють різноманітні бази даних: біографії науковців, видатних вихованців університету, почесних докторів, університетської символіки та ін., також займаються просвітницькою й видавничою роботою. З 2008 р. музей має власний сайт, на якому розміщено віртуальний тур музеєм та реалізується проект «Календар пам'ятних дат університету». Співробітники музею беруть участь в усно-історичному проекті «Образи університетської науки: Харківський університет у 1940–1980-х рр.». На сьогодні у фондах музею зберігається понад 160 інтерв'ю з вихованцями та викладачами університету [2].

При Музеї засновано Клуб університетських історій, що об'єднує викладачів і студентів історичного факультету та співробітників Музею. На його засіданнях відбуваються зустрічі з «університетськими людьми», обговорення дослідницьких проектів у галузі університетської історії, екскурсії університетськими місцями [9].

За роки свого існування музей історії Харківського університету здобув визнання одного з кращих центрів музейної справи вищих навчальних закладів м. Харкова. Співробітники музею надають методичну допомогу в організації музейної справи вузівським та шкільним музеям, беруть участь у науково-методичних семінарах із музеєзнавства. Разом з історичним факультетом музей є співорганізатором традиційної музеєзнавчої конференції «Луньовські читання». У 2004 р. музей став одним із засновників Асоціації співробітників музеїв вищих навчальних закладів м. Харкова, яка сьогодні стала дружним колективом однодумців, що впливає на розвиток музейної справи в нашому місті. Головні цілі Асоціації – професійна підтримка, обмін досвідом, участь у реалізації спільних культурних програм [4].

Співробітники музею усвідомлюють високу виховну місію музею, вони мають бажання й натхнення вдосконалюватися, розвивати музейну справу й відповідати на виклики часу. Тривалий час вузівські музеї функціонували як вузькопрофільні, орієнтовані здебільшого на власну студентсько-викладацьку аудиторію. На сучасному етапі розпочинається



процес їхнього перетворення на інтелектуальні центри, які виступають посередниками у спілкуванні між науковцями та представниками широких кіл громадськості. Важливою складовою цього процесу є впровадження в музейну справу інформаційних технологій. Перспективний план розвитку музею історії університету передбачає включення до експозиції музею інтерактивних елементів, інформатизацію фондової роботи музею (впровадження спеціального програмного забезпечення обліково-пошукової роботи, цифрування фотоплівок і документів), розширення віртуальної аудиторії музею шляхом створення віртуальних виставок та електронного путівника по фондах музею, придбання нової техніки, переобладнання фондосховища тощо.

Таким чином, музей за сорок років свого існування по праву посів важливе місце в системі навчально-виховної роботи університету, він не лише зберігає традиції та спадщину минулого, а й бере активну участь у сучасному житті університету, впливає на формування університетської корпоративної культури, створює позитивний імідж університету в суспільстві.

Література

1. Астахова В. Сторінки університетської історії / В. Астахова // Харківський університет. — 1977. — 20 вересня.
2. Іващенко В. Проект «Образи університетської науки: Харківський університет у 1940–1980-х роках» / В. Іващенко // Україна модерна. — 2007. — Число 11. — С. 280–281.
3. Музеи высших учебных заведений СССР : аннотированный справочник / Э. И. Тихомирова, Б. А. Савельев, В. Г. Ходецкий. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1975. — 236 с.
4. Музей історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Ф. 7. — О. 20. — П. 2.
5. Музей історії Харківського університету : буклет. / уклад. : В. Ю. Іващенко, І. В. Калініченко, О. С. Марченко, Є. П. Пугач ; фото: Є. В. Симоновський. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 14 с.
6. Перший! (інтерв'ю з В. І. Астаховою) // Харківський університет. — 2012. — 25 грудня.
7. Поточний архів Музею історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
8. Тарапова Е. И. Здесь «вечность и короткий миг, И радость жизни, и страданье...» : О музее истории Харьковского национального университета имени



В. Н. Каразина / Е. И. Тарапова // Университеты=Universitates. Наука и просвещение. — 2004. — № 4.

9. Харківський університет (серія статей «Музею історії – 40!»). — 2012. — 11 грудня, 25 грудня; 2013. — 29 січня, 12 лютого, 26 березня.

М. М. Краси́ков

Музей у місті та місто в музеї: імперативи ХХІ століття (З досвіду роботи Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХП»)

Будь-який музей, що є в місті, не тільки акумулює його історію, а й сам є частиною минулого, артефактом, «експонатом» «експозиції» під назвою «місто N», тобто є породженням міста. Утім, історія – це й далеке минуле, і кожна хвилина сьогодення, що насправді **одночасно** належить двом вимірам часу – Сучасності та Минувщині.

Музей відрізняється від сховища чи антикварної лавки саме тим, що він, зберігаючи історичні скарби, о ж и в л ю є їх майстерною композицією й не менш майстерною розповіддю екскурсовода. А ще музей знаходиться в постійному **діалозі з Містом** – його мешканцями (живими й мертвими), його кварталами (старовинними, промисловими, «спальними»), з невловимим, однак відчутним *genius loci* – «генієм місця».

Тому справжній музей (якої спрямованості він би не був) не може залишатися байдужим до міста, якщо не хоче, щоб місто стало байдужим до нього.

Усвідомлюючи ці принципові засади, Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича, створений нами на початку 1990-х років при кафедрі етики, естетики та історії культури НТУ «ХП», поряд із суто етнографічною проблематикою почав займатися більш широкою краєзнавчою роботою, оскільки краєзнавство можна (і треба!) розуміти як **аспект культурної антропології**, як, власне, і сучасну етнологію [див.: 20–27].

Із 2008 р. студенти НТУ «ХП» почали систематичну фотота відеофіксацію старих вуличок Харкова. Сьогодні є «досьє» на понад 50 вулиць міста:

1) диск із відеоматеріалом, фотографіями будинків, побудованих до 1940-х років (щонайменше – 3–4 ракурси, щонайбільше – понад 20), історичними відомостями, які вдалося розшукати у відділі україніки ХДНБ



ім. В. Г. Короленка та в Інтернеті (з посиланнями на джерела), а також іноді за результатами інтерв'ю з мешканцями будинків;

2) фотоальбом;

3) роздрукований текстовий документ – історична довідка.

Кілька вуличок були обстежені навіть двічі, і в цьому був свій сенс: після проведення «реконструкцій» (а насправді – «реставруйнацій») деякі старі будинки були так «модернізовані», що зовсім втратили свій первинний вигляд і зараз здаються тільки-но збудованими офісами. А на місці кількох будівель, що потрапили у студентський об'єктив, зараз – яма і металевий паркан... (як, наприклад, на вулиці Гоголя навпроти готелю «Чичиков»). Можливо, фотографії цих «покійників» є тільки в нашому архіві.

3 вересня 2009 року почалася виставкова діяльність музею. Першою ластівкою стала експозиція «Харківський фотопаралелізм» – проект бакалавра Харківського державного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського Аліси Василькової і студентів-політехників Антона Миронова та Олексія Кабанця.

Ідея була такою: узяти дореволюційні фотографії Харкова і спробувати зробити знімок із того самого місця, що й сто років тому. Фотографії (старі й нові) розміщувалися одна під одною на планшетах і наочно демонстрували, яким був Харків і яким став. На жаль, в естетичному плані жодна із сучасних паралелей не могла конкурувати зі старовинною. Років 10 тому фотограф Микола Коненко видав невеликим накладом комплект із 16 листівок «Харьков в прошлом и настоящем», зроблений за тим самим принципом, однак студенти про це видання не знали, та й експозиція їх була вдвічі більшою.

Із вересня по грудень 2009 року в ХПІ тривав підтриманий профкомом студентів фотоконкурс студентських робіт «Місто, яке ми втрачаємо». На конкурс було подано 15 проектів, узяло участь близько 30-ти студентів другого та п'ятого курсів трьох факультетів. Ураховувалися не тільки майстерність фотозйомки, художня якість кадрів, а й уміння учасників конкурсу «розпитати» кинуті напризволяще будівлі – дізнатися про їхню історію за друкованими й усними джерелами. Характерна назва одного з проектів: «Кто ты, дом №27?»

Дійсно, головна мета акції була досягнута: як автори робіт, так і відвідувачі виставки побачили не мертві руїни, а живу історію, почули німі стогони й крики болю та відчаю колишніх кам'яних красенів.



Виставка демонструвалася в читальній залі кафедри етики, естетики та історії культури НТУ «ХПІ» з 25 грудня 2009 року по 24 грудня 2010 року, два зимові місяці 2011 року перебувала на історичному факультеті ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, а восени 2011 року – в Обласній бібліотеці для дітей.

Місто постало як жива істота, що потребує допомоги й співчуття, суб'єктного, а не об'єктного ставлення до себе, тобто прагне справжнього діалогу.

Саме тому у вересні 2010 року було оголошено перший міський краєзнавчий конкурс студентських фоторобіт «Харківські дворики». Співorganizаторами його разом із музеєм «Слобожанські скарби» виступили: профспілковий комітет студентів НТУ «ХПІ», Східно-регіональний відділ Центру пам'яткознавства НАН України, історичний та філологічний факультети ХНУ імені В. Н. Каразіна, Центр краєзнавства ХНУ імені В. Н. Каразіна, історичний факультет ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, кафедра теорії та історії мистецтв Харківської державної академії дизайну та мистецтв, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини. Конкурс відбувся за інформаційної підтримки газет «Главное», «Слобідський край», «Політехнік», Харківської міської галереї ім. С. І. Васильківського, галереї «Маестро», ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Умовами конкурсу передбачалося не тільки представити художні фото, написати історико-документальну розвідку про життя двору, а й узагальнити свої думки в есе, присвяченому долі старого Харкова й, зокрема, його двориків.

Усього на виставці було представлено 39 проєктів, 31 із яких було виконано студентами ХПІ (переважно 2 та 5 курсів ЕМ, МШ та ЕІМ факультетів).

На відкритті виступили онук архітектора О. М. Бекетова Федір Семенович Рофе-Бекетов, відомий журналіст (головний редактор газети «Главное»), художник і поет, член журі конкурсу Євген Маслов, головний спеціаліст Центру охорони культурної спадщини Володимир Путятин.

Особливо зворушливою була розповідь Федора Семеновича про бекетівські дворики, однак і розповіді переможців про дворики, де пройшло їхнє дитинство, або про те, чому саме *цей* двір вони обрали в якості об'єкта свого художньо-документального дослідження, не залишили нікого байдужими.



Обидві виставки мали певний суспільний розголос: кілька сюжетів про них з'явилося на телебаченні (ОТБ, «Перша столиця», «Фора»), репортаж із відкриття звучав по обласному радіо, а про виставку «Харківські дворики» журналістка Світлана Кублицька розповіла в так званому «президентському випуску» новин на всю Україну; про виставку «Місто, яке ми втрачаємо» писала газета «Харьковские известия». Інформаційні спонсори виставки «Харківські дворики» газети «Слобідський край» та «Главное», які неодноразово вміщували об'яви про конкурс, пізніше подавали інформацію про його результати та відкриття виставок [15–16, 18–19, 31–33, 38, 41, 57].

Виставку «Місто, яке ми втрачаємо» відвідали не тільки політехніки, а й студенти інших ВНЗ, зокрема культурологи ХНУ ім. В. Н. Каразіна, мистецтвознавці Академії дизайну та мистецтв, причому троє з них написали рецензії на виставку (один текст можна подивитися і зараз на сайті [33]).

Протягом 2011 р. пройшло ще два конкурси, у кожному з яких узяло участь понад 60 осіб (усього в цьому проекті на сьогоднішній день нараховується понад 300 учасників). На виставках були представлені не лише фото, а й живопис та графіка. У виставках брали участь не тільки конкурсанти – студенти Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Харківської державної академії дизайну та мистецтв, Харківського художнього училища, Харківської національної академії міського господарства, Харківської державної академії культури, — а й учні Художньої школи ім. І. Ю. Рєпіна, знані фотомайстри Володимир Оглоблін, Ігор Лаптев, Ігор Нещерет, професійні художники Олександр Лисенко, Олександр Шило, Роман Агасян, В'ячеслав Шуліка, В'ячеслав Панов, Ілля Лучковський, Марія Безнощенко-Лучковська, Алла та Галина Хміль, Максим Кілочко та ін. До числа співорганізаторів долучилися Харківський музей приватних колекцій, Харківський національний автодорожній університет, Харківський художній музей, Культурний центр «Новий Акрополь», театри «Ланжерон», «P.S.», «19», Центр сучасного мистецтва «Нова сцена», Творчий центр «Апарте», видавництва «Раритети України», «САГА», «АССА», Рекламне агентство «ІРІС».

Роботи, представлені на II та III конкурси, уже побували в Пархомівському художньому музеї, Харківському літературному музеї, Харківському будинку актора, Харківському національному



університеті ім. В. Н. Каразіна, Харківському національному університеті радіоелектроніки, Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди, Народній українській академії, Харківському національному автодорожньому університеті, Харківській національній академії міського господарства, Харківській державній академії дизайну та мистецтв, Харківському національному технічному університеті сільського господарства ім. П. Василенка.

Багато конкурсних проектів потрапило (повністю або частково) на сторінки преси та наукових видань [7–8, 11, 28, 45, 47–51]. Інформація про виставки теж подавалися у ЗМІ. Читачі активно відгукувалися на публікації в інтернеті та в газетах [див., напр.: 1, 43–44].

У межах виставок пройшла низка культурологічних акцій: відзначення 100-річчя від дня народження знаного дослідника історії харківської архітектури Олександра Лейбфрейда [25]; три вечори, присвячені славетній художниці Зінаїді Серебряковій, причому 19 вересня 2011 року, у день пам'яті землячки, на будинку по вул. Червоножовтневій, 25, де мешкала в 1919–1920 рр. художниця, було відкрито меморіальний банер, а вечір пройшов безпосередньо на подвір'ї [24]; у день її народження на запрошення створеного учасниками проекту *Неформального товариства друзів Зінаїди Серебрякової* приїздили з Москви родичі художниці Катерина Лансере та Павло Павлінов; певний резонанс викликала в харків'ян проведена в День міста акція «Старі дворики – старі ігри», де старожили, що прийшли на виставку «Харківські дворики» до Будинку актора, розповідали, у які ігри вони грали на міських подвір'ях 50–70 років тому [21].

Утаємничена краса старого Харкова, ще не знищена до кінця всюдисущим пластиком, гаражами, прибудовами, дивиться на нас зі студентських ватманів та планшетів, живописних та графічних робіт. У цих молодих людей нема туги за минулим, а є **відповідальність** перед майбутнім за збереження **с'ю г о д н і ш н'ю г о** міста, яке ці юнаки та дівчата вже встигли полюбити і не хочуть утратити.

Місія музею – не тільки зберегти пам'ять про місто, а зберегти саме місто. Естетичне захоплення, історичне пізнання, культурологічна емпатія – на пробудження саме цих здібностей, які повинні стати імперативами свідомості й поведінки людини XXI ст., спрямована діяльність Етнографічного музею «Слобожанські скарби».

Після краєзнавчої екскурсії по Харкову студент 2 курсу енергомашинобудівного факультету Дмитро Мачуха написав: «Разумеет-



ся, могучая русско-украинская культура не пострадает от нашего беспам'ятства. Пострадають в своем культурном розвитку те, кому достанеться однообразний город без архітектурної спадщини с кучами казино, кафе, ресторанов и ночных клубов и с нищими библиотеками». А його однокурсниця Катерина Алексеева у своєму есе зазначила: «Похоже, что когда власть, наконец, обратит внимание на проблему сохранения исторического прошлого в Харькове, сохранять уже толком будет нечего. Но я все же не перестаю надеяться на то, что Харьков у удастся сохранить памятники своего прошлого». Утім, абстрактні сподівання можуть виявитися марними. Молоді до душі дії. Ситуація в місті зі збереженням культурної спадщини надзвичайно критична. Сьогодні, як ніколи, потрібен **Комітет громадського порятунку старого Харкова**. Подібна організація в Києві вже врятувала кілька старовинних будівель. І кому, як не студентам, традиційно соціально активній силі, спробувати протистояти сучасній нахабній «цивілізадниці»?

Література

1. Близнюк Е. Н. Харьков, который мы уже потеряли / Е. Н. Близнюк // Время. — 2011. — 20 мая. — С. 6.
2. Бурыковская Т. Беззащитная красота харьковских дворигов / Т. Бурыковская // Время. — 2011. — 9 июня. — С. 7.
3. Бурыковская Т. В гостях у «Харьковских дворигов» / Т. Бурыковская // Время. — 2012. — 18 янв. — С. 7.
4. Бурыковская Т. Зинаида Серебрякова: след на земле / Т. Бурыковская // Время. — 2011. — 27 дек. — С. 11.
5. Бурыковская Т. Поэты нашего двора / Т. Бурыковская // Время. — 2012. — 15 февр. — С. 4.
6. Бурыковская Т. Харьков, который мы теряем / Т. Бурыковская // Время. — 2011. — 4 февр. — С. 5.
7. Быстрый А. Харьков, который мы теряем / А. Быстрый, Н. Донченко, Н. Сытник // Время. — 2011. — 1 марта. — С. 1, 7.
8. Голота К. История моего двора: улица Дмитриевская, 22 // Время. — 2011. — 4 февр. — С. 5.
9. Гудзь І. Слово про будинок «Слово» / І. Гудзь // Слобідський край. — 2012. — 31 берез. — С. 14.
10. Гудзь І. Що пам'ятають «літературні дворики» Харкова? / І. Гудзь // Слобідський край. — 2012. — 3 берез. — С. 12.



11. Гурская И. «Мы из Харькова!» / И. Гурская, Е. Стельмухова // Время. — 2011. — 2 июня. — С. 4.
12. Добролюбов М. Літературні дворики / М. Добролюбов // Главное. — 2012. — 11 февр. — С. 7.
13. Добролюбов М. Слобожанська Боттічеллі / М. Добролюбов // Главное. — 2011. — 24 сент. — С. 8.
14. Добролюбов М. Обличчя міста / М. Добролюбов // Главное. — 2011. — 21 мая. — С. 8.
15. Добролюбов Н. Таємниці харківських двориків / Н. Добролюбов // Главное. — 2011. — 26 февр. — С. 5.
16. Зиненко Ю. Студенты нашли неизвестный дом семьи Бекетова / Ю. Зиненко // Комсомольская правда в Украине. Харьковский выпуск. — 2011. — 25 янв. — С. 5.
17. Зозуля И. Александр Довженко принимал гостей на Пушкинской / И. Зозуля // Вечерний Харьков. — 2012. — 11 февр. — С. 4.
18. Коган Н. Місто, яке ми втрачаємо / Коган Н. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.kh.ua/kharkov/17819-fotovystavka-misto-yake-mivtrachayemo-otkrylas-v.html>. — Назва з екрана.
19. Коган Н. Харьковские дворики – это устная история Харькова / Коган Н. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://news.kh.ua/tochkazreniy/23414-kharkovskie-dvoriki-yeto-ustnaya-istoriya-xarkova.html>. — Название с экрана.
20. Красиков М. М. Бутя у культурі як екзистенційна проблема: (пед. аспект) / М. М. Красиков // Современный инженер и выживание человечества : материалы междунар. науч.-техн. конф. — Х., 1996. — С. 10–11.
21. Красиков М. М. Город как памятник Городу: (проблема сохранения “типовой” застройки) = City As A Monument To Itself (Problem of “Typical” Development Preservation) / М. М. Красиков // Городская культура и среда метрополии = City Culture and Environment of Metropolis : тез. междунар. конф., Харьков, 28–30.10.2008. — Х., 2008. — С. 50.
22. Красиков М. М. Краеведение как экзистенциальная проблема / М. М. Красиков // Материалы и тезисы научной конференции, посвященной 30-летию кафедры источниковедения и археологии ХГУ (II Астаховские чтения), 1–2 нояб. 1994 г. — Х., 1994. — С. 121–122.
23. Красиков М. М. Культурний сенс навчального етнографічного музею / М. М. Красиков // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК. — Х., 1999. — Ч. 1. — С. 94–98.



24. Красиков М. М. Місто, яке ми втрачаємо / М. М. Красиков // Student's news: офіц. вестник профкома студентів НТУ «ХПІ». — 2009. — 25 сент. (№2). — С. 4–6; www.sn.profkom-khpi.org.
25. Красиков М. М. Семіотика побуту – шлях до розуміння культури (можливості етнографічного музею у вищій школі) / Красиков М. М. // Могилянські читання 2010 року: зб. наук. праць. — К., 2011. — С. 615–618.
26. Красиков М. М. Урбаника как сфера университетской педагогики / М. М. Красиков // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць. — Х., 2010. — С. 116–124.
27. Красиков М. М. Этнографический музей: от музеефикации быта до сакрализации бытия / М. М. Красиков // Методичні рекомендації Всеукраїнської наради директорів обласних центрів народної творчості 16–18 вересня 2009 р. «Сучасні тенденції культури та державна і регіональна культурна політика». — Х., 2009. — С. 113–116.
28. Леус Т. Дворик Александра Шевченко / Т. Леус, И. Мирошниченко, В. Болтенко // Время. — 2011. — 1 июля. — С. 7.
29. Лигостаева С. Прогулку по литературным дворикам можно совершить на выставке в Харькове / С. Лигостаева // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ukrinform.ua/rus/news/progulku_po_literaturnim_dvorikam_mogno_sovershit_na_vistavke_v_harkove. — Название с экрана.
30. Лисянський М. Український модерн у харківських двориках / М. Лисянський // Слобідський край. — 2012. — 17 січ. — С. 8.
31. Малютина О. Город, который мы не должны потерять! / О. Малютина // Політехнік. — 2010. — 15 берез. (№7–8). — С. 6.
32. Малютина О. Как сохранить наше культурное наследие?: (О краеведческой деятельности этнографического музея «Слобожанські скарби» им. Г. Хоткевича) / О. Малютина // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали міжнар. наук.-теоретич. конф. студентів і аспірантів. 21–22 квітня 2010 р. — Х., 2010. — С. 17, 23.
33. Маценко Н. Місто, яке ми втрачаємо / Н. Маценко // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.artcross.com.ua/content/m%D1%96sto-yake-mivtracha%D1%94mo>. — Назва з екрана.
34. Михайлов К. Потайные уголки города / К. Михайлов // Главное. — 2012. — 21 янв. — С. 8.
35. Михайлов К. Путешествие «Харьковских дворилов» / К. Михайлов // Главное. — 2011. — 2 июля. — С. 5.



36. Михайлов К. Старые дворики – старые игры / К. Михайлов // Главное. — 2011. — 3 сент. — С. 5.
37. Михайлов К. «Харківські дворики» у Пархомівці / К. Михайлов // Слобідський край. — 2011. — 30 черв. — С. 10.
38. Мнішек І. Про харківські дворики – з душею / І. Мнішек // Слобідський край. — 2011. — 21 трав. — С. 15.
39. Можейко І. На терасі в Харкові століття тому / І. Можейко // Слобідський край. — 2011. — 24 верес. — С. 14.
40. Можейко І. Славетного архітектора Олександра Лейбфрейда згадували в день його 100-річчя / І. Можейко // Слобідський край. — 2011. — 8 жовт. — С. 13.
41. Можейко І. Чтобы не потерять / И. Можейко // Харьковские известия. — 2010. — 21 янв. — С. 9.
42. Шостак Н. В городе грядет очередная волна переименований / Н. Шостак // Комсомольская правда в Украине. Харьковский выпуск. — 2011. — 20 сент. — С. 4.
43. Найда Г. Специалисты из Дома специалистов / Г. Найда // Время. — 2011. — 17 марта. — С. 4.
44. Омельченко В. Там жили поэты / В. Омельченко // Время. — 2012. — 28 марта. — С. 7.
45. Пилипенко С. Дворик Серебряковой / С. Пилипенко ; [фото М. Стативко] // Время. — 2011. — 10 нояб.
46. Полякова Ю. Человек и город / Ю. Полякова // Главное. — 2011. — 8 окт. — С. 8.
47. Петренко И. Дворик Дома специалистов / И. Петренко // Время. — 2011. — 11 марта.
48. Попова Н. Прогулка по дворам несбывшихся надежд / Н. Попова, М. Проценко, Е. Ильина // Время. — 2011. — 19 июля. — С. 7.
49. Пухареv В. Проект «Харьковские дворики». Дворик Худпрома / В. Пухареv // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доп. міжнар. наук.-теорет. конф. студентів і аспірантів (Харків, 4–5 квітня 2012 року): У трьох частинах. Ч. 1. — X., 2012. — С. 142–145.
50. Семененко О. Дворик, в котором живет солнце / О. Семененко, О. Чумак, Д. Филоненко // Время. — 2011. — 11 авг. — С. 7.
51. Тагиль М. Наш литературный / М. Тагиль // Время. — 2011. — 20 мая. — С. 6.
52. Тергоеv Д. Бекетовские дворики / Д. Тергоеv, Д. Ушаков // Главное. — 2011. — 26 февр. — С. 5.



53. Чеботов К. Рай для художника / К. Чеботов // Главное. — 2011. — 2 июля. — С. 5.
54. Чистилин В. Благодарность за красоту. Харьковские краеведы установят доску на доме, где жила Зинаида Серебрякова / В. Чистилин // Главное. — 2011. — 4 июня. — С. 5.
55. Фёдоров О. Дворики на Ольминского / О. Фёдоров, С. Ярошенко // Время. — 2011. — 8 дек.
56. Хусточка М. «Харьковские дворики» – из настоящего в будущее / М. Хусточка // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ruskline.ru/monitoring_smi/2011/06/01/harkovskie_dvoriki_iz_nastoyawego_v_buduwee/. — Название с экрана.
57. Юр'єва І. Відкривачі таємниць харківських двориків / І. Юр'єва // Слобідський край. — 2011. — 25 січ. — С. 10.
58. Яковец Е. Любит музей / Е. Яковец // Харьковские известия. — 2011. — 19 мая.
59. Яшина Т. «Харьковские дворики» / Т. Яшина // Губерния. — 2011. — Июль. — С. 38.

О. П. Хасецький

Формування музейних колекцій Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Збирання та систематизація музейних колекцій Миколаївського національного університету (МНУ) імені В. О. Сухомлинського є невід'ємною складовою розвитку навчального закладу, що веде свою історію від заснованого в 1913 р. Миколаївського учительського інституту. У цьому повідомленні поставлено за мету висвітлити основні етапи та особливості формування, структуру та зміст колекцій університетських музеїв і визначити можливі шляхи підвищення їх ролі в розвитку університету.

Перша спроба створення в навчальному закладі музею, який мав науково-педагогічного профіль, була здійснена всередині 20-х років ХХ ст. У 1925 р. штат музею Миколаївського інституту народної освіти складався з трьох працівників. На базі музею проводились екскурсії, лабораторні заняття, читались лекції, працював гурток радіолюбителів. Музей відвідували не лише студенти, а й робітники, червоноармійці, учні місцевих шкіл [1]. Із закінченням «золотого десятиріччя» в розвитку краєзнавства та музейної



справи припинив свою діяльність і зазначений музей. Долю його колекцій простежити поки що не вдалося.

Тривалий час навчальний заклад не мав музеїв, хоча в його структурних підрозділах накопичувались та зберігались, без належної систематизації та інвентаризації, різноманітні предмети, які відображали історію навчального закладу, особливості навчально-виховного процесу, діяльність викладачів, студентське життя тощо. Внаслідок відсутності належних умов зберігання, під час численних реорганізацій, переїздів та ремонтів більшість цих предметів було втрачено. Лише деякі з них завдяки небайдужим до історичних традицій навчального закладу викладачам були збережені і з часом склали основу колекцій майбутніх музеїв університету.

З відкриттям в 1976 р. в Миколаївському державному педагогічному інституті (МДПІ) історичного факультету були здійснені перші кроки в напрямку створення невеличкого навчального музею етнографічного профілю. З ініціативи декана історичного факультету І. І. Федькова та завідуючого кафедрою історії СРСР І. С. Павліка групою студентів під керівництвом викладача О. М. Полухіної були зібрані деякі предмети української старовини та оформлений музейний кабінет.

Після переїзду факультету в будівлю на пл. Комунарів, 1 в 1986 р. перевезена колекція стала основою для нового етнографічного музею. Його створено під керівництвом завідуючого кафедрою спеціальних історичних дисциплін І. І. Федькова та викладача О. В. Волос. Зібрані в окремій кімнаті музейні предмети відтворювали інтер'єр селянської хати Півдня України кінця XIX – початку XX ст.

Значну роль у вихованні студентів та залученні їх до краєзнавчої роботи відіграв створений у другій половині 80-х років XX ст. музей історії Миколаївського державного педагогічного інституту. Фундатором та першим громадським директором музею к. і. н. доц. І. С. Павліком (1925–2003) було організовано пошукову роботу з вивчення історії інституту, збирання й обліку музейних предметів, оформлення експозиції в окремому приміщенні, організації на базі музею екскурсійної та інших форм освітньо-масової роботи [2].

Перетворення МДПІ в педагогічний університет, згодом – у класичний університет спричинили необхідність реорганізації його підрозділів та укріплення їх матеріальної та науково-методичної бази. У створеному в 2006 р. на базі історичного факультету Інституті історії та права



за ініціативи відомого археолога д. і. н. проф. В. Н. Станко (1937–2008) було відкрито лабораторію археології та етнології, яка стала центром вивчення та реставрації артефактів, зібраних під час археологічних експедицій. При лабораторії працювала археологічна виставка.

У 2009 р. археологічна та етнографічна колекції Інституту історії та права поповнились матеріалами навчального музею Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету імені І. І. Мечникова після приєднання останнього до Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського за рішенням Міністерства освіти і науки України. Значний внесок у збирання колекції зазначеного музею у свій час зробили викладачі В. І. Друмов та Н. О. Чорна.

Реорганізація Миколаївського педагогічного інституту в університет та надання йому в 2010 р. статусу національного спричинили необхідність реконструкції існуючих музеїв та приведення їх у відповідність із завданнями, які стоять перед університетом класичного типу. Триває розпочата кілька років тому розбудова університетського музейного комплексу, який нині складається з трьох спеціалізованих музеїв – Музею історії університету, Музею археології та етнографії, Музею-лабораторії «Педагогічна освіта Миколаївщини» та кількох позамузейних об'єктів. Загальна кількість музейних предметів наближається до 8 тис., із них біля 10 % представлені в експозиціях.

Основними джерелами формування музейних колекцій є: індивідуальна науково-пошукова робота керівників та активу музеїв; наукові експедиції та виробничі практики; дари та пожертви; участь студентів у формуванні фондів музею.

Колекція Музею історії університету віддзеркалює особливості розвитку навчального закладу від його заснування в 1913 р. до сьогодення. У фондах та експозиції представлені документи, фотографії, наукові праці та нагороди викладачів, а також матеріали, що віддзеркалюють особливості навчально-виховного процесу, студентське життя, місце навчального закладу в культурно-освітніх процесах у різні історичні періоди. Справжньою реліквією музейної колекції є фотографія першого випуску Миколаївського учительського інституту 1916 року.

Слід зазначити, що не всі періоди та аспекти історії університету відображені в музеї однаково повно. З метою ліквідації існуючих



прогалин до сторіччя з дня заснування навчального закладу здійснюється реконструкція Музею історії університету, його колекція поповнюється новими матеріалами.

У 2009 р. при Навчально-науковому інституті історії та права на базі зібраних раніше колекцій створений Музей археології та етнографії (громадський директор – старший викладач К. В. Горбенко). Його фонди та експозиція відображають матеріальну й духовну культуру місцевого населення від доби каменю до пізнього середньовіччя та історію археологічних досліджень на території Миколаївської області, а також етнографічні особливості регіону [3].

Кам'яний вік історії краю представлений в археологічній колекції крем'яними знаряддями праці – різноманітними нуклеусами, відщепами, скребками, які наші давні предки використовували в повсякденному житті.

У музеї присутні пам'ятки багатьох археологічних культур бронзового віку, що існували на території Миколаївщини, зокрема ямної, катакомбної, багатовапкової кераміки, сабатинівської, білозерської. В основному, це керамічні вироби (горщики, миски) з характерними для кожної культури орнаментом та формою. У цьому комплексі особливо вирізняються речі з поселення Розанівка Новобузького району Миколаївської області (сабатинівська культура, XVI–XIII ст. до н. е.): керамічний посуд, вироби з бронзи і каменю. Особливо цікавими є антропоморфні стели та інші кам'яні культові предмети.

В археологічному відділі широко представлені знахідки з городища фінальної бронзи Дикий Сад (XII–X ст. до н. е.), яке розташовувалося на високому березі Інгулу в центральній частині сучасного Миколаєва і було крупним соціально-економічним центром на перехресті важливих торговельних шляхів того часу. В експозиції також представлені керамічний посуд, вироби з бронзи (ножі, кинджали, браслети тощо), кістки та роги, знаряддя праці, елементи кінської зброї, прикраси тощо, кам'яні зернотерки, такалажний інструмент, предмети культу. Про зв'язки місцевого населення з регіоном Балкан свідчить унікальна поховальна урна-оссуарій. Археологічні знахідки вдало доповнює виготовлений членами археологічного гуртка макет житлового приміщення давніх мешканців поселення.

Скіфо-антична доба представлена в музеї знахідками археологів у процесі розкопок городища на о. Березань, Ольвії, скіфських курганних поховань, зокрема, комплексом бронзових виробів (бронзове дзеркало,



різноманітні фібули тощо), керамічних виробів (амфори, чорнолакова та червонолакова кераміка), залізним мечем Ахеменідського типу.

Середньовіччя представлене в музейній колекції керамічними трубка-ми, виробами із заліза (ножиці, ніж, вудила, стремена тощо), різноманітним посудом та іншими знахідками, які відображають перебування на території регіону різних кочових племен, а також слов'янського населення.

Велику зацікавленість виявляють відвідувачі музею до стендів із матеріалами про видатні археологічні пам'ятки Миколаївщини (Анетівку, Дикий Сад, о. Березань, Ольвію та ін.), а також відомих археологів, які досліджували пам'ятки Нижнього Побужжя.

До позамузейних об'єктів археологічного відділу слід віднести розташований у дворі Навчально-наукового інституту історії та права лапідарій, який складається з кількох антропоморфних стел та інших давніх виробів із каменю.

Етнографічний відділ музею відображає особливості традиційно-побутової культури українців. Більшість предметів етнографічної колекції місцевого походження, але представлена українська старовина й інших регіонів України.

В оформленій на основі етнографічної колекції експозиції відтворено фрагмент інтер'єру традиційного українського житла Півдня України кінця XIX – початку XX ст. У червоному куті («божнику») виставлені ікони Ісуса Христа, Діви Марії, Святого Миколая, Великомучениці Варвари. На подіумі – типові для української оселі скриня, ночви, прядка, ступа з товкачем. На стіні – мисник з посудом. Невід'ємною складовою інтер'єру виступають представлені в експозиції предмети народних ремесел та мистецтва – ткацтва, вишивки, гончарства, лозоплетіння тощо [4].

Етнографічна колекція містить також зразки жіночого та чоловічого натільного та плечового одягу кінця XIX – XX ст., знаряддя хліборобської праці, а також вироби народних ремесел. Нещодавно колекція поповнилась сучасними гончарними виробами місцевого народного майстра Сергія Глушка та його учнів – членів гуртка гончарства, що працює при Навчально-науковому Інституті історії та права. Складовою комплексу «Гончарство» є пропоновані увазі відвідувачів позамузейні об'єкти – розміщена в підвалі будівлі майстерня гончаря з повним комплектом обладнання та розташована у дворі Інституту діюча гончарна піч.



Колекція етнографічного відділу включає також знаряддя праці ремісників та майстрів художніх промислів, а також їх вироби. Будівельні матеріали представлені зразками цегли, черепиці, кованих цвяхів та фрагментів художнього ковальства.

Наявні у фондах музею предмети дозволили оформити тематичні вітрини. Наприклад, вітрина «Побут населення України середини ХХ століття» відтворює фрагмент інтер'єру кімнати, який включає типові для даного періоду настінний годинник-«ходики», патефон зі старою платівкою, газову лампу, сімейну фотографію в саморобній рамці, кілька вишитих картин та серветок, газетницю з номером старої газети, шкатулку та вітальну листівку тих часів. Експозицію вітрини органічно доповнює парцелянова статуетка «Перша літера» (виробництво заводу міста Полонне), яка яскраво ілюструє художні смаки значної частини населення України і дозволяє скласти більш повне уявлення про ментальність епохи.

Колекція Музею археології та етнографії постійно поповнюється новими надходженнями. Це дозволяє більш повно відобразити в експозиції та тимчасових виставках особливості розвитку регіону в різні історичні періоди.

У 2011 р. при Інституті педагогічної освіти створено Музей-лабораторію «Педагогічна освіта Миколаївщини». Її колекція відображає історію впровадження педагогічних ідей та розвитку педагогічних закладів у регіоні. Фонди музею поки що невеликі і перебувають на стадії комплектування. Збираються матеріали, які відображають здобутки і проблеми в галузі підготовки педагогів на Миколаївщині [5].

У фондах та експозиції Музею-лабораторії «Педагогічна освіта Миколаївщини» зберігаються копії директивних документів, зразки навчальних матеріалів, наукові та науково-методичні праці викладачів, численні фото- та відеоматеріали тощо. Зібрані матеріали представлені в експозиційних розділах: «Історія педагогічної освіти Миколаївщини», «Педагогічні династії», «Розвиток педагогічної освіти в умовах цивілізаційних змін», «Міжнародні зв'язки в розвитку педагогічної освіти» [6].

Фонди та експозиції музеїв Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського тісно пов'язані з навчальними програмами, використовуються в навчально-вихов-



ному процесі, при викладанні нормативних курсів, написанні дипломних робіт, проведенні навчальних та виробничих практик. На матеріалах університетських музеїв проводяться екскурсії, виставки народних ремесел, зустрічі з ветеранами університету та знайомими земляками, а також інші форми масової просвітницької роботи, здійснюється популяризація історичних знань серед населення регіону.

Однак у діяльності університетських музеїв існує й чимало невирішених проблем. Очевидною є необхідність підвищення ролі музейних колекцій у розвитку університету. Досягненню цієї мети могло б сприяти, на наш погляд, здійснення наступних заходів: більш чітке визначення та закріплення правового статусу університетських музеїв; покращення їх фінансування та технічного оснащення; розширення площ спеціально обладнаних фондосховищ; удосконалення системи обліку та умов зберігання музейних предметів; урізноманітнення форм експозиційно-виставкової та науково-освітньої роботи; активізація обміну досвідом роботи з вітчизняними та зарубіжними музеями відповідного профілю; забезпечення більш ефективного використання музейних колекцій та експозицій для оптимізації навчально-виховного процесу та приведення його у відповідність з кращими світовими стандартами.

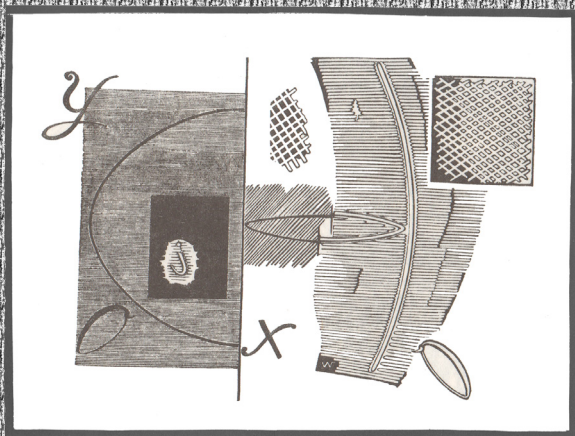
Література й джерела

1. Державний архів Миколаївської області. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 215. — Арк. 71.
2. Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського: віхи історії (1913–2008). — Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. — С. 46.
3. Навчально-науковий інститут історії та права (1974–2010 рр.). Присвячується 100-річчю з дня заснування Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. — Миколаїв, 2011. — С. 94–101.
4. Хаєцький О. П. Музейний комплекс Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського / О. П. Хаєцький // Університетські музеї : європейський досвід та українська практика ; зб. праць Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2011 р., м. Київ). — Ніжин, 2012. — С. 383.
5. Інститут педагогічної освіти / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. — Миколаїв : Іліон, 2012. — С. 121.



6. Старостяк І. Н. Музей-лабораторія педагогічної освіти Миколаївщини в освітньому просторі університету / І. Н. Старостяк // Збірник наукових робіт до 100-річчя МНУ імені В. О. Сухомлинського ; за матеріалами VI Міжвузівської конференції молодих науковців «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія та сучасність» / за заг. ред. Н. М. Буглай. — Вип. 5. — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. — С. 261–262.

Новітні технології в музейній справі





М. М. Красиков

Проект виртуального музея «Зинаида Серебрякова и Харьковщина»

«Если вас нет в Интернете – вас нет нигде» — гласит один из современных законов жизни. «Виртуальное предшествует реальному и вполне может его заменить», — эта истина сегодня тоже кажется бесспорной. Именно поэтому ныне многие «продвинутые» музеи создают свои виртуальные «двойники», в большей или меньшей степени репрезентирующие коллекции или мемориальное пространство [4–5, 8, 14, 17]. Однако существуют и виртуальные музеи, аналогов которым нет в физической реальности, как, например, «Виртуальный музей русского примитива», где есть здание и экспозиции, каталог, сотрудники... Другой прекрасный пример – Виртуальный VRML-музей Института археологии и этнографии Сибирского отделения Российской академии наук. Здесь с помощью VRML (Virtual Reality Modeling Language), одного из основных языков моделирования виртуальной реальности, создаются трехмерные интерактивные модели [10–11, 21]. Именно такой музей мы и хотим создать. Благо, есть у кого учиться. В Москве, в Российском институте культурологии, уже более 10 лет работает Лаборатория музейного проектирования, а специалисты, умеющие создавать трехмерную графику, разумеется, найдутся и в Харькове.

С 19 сентября 2011 года в Харькове действует «Неформальное общество друзей Зинаиды Серебряковой», фактически начавшее свою работу еще в мае 2011 года, когда в рамках организованной нами краеведческой выставки студенческих художественно-исследовательских работ «Харьковские дворики» в Харьковском художественном музее прошел вечер «На террасе в Харькове», посвященный великой художнице и ее связям с харьковской землей. На вечере выступили такие известные люди, как краевед Валерий Берлин, искусствовед Ольга Денисенко, коллекционер и ученый Илья Лучковский, фотограф Владимир Оглоблин, открывшие для многих харьковчан и село Нескучное, где родилась и творила З. Серебрякова, и скромный домик на бывшей Конторской (ныне Краснооктябрьской), 25, где в трудные 1919–1920-е жила с детьми и мамой только что овдовевшая Зинаида Евгеньевна [22].

С тех пор Общество сделало немало. 19 сентября 2011 года во дворе памятного дома был проведен мемориальный вечер «На террасе в Харькове сто лет спустя», а на самом доме были установлены два мемориальных



баннера: один – с фрагментом знаменитого автопортрета «За туалетом» и информацией о том, что в этом доме жила З. Серебрякова, а второй – большая репродукция работы «На террасе в Харькове», написанной художницей в этом доме в 1919 г. [6–7, 12].

Позже неоднократно проводились вечера, посвященные З. Серебряковой, в том числе с участием ее близких родственников – Екатерины Евгеньевны Лансере и Павла Сергеевича Павлинова [1]. В марте 2013 года состоялся вечер, посвященный памяти Екатерины Николаевны Лансере, мамы художницы, а в сентябре того же года прошла посвященная 165-летию со дня рождения Евгения Александровича Лансере, отца Зинаиды, международная научная конференция «Серебряковские чтения» с участием потомка великого рода по линии Бенуа искусствоведа Владимира Фролова (Санкт-Петербург) и потомка по линии Лансере, тоже искусствоведа, Павла Павлинова (Москва) [9, 16]. В 2012 г. Общество провело в селе Нескучном «Нескучный пленэр», в котором приняли участие свыше 30 художников и фотографов [2], а затем организовало серию выставок, где можно было увидеть работы пленэристов, — в Харьковском художественном музее, Пархомовском художественном музее им. А. Ф. Лунева, Доме Актера, художественной школе №1 им. И. Репина и в ряде вузов города, а также в школе с. Веселого, где жила часть участников пленэра летом 2012 года.

Обществом изданы проспект выставки «Нескучный пленэр» [13], 2 выпуска комплектов открыток «Харьков Зинаиды Серебряковой» [19–20] и ряд других материалов. В 2014 г. к 130-летию художницы готовятся к публикации труды «Серебряковских чтений» с большим количеством цветных иллюстраций и некоторые другие издания.

19 сентября 2013 года благодаря стараниям Светланы Тутовой, члена Совета Общества, представительницы Ротари-клуба «Мрія», открылся и функционирует сайт Неформального общества друзей Зинаиды Серебряковой [15], с 2012 г. информация о деятельности поклонников творчества художницы появляется на Фейсбуке [18].

Разумеется, одна из главных задач Общества – создание в Харькове мемориального музея З. Серебряковой, так как и сам дом, и дважды увековеченная в живописи землячки терраса все еще, к счастью, несмотря на некоторую модернизацию, сохраняют достаточно аутентичный вид. Однако это требует как огромных финансовых вложений, так и немалых организационных усилий и, к тому же, времени. Пока что ни меценаты, ни власти идеей создания такого музея не прониклись. Поэтому Общество



решило создать виртуальный музей «Зинаида Серебрякова и Харьковщина». Структура его в целом отвечает структуре музея, который мог бы быть создан в реальности.

Фойе

Дается общее описание музея. Имеется доска объявлений, где вывешивается актуальная информация о деятельности Неформального общества друзей Зинаиды Серебряковой.

1-й зал – «Слобожанская Боттичелли».

Представлена галерея автопортретов Серебряковой. Приводится биография художницы, отражающая основные этапы ее жизненного пути, иллюстрируемая фотоколлажами.

2-й зал – Современники. Объединение «Мир искусства».

Рассказ о художниках, в творческом и личном общении с которыми развивалась З. Серебрякова. Приводятся фотографии и художественные работы К. Сомова, Л. Бакста и других «мирискусников».

3-й зал – Семья Лансере – Бенуа на Харьковщине. Нескучное.

Здесь воспроизводятся фотографии и рисунки усадьбы в Нескучном, демонстрируется родословное древо, приводятся портреты и биографии наиболее видных представителей семейств Лансере и Бенуа. Особое место уделяется родителям З. Серебряковой – Е. А. Лансере и Е. Н. Лансере (урожденной Бенуа), демонстрируются репродукции их художественных работ. Не менее обстоятельно рассказывается и о братьях Зинаиды Евгеньевны – Евгении и Николае, приводятся их биографии, фото, художественные произведения.

4-й зал – Зинаида Серебрякова в Нескучном.

Здесь представлены фотографии, запечатлевшие художницу и ее семью в Нескучном, а также репродукции работ, написанных ею в этом селе. Приводятся фрагменты писем З. Серебряковой и ее родственников, связанные с жизнью в усадьбе.

5-й зал – Зинаида Серебрякова в Харькове.

Воспроизводятся репродукции работ, написанных в Харькове (в т. ч. в доме на Конторской – «Карточный домик» и «На террасе в Харькове») и портреты харьковчан, созданные З. Серебряковой в различное время (Г. Петникова, Г. Тесленко, В. Дукельского и др.). Фотографии Харькова 1919–1920 гг. помогают представить, каким видела город художница. Приводятся фотографии коллег по Археологическому музею, где работала З. Серебрякова, воспоминания Г. И. Тесленко и другие материалы.



6-й зал – Дети З. Серебряковой.

Рассказ о судьбах четырех детей художницы. Приводятся фотографии, репродукции картин Зинаиды, Татьяны, Александра и Екатерины Серебряковых, а также внука художницы – Ивана Николаева и его детей.

7-й зал – Память о З. Серебряковой на Харьковщине.

Фотографии современного Нескучного, могилы Е. А. Лансере, колодца, мемориальной доски, памятного знака на месте, где была усадьба, и т. д.

Фото музейной комнаты, посвященной семье Лансере, в школе с. Веселого. Фотоповествование о деятельности Неформального общества друзей З. Серебряковой.

Представлены проспекты выставок, комплекты открыток, программа и сборник трудов конференции «Серебряковские чтения» (в полном объеме), афиши проведенных акций.

8-й зал – «Встречи с Нескучным» Владимира Оглоблина.

Выставка работ фотохудожника Владимира Оглоблина 2004 г., сопровождаемая стихами харьковских поэтов.

9-й зал – «Нескучный пленэр – 2012».

Представлены репродукции работ, созданных современными художниками на пленэре в Нескучном в 2012 году. Дается информация об авторах.

10-й зал – «Нескучный пленэр – 2014».

Представлены репродукции работ, созданных современными художниками на международном пленэре в Нескучном в 2014 году. Дается информация об авторах.

11-й зал – Художественная галерея «Украинская серебряковиана».

Представлены репродукции работ З. Серебряковой, хранящиеся в музеях Киева, Донецка, Днепропетровска и других городов Украины.

12-й зал – Выставочный зал.

Здесь представлена информация о персональных выставках З. Серебряковой, проходивших в СССР и на постсоветском пространстве (в «Доме Нащокина» в Москве и др.). По возможности воспроизводятся сами выставки.

13-й зал – Мастерская.

Воспроизведена в деталях, по фотографиям, в 3D обстановка парижской мастерской художницы. Это святыня. Место благоговейного молчания.

14-й зал – Гостиная.



Место, где посетителям можно общаться друг с другом и с сотрудниками музея в режиме on-line. Интерьер воспроизводит гостиную дома в Нескучном.

15-й зал – Медиатека.

Здесь представлены документальные кинофильмы, телесюжеты о семье Бенуа – Лансере, а также видеозаписи, аудиозаписи и слайд-шоу акций, проведенных Неформальным обществом друзей Зинаиды Серебряковой, в том числе «Серебряковских чтений».

16-й зал – Справочный. Библиотека.

Дан перечень встречающихся в Интернете материалов по теме сайта. Со временем будет представлена максимально полная библиография о жизни и творчестве З. Серебряковой. В «Библиотеке» можно будет прочесть все опубликованные материалы по тематике виртуального музея. Предполагается отсканировать и выставить ряд важнейших работ о жизни и творчестве З. Серебряковой.

Студентам отделения графического дизайна Академии дизайна и искусств и студентам-«айтишникам» НТУ «ХПИ» будет предложено в ближайшее время попробовать поработать над дизайном и визуализацией изложенного выше, и тогда проект виртуального музея «Зинаида Серебрякова и Харьковщина» – по крайней мере, в первом приближении – вполне может стать реальностью. Виртуальной.

Литература

1. Буряковская Т. Зинаида Серебрякова: след на земле / Т. Буряковская // Время. — 2011. — 27 дек. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://timeua.info/271211/53249.html>. — Название с экрана.

2. Буряковская Т. «Нескучные краски»: из XXI века – в век Серебряный / Т. Буряковская // Время. — 2012. — 12 июля. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://timeua.info/120712/61829.html>. — Название с экрана.

3. Виртуальный Музей ГУЛАГА [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://gulagmuseum.org/start.do;jsessionid=694B4EAA16348210CB226812FF6D72FC>. — Название с экрана.

4. Виртуальный музей космонавтики [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.virtualcosmos.ru/>. — Название с экрана.

5. Виртуальный музей. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/%C2%E8%F0%F2%F3%E0%EB%FC%ED%FB%E9_%EC%F3%E7%E5%E9. — Название с экрана.



6. Демьянок А. У той самой террасы / А. Демьянок [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://odnarodyna.com.ua/articles/3/2111.html>. — Название с экрана.
7. Добролюбов М. Слобожанська Боттічеллі / М. Добролюбов // Главное. — 2011. — 24 сент. — С. 8. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://modernlib.ru/dobrolyubov_n/. — Назва з екрана.
8. Жирова Н. А. Художественное творчество в рамках сетевого ресурса Рунета / Н. А. Жирова [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gogolevka.ru/upload/eva2008/repot/tezis_1405.doc. — Название с экрана.
9. Зеленская Д. Дом Серебряковой в Харькове требует ремонта / Д. Зеленская // Вечерний Харьков. — 2013. — 5 окт. — С. 21. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/83298/>. — Название с экрана.
10. Лебедев А. В. Виртуальный музей как тип электронной информации. На примере «Виртуального музея русского примитива» / А. В. Лебедев. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.museum.ru/museum/primitiv>. — Название с экрана.
11. Лебедев А. Музей примитива / А. Дебедев [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.future.museum.ru>. — Название с экрана.
12. Можейко І. На терасі в Харкові століття тому / І. Можейко // Слобідський край. — 2011. — 24 вересня. — С. 14.
13. Нескучный пленэр : проспект выставки памяти З. Серебряковой / сост. М. М. Красиков, В. С. Колесниченко ; дизайн В. С. Колесниченко. — Х. : Раритеты Украины, 2012. — 8 с.
14. Русский музей: виртуальный филиал [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.virtuallrm.spb.ru>. — Название с экрана.
15. Сайт Неформального общества друзей Зинаиды Серебряковой [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://serebrjakova.wordpress.com/>. — Название с экрана.
16. Соколинская А. Нескучно о Нескучном. В Харькове развивается движение почитателей художницы Зинаиды Серебряковой / А. Соколинская // День. — 2013. — 10 окт. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/kultura/neskuchno-o-neskuchnom>. — Название с экрана.
17. Сурикова К. В. Пространство виртуального в музее / К. В. Сурикова [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://conf.cpic.ru/upload/eva2008/reports/tezis_1405.doc. — Название с экрана.
18. Fecebook: <http://goo.gl/g4AZ1s>. — Название с экрана.



19. Харьков Зинаиды Серебряковой. Вып. 1: Произведения Зинаиды Серебряковой в фондах харьковских музеев: комплект открыток / сост., автор вступ. ст. и прим. М. Красилов. — Х. : Раритеты Украины, 2013. — 42 с.: 19 ил.
20. Харьков Зинаиды Серебряковой. Вып. 2. Произведения семьи Лансере – Бенуа в харьковских коллекциях: комплект открыток / сост., автор вступ. ст. и прим. М. Красилов. — Х. : Раритеты Украины, 2013. — 58 с.: 27 ил.
21. Холюшкин Ю. П. Виртуальный VRML-музей Института археологии и этнографии СО РАН / Ю. П. Холюшкин, В. Т. Воронин, В. М. Семенов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.sati.archaeology.nsc.ru/Home/pub/Data/infor9/?html=ch932.htm&id=2092>. — Название с экрана.
22. Чистилин В. Благодарность за красоту / В. Чистилин // Главное. — 2011. — 4 июня. — С. 5.

А. В. Легейда

Збереження культурної спадщини: традиції і перспективи

Україна – держава з багатою історико-культурною спадщиною. Підписавши конвенцію «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», Україна зобов'язалася забезпечувати утримання і передачу наступним поколінням у належному стані об'єкти культурної спадщини без змін і ушкоджень, у всій красі автентичності.

Збереженість і довговічність матеріалів, із яких виготовлені музейні предмети, визначаються швидкістю процесів їх старіння, що залежать від природи матеріалів і умов зберігання. Стрімке погіршення екологічного стану зовнішнього середовища, недостатнє інженерне обладнання фондосховищ і експозиційних приміщень призводять до старіння й руйнації музейних пам'яток. На сьогодні важливо максимально зберегти пам'ятки, що залишилися, через ґрунтовне вивчення та осмислення процесів, які відбуваються і вже відбулися.

Низку проблем, пов'язаних із питаннями збереження музейних пам'яток, а саме: вплив навколишнього середовища на пам'ятки, зв'язок цього впливу зі змінами, що відбуваються в матеріалах, норми освітлення, температурно-вологісного режиму, відповідне обладнання у фондосховищах і експозиційних приміщеннях, умови транспортування, методи пакування при перевезенні, проблеми старіння матеріалів, різні форми пошкодження пам'яток, убезпечення музейних предметів, адекватні



дії при аварійних ситуаціях, використання комп'ютерних технологій і новітніх носіїв, що розширюють доступ до музейних колекцій за умови збереження оригінальних пам'яток, — об'єднує загальна назва – «превентивна консервація». Термін «превентивна консервація» означає попереджувальне профілактичне зберігання. Превентивна консервація – це всі види діяльності, що спрямовані на подовження життя музейних предметів шляхом уповільнення їх природного старіння, виявлення і стабілізації матеріальних залишків твору мистецтва в тому вигляді, яким він дійшов до наших днів, надання пам'яткам довготривалого зберігання.

І хоча в музейній практиці цей термін ми почали застосовувати нещодавно, профілактичні заходи зі зберігання музейних колекцій проводилися музейними працівниками залежно від їх обізнаності, відповідального ставлення до своїх службових обов'язків і матеріальних можливостей музею. Щоденне виконання на професійному рівні завдань превентивної консервації – необхідна умова збереження музейних колекцій.

Для забезпечення довготривалого збереження музейних предметів, запобігання прискорення їх фізико-хімічного старіння, інтенсивності фотохімічних процесів, вірогідності їх біологічного пошкодження необхідно створити в музейних приміщеннях оптимальні мікрокліматичні умови: відповідні температуру, вологість, чистоту повітря, режим освітлення.

Допустимі параметри температури та відносної вологості для музейних предметів із металу, для зброї, нумізматики складає 16–19° С, 30–40 % відносної вологості; живопис, тканина, меблі, музейні предмети на паперовій основі, графіка, скло, зоологічні та ботанічні колекції, дерев'яна скульптура, ковдри, вироби зі шкіри, папіруси комфортно почувуються при температурі 17–21° С, 40–60 % відносної вологості; температура 18–20° за С і 55–65 % відносної вологості потрібні для зберігання виробів із перлами та бірюзою, гіпсової та мармурової скульптури. Але створити такі умови зберігання в переважній більшості музеїв сьогодні, якщо зважити на комплексне зберігання пам'яток із різних матеріалів в одному фондосховищі, практично неможливо. Оскільки більшість музеїв не обладнані автоматичними системами контролю і підтримки оптимальних параметрів мікроклімату, регулярне провітрювання – один із головних засобів підтримки температурно-вологісного режиму. При цьому необхідно пам'ятати, що провітрювання можливе тільки при низькому вологовмісті зовнішнього повітря і недопустиме під час дощу або снігопаду.



Ще важче вирішується в музеях проблема з освітленням, оскільки компроміси з рівнем освітлення при зберіганні, а особливо експонуванні пам'яток, недопустимі, бо пошкодження світлом накопичуються і більшість із них незворотні. Максимальний рівень освітлення для паперу, графіки, рукописів, пергаменту, виробів із текстилю, хутра, пір'я, воску, слонової кістки, фарбованої шкіри, фотодокументів складає 50 люкс; живопис, дерево, кістка, ріг, перламутр, гума більш стійкі до рівня освітлення і витримують до 150 люкс; кераміку, скло, емаль відносять до групи стійких до рівня освітлення пам'яток і допустимий для них максимум може бути до 300 люкс; освітлення музейних предметів із металів і каміння не регламентується. Але навіть при дотриманні норм освітлення деякі експонати, наприклад ряд графічних творів, рукописні документи, будуть вицвітати, тому при їх експонуванні необхідно по можливості знижувати інтенсивність світла, і термін їх експонування може бути не більше 6 місяців протягом 5 років. Світлове середовище у фондосховищах, експозиційних і виставкових приміщеннях музею повинно формуватися тільки за рахунок штучного освітлення. Існує декілька проблем, пов'язаних із освітленням: рівень освітлення, наявність ультрафіолетової складової світла, виділення тепла. Найдоступніші, на жаль, джерела світла в музеях лампи розжарення, що практично не випромінюють світло УФ діапазону, але виділяють тепло, і люмінесцентні лампи, що мають низьку тепловіддачу, але мають значне УФ випромінювання і потребують обов'язкового застосування УФ фільтрів. Галогенні лампи малогабаритні, краще передають кольори, але мають підвищений рівень теплової радіації і ультрафіолету. Новими джерелами світла, що рекомендуються для музеїв, є металогалогенні лампи, що мають високу світловіддачу, підвищену якість кольоропередачі, і волокнисті світловоди, у яких практично відсутній шкідливий вплив променевої енергії.

Негативно впливає на стан музейних предметів перевантаженість фондосховищ, наслідком чого є зниження швидкості руху повітряних потоків. Це сприяє підвищенню рівня вологості, що у свою чергу призводить до розмноження плісневих грибів, бактерій, комах. Зменшити ризик масового ураження фондів може своєчасне обстеження спеціалістами фондових приміщень і музейних колекцій на наявність біологічних шкідників. А визначення виду шкідників допоможе прийняти правильне рішення про методи боротьби з ними.

Створення науково визначених умов зберігання музейних пам'яток, здійснення запобіжних заходів – основні інструменти зберігання куль-



турних цінностей. Їх відсутність призводить до необхідності проведення консерваційно-реставраційних заходів. Реставрація – це вимушений і крайній спосіб, що повинен застосовуватися тільки при загрозі повного знищення предмета. При цьому треба пам'ятати, що застосування сучасних технологій і матеріалів при реставрації – це неминуче втручання в музейний предмет.

У Венеціанській хартії реставраторів, в Етичному кодексі Європейської конфедерації організацій консерваторів-реставраторів, які, безумовно, сповідує і національна школа реставрації, закладений високий рівень вимог до художника-реставратора: мінімальне втручання в історичний матеріал із максимальним його збереженням, обґрунтування будь-якого реставраційного втручання, максимальне збереження автентичності, застосування нових матеріалів тільки за умови, що вони не заподіють шкоди пам'ятці, знання останніх досягнень науки, що застосовуються в реставрації і дають можливість передбачити наслідки застосування тієї чи іншої технології тощо.

Процес наукової реставрації передбачає вивчення пам'ятки на основі письмових джерел, фотографій, картин, малюнків, будь-яких зображень, на яких відтворена пам'ятка, її фотофіксацію на різних етапах роботи, попереднє всебічне вивчення сучасними науково-технологічними методами і способами обстеження (хімічні, оптичні і фізичні дослідження матеріалів та технології створення предмета, спектральний, хроматографічний, мікрокристалічний аналізи, дослідження в рентгенівських, інфрачервоних, ультрафіолетових променях, що дає можливість побачити невидимі для ока деталі живопису тощо, мікро- і макрофотографування), колегіальне обговорення програми реставрації пам'ятки і, що не менш важливо, постійний контроль за її виконанням.

Для розгляду найбільш складних реставраційних питань, наприклад застосування нових технологічних рішень щодо видалення з предмета пізніших доповнень, відтворення зовнішнього вигляду предмета, який має значні втрати, залучаються авторитетні фахівці з питань історії, культури і реставрації.

Сучасна реставрація – це не застиглий процес. Вона постійно розвивається, створюючи нові методи дослідження, консервації і реставрації пам'яток історії і культури. Професором Сальваторе Сіано з флорентійського Інституту прикладної фізики запропонована і випробувана технологія видалення забруднень із поверхні живопису лазерним



імпульсом низької потужності. При цьому над поверхнею пам'ятки створюється слабка плазма, забруднення перегріваються і випарюються. Метод дослідження за допомогою макрофотографії, розроблений канадським Інститутом консервації, допомагає ретельно вивчати кракелюр на картинах, тріщини на пам'ятках з органічних матеріалів, дорогоцінних металів. Неруйнівний метод дослідження пам'яток за допомогою рентгенівських або гамма-променів, що дає прискорювач часток, без узяття проб матеріалів, який проводиться безпосередньо на предметі, дає неймовірно точний аналіз матеріалів. Метод лазерного сканування зменшує шкоду, що завдається пам'ятці при роботі з нею. Розвиток цифрових технологій дозволяє реставраторам винаходити моделі творів мистецтва безконтактно.

Залучення новітніх досягнень науки і техніки до наукової реставрації, щоденна копітка самовіддана праця художників-реставраторів Національного науково-дослідного реставраційного центру України, Львівської, Одеської, Харківської філій центру, художників-реставраторів, які працюють безпосередньо в музейних закладах, — запорука збереження нашої культурної спадщини.

Література

1. Андреев А. В. Рентгеноспектральный флуоресцентный анализ в практике исследования историко-культурных памятников / А. В. Андреев // Реставрация музейных памятников в современных условиях. Проблемы и пути их решения: Тезисы докладов IV Международной научно-практической конференции (м. Київ, 20–23 травня 2003 р.) / ННДРЦУ. — К., 2003. — С. 4–6.
2. Борисенко М. А. Перспективы развития реставрационного дела в контексте современных научных достижений / М. А. Борисенко // Дослідження, реставрація та превентивна консервація музейних пам'яток. Сучасний стан. Перспективи розвитку: наукові доповіді VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23–27 травня 2011 р.) / ННДРЦУ. — К., 2011. — С. 35–38.
3. Мінжулін О. І. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури / О. І. Мінжулін // Традиційні та нові технології консервації та реставрації творів мистецтва. Тези доповідей. — Львів, 2002. — С. 10–12.
4. Успенская С. В. Превентивная консервация в музее / С. В. Успенская, В. И. Кобякова. — СПб., 2005.



Віртуальний простір – реальні відвідувачі (з досвіду Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди)

Беззаперечно, музеї сьогодні мають не тільки зберігати державний музейний фонд і примножувати колекції, а й пропагувати свої збірки, привертати увагу широких кіл населення, формуючи культурну, освічену громаду, яка відчуватиме цінність тих предметів, які виставлені в експозиції і надійно сховані у фондах. Особливо це стосується молоді, якій необхідно прищепити любов до музеїв. Безсумнівно, суспільство змінилося. Кліпова свідомість дедалі більше витісняє вербальну – тепер у центрі стоїть не текст, не слово, а картинка. Молодь реагує на візуальні подразники набагато швидше, ніж на слова, якими би правильними вони не були. Окрім того, маємо розуміти, що реалії сьогодення вимагають не тільки використання новітніх технологій у побудові експозиції та в проведенні екскурсій і заходів, а й опанування віртуального простору для привернення нових відвідувачів, розширення кола друзів музею.

Представленість у віртуальному світі дає значні переваги, адже дозволяє без надмірних витрат (що для сучасних українських музеїв є надзвичайно важливим) інформувати про нові пропозиції, давати інформацію для охочих відвідати музей і створити позитивний імідж музею. На думку М. Буколо, «Мережа і цифрове середовище трансформували комунікації з одностороннього інформаційного потоку згори вниз у громадську мережу, спільно сконструйовану музейною організацією та її онлайн-відвідувачами. Ця інновація дає змогу музеям охоплювати і взаємодіяти з потенційно широким і новим Інтернет-поколінням аудиторії і виховувати молодь – завтрашніх відвідувачів, членів і донорів. Завдяки цій двосторонній комунікації музеї зможуть проектувати виставки, програми та послуги, які відповідають потребам широких кіл. Але музеї мають бути готовими до використання цифрових інструментів, розуміти цілі і потреби нових відвідувачів і доносити інформацію і контент, створений новими медіа» [1, с. 442].

На досвіді Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди спробуємо проаналізувати кілька можливостей перетворення віртуального відвідувача на реального і водночас механізми зворотного зв'язку, який пропонує нам віртуальний простір. Зокрема, це стосується створення віртуального туру музеєм і використання QR-кодів в етикетажі.



Якими мають бути дії музею у віртуальному просторі, щоб привернути увагу до музею? На думку Франсуа Кольбера, «оціночні дослідження показали, що пересічний споживач свідомо чи несвідомо щодня приймає від 250 до 3000 інформаційних повідомлень... З усіх цих послань приблизно 75 будуть сприйняті, та лише 12 – залишаться в пам'яті» [Цит. за: 1, с. 378–379]. Сьогочасного користувача мережі інтернет можна легко назвати серфінгістом – він стрімко несеться на хвилях інформації, і тільки дуже вправні не захлинаються у вирі подій та пропозицій. Якими шляхами музей може опанувати цей віртуальний простір? Яким має бути повідомлення, щоб зацікавити потенційного відвідувача? Чи потрібно надати максимальну інформацію, чи необхідно оперувати інтригуючими заголовками і візуалізацією, яка викликатиме цікавість, але не надаватиме вичерпних відповідей? Наскільки дієвими є віртуальні тури музеєм у справі привернення реальних відвідувачів?

Як зазначають автори підручника «Музеезнавство», «віртуальний музей – музей, що існує у глобальній інформаційно-комунікаційній мережі інтернет завдяки об'єднанню інформаційних і творчих ресурсів для створення принципово нових віртуальних продуктів: віртуальних виставок, колекцій, віртуальних версій неіснуючих об'єктів та ін.

Склалися три види віртуальних музеїв:

- віртуальні експозиційні галереї чи окремі тематичні виставки, що є цифровими аналогами реальних експозиційних залів, колекцій та виставок відповідного музею (вони репрезентовані на веб-сайті цього музею);
- віртуальні музеї «другого покоління», створені шляхом суміщення масштабних міжмузейних колекцій та експозиційних галерей; такі музеї поєднують у собі цифрові зображення реальних пам'яток, що зберігаються й експонуються у сотнях різних музеїв, розкиданих по всьому світу;
- музеї віртуального мистецтва (net-art)» [3].

У режимі віртуальної мандрівки кожен користувач мережі інтернет може «відвідати» чимало музеїв Центральної та Західної України, «пройтися» експозиційними залами, уважніше роздивитися окремі експонати, прочитати про них і підготуватися до відвідання музею в реалі. Слобожанщина не так активно представлена в цьому секторі музеями. Більшість віртуальних турів, які презентують Харків та Харківщину, показують готелі, крамниці, ресторани... Відтак музейники мають опанувати цю нішу, адже віртуальні екскурсії музеєм – це додаткова промоція, можливість заявити про себе в туристичному середовищі, зацікавити



потенційних відвідувачів до подальшого, глибшого ознайомлення із музейною експозицією.

Сьогодні пропозиції створити віртуальний тур музеєм не поодинокі: звертаються комерційні компанії, є можливість спробувати створити такий тур силами волонтерів та співробітників музею (хоча тут завжди виникає питання про фахові вміння та досвід створення). Аналіз таких можливостей для Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди показав, що найдієвішим у цьому випадку є звернення до команди газети «День». Тривалий час спостерігаючи за розвитком «віртуального музейного фонду» України, започаткованим разом зі створенням історичного веб-проекту «Україна Incognita», співробітники музею зробили висновок про професійність самої команди і водночас про розширення медіаплатформи для конкретного музею. Увага до історичної спадщини, культурного надбання України, безперечно, формує нове покоління, відкрите для пізнання й самопізнання, що позбувається комплексу меншовартості на ґрунті усвідомлення себе частиною культури з глибоким корінням, багатою традицією та динамічним сьогоденням. Аудиторія, яка прихильно ставиться до аналітичних матеріалів, що подаються цією інформаційною агенцією, є тією фокусною групою, яку було би цікаво залучити і як відвідувачів, і як потенційних донорів музею.

Розміщення віртуальної екскурсії на сайті музею є важливим, але воно буде дієвим в основному для осіб, прямо зацікавлених у відвідуванні, людей, які вже готові витратити час на те, щоб дізнатися саме про цей музей. Натомість розміщення на сторонніх порталах привертає увагу тих, хто, ймовірно, не знали про ваш музей. Відтак, це сприяє ширшому охопленню, збільшує потенційну кількість відвідувачів.

Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди за підтримки газети «День» отримав віртуальний тур, у якому п'ять точок огляду, а загальна тривалість аудіосупроводу – 6 хвилин (<http://incognita.day.kiev.ua/virtualna-ekskursiya-literaturno-memorialnim-muzejem-grigoriya-skovorodi.html>). Створений Вікторією Скубою, Артемом Жуковим та командою сайту, цей віртуальний тур відразу привернув увагу українських ЗМІ. Додатковою промоцією було створення відео «На схід до Сковороди». Як зазначають журналісти у своєму матеріалі, «Сковородинівку сміливо можна назвати музеєм не лише Сковороди, а й філософії загалом. Адже тут зберігаються видані у XVII–XVIII століттях праці Горация, Овідія, Спінози, Руссо, Декарта та інших європейських мислителів. Та й енергетика цього



місця сприяє внутрішньому заглибленню» (<http://www.day.kiev.ua/uk/video/na-shid-do-skovorodi-video>).

Власне, віртуальна екскурсія пропонує не повний огляд музею, а тільки кількох експозиційних залів, частину парку – пам'ятки садово-паркового дизайну XVIII сторіччя. Із туру можна дізнатися, що «філософські ідеї та спосіб життя Сковороди – нерозривні: він навчав бути самотнім – і сам був самотнім; навчав бути бідним – і сам був бідним; закликав до висот людського духу, до віри в Бога – і сам був на вершині духу, на вершині віри. Син бідного козака з Полтавщини, Григорій Сковорода у 12 років вступає до Києво-Могилянської академії. Упродовж перших шести років юний Григорій повинен вивчати латину, церковнослов'янську мову, історію, географію, церковний спів, потім розпочинається 2-річний клас філософії, після нього – 4-річний клас богослов'я. Вивчаючи філософію, Сковорода знайомиться з мислителями Стародавньої Греції та Риму. Його улюблені античні автори – Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Плутарх, поети Вергілій та Горацій, засновник байки Езоп. Не менший вплив на формування поглядів мислителя мали Отці церкви. Але основою духовного життя Сковороди, його творчого натхнення була Біблія. Він настільки любить Біблію, що називає її Богом, уважає світом символів, що разом із макрокосмом (усе довколишнє) і мікрокосмом (світ людини) формує простір нашого буття». Окрім того, з віртуального туру можна дізнатися основні віхи життя Григорія Сковороди, географію його мандрівок.

Віртуальна екскурсія, відтак, має стати стимулом для відвідання музею в реальному режимі. Наскільки ці очікування будуть виправдані, покаже маркетингове дослідження, яке буде проводитися в музеї з початком екскурсійного сезону. А тепер ми можемо перейти до наступного інструменту, який використовується Національним літературно-меморіальним музеєм Григорія Сковороди для опанування віртуального простору.

Допитливі відвідувачі, які вже скористалися пропозицією музею і потрапили до експозиції, отримають можливість дізнатися більше про експонати музею завдяки QR-кодам. На сайті QRall.net, із яким музей підписав договір про співпрацю, розміщено інформацію про деякі з музейних предметів та пам'ятки, які можна побачити на території музею. Але давайте детальніше дізнаємося, що дає використання QR-коду в музеї.

QR-код – матричний код (двовимірний штрих-код), розроблений і представлений японською компанією «Denso-Wave» у 1994 році.



Абревіатура QR похідна від англ. *quick response*, що перекладається як *швидко відповідь*. Основна перевага QR-кода – це легке розпізнавання сканувальним обладнанням (у тому числі й фотокамерою мобільного телефону), що дає можливість використання в торгівлі, на виробництві, у логістиці.

Сьогодні QR-коди найрозповсюдженіші в Японії, країні, де штрих-коди користувалися такою великою популярністю, що обсяг інформації, зашифрованої в коді, швидко перестав влаштовувати індустрію. Японці почали експериментувати з новими способами кодування невеликих обсягів інформації в графічному зображенні. Уже на початку 2000 року QR-коди отримали широке розповсюдження в Японії, їх можна було зустріти на великій кількості плакатів, упаковок і товарів. В Україні використання QR-кодів також поступово набирає обертів. Наприклад, у Львові об'єднання бізнесменів «Туристичний Рух Львова» розмістило QR-коди більш ніж на 80 туристичних об'єктах. Це дозволяє туристам легко орієнтуватися в місті, навіть не знаючи української мови, тому що QR-коди встановлені кількома мовами.

Максимальна кількість символів, які вміщаються в один QR-код:

- Цифри – 7089.
- Цифри і букви (включаючи кирилицю) – 4296.
- Двійковий код – 2953 байт.
- Ієрогліфи – 1817.

Застосування нових інформаційних технологій у сфері культури та освіти дозволяє за допомогою QR-коду як технології для швидкого отримання інформації на безкоштовній основі надавати розширений спектр послуг реципієнтам і є альтернативою мультимедійним пунктам інформації, так званим інформаційним кіоскам.

Як правило, інформаційні термінали розміщуються у вестибюлях або навколо музейних проходів. Вони «надають відвідувачам поглиблену інформацію про виставку, музейні колекції та деякі предмети особливого зацікавлення. Термінали – це засоби освіти і джерело поглибленої інформації. [...] Термінали зазвичай містять карти музейних галерей і приміщень. Відвідувачі можуть їх використовувати для планування власного маршруту відвідування певних галерей і огляду конкретних предметів. Музеї за допомогою терміналів мають нагоду інформувати відвідувачів про послуги, продукцію крамниці, членські переваги й список донорів» [1, с. 441] тощо. У сьогоднішніх реаліях вартість інформаційного



кіоску коливається від 12 до 35 тис. грн, а до того ще необхідно додати вартість програмного забезпечення (близько 10 тис. грн).

В умовах, коли придбання такого термінала для музею є недосяжним з тих чи інших причин, частину функцій цілком може виконати QR-код, розміщений поруч із предметом, про який музей хоче розповісти більше, ніж це можливо в етикетці. Застосування QR-коду в музеї має на меті залучення молоді до культури, мистецтва, збільшення відвідуваності музеїв України та запровадження нових технологій.

Беззаперечною є користь від такого проекту, адже клієнтські можливості проекту дозволяють розпізнавати QR-коди й читати та отримувати мультимедійну інформацію, а також додавати в закладки і рекомендувати друзям і знайомим уподобану інформацію.

За допомогою цієї технології відвідувач може отримати набагато цікавішу й насиченішу інформацію, ніж текст і додаткові ілюстрації. На своєму мобільному пристрої відвідувач може прослухати лекцію, подивитися відеофрагмент або кругову панораму, і все це абсолютно безкоштовно, оскільки інформація знаходиться в мережі інтернет.

Можна дати відвідувачам музею можливість самостійно знайомитися з експонатами, вибираючи мову, якою вони будуть отримувати інформацію. Це важливо з огляду на те, що не кожен екскурсовод може на однаково якісному рівні обслуговувати іноземців. Окрім того, це стає доброю альтернативою й аудіогідам, а також розширює можливості екскурсовода, який зможе під час екскурсії ілюструвати свою розповідь додатковими матеріалами. Важливо й те, що інформацію, яка може бути представлена не тільки в текстовій, але і в інтерактивно-мультимедійній формі, можна легко змінювати, розширювати й додавати, не змінюючи QR-код.

Так, у польському місті Кракові є музей, який використовує QR-коди для мультимедійного представлення своїх експонатів. Коли ми скануємо QR-код, то побачимо, наприклад, як драматична акторка Гелена Моджеєвська сходить із картини і розповідає свою історію. Її роль грає акторка. Ми зустрічаємося з мультимедійним виміром твору мистецтва, яке не є мультимедійним, бо це картина. Але музей таким чином «прикрасив, урізноманітнив свою експозицію», — розповідає Кшиштоф Валігурський [2].

У музеї можна отримати інформацію про експонати за допомогою мобільного телефону або планшетного ПК з фотоапаратом, відсканувавши QR-код на вітрині. Завантаживши одну з безкоштовних програм для



розпізнавання QR-кодів, відвідувач має доступ до тієї інформації, яку для нього закодували музейні співробітники. Після сканування пристрій повинен відобразити посилання на сторінку в інтернеті з інформацією про цей експонат. Мобільний пристрій отримає текстову, фото- та відеоінформацію. Також у відвідувача є можливість розповісти друзям із соціальних мереж про цей експонат, коментувати, перекласти на зручну для нього мову. Для самого музею це важливо тим, що, по-перше, дає більше можливостей для урізноманітнення пропозицій музею, а по-друге, створюють простір для реклами завдяки залученню із соціальних мереж нових відвідувачів, які дізналися про музей через друзів, котрі побували в музеї і скористалися новою послугою.

Отже, музеї сьогодні отримали можливість активно опановувати інформаційний віртуальний простір, пропонуючи відвідувачам можливість дізнатися більше у зручному для них режимі, відкрити для себе музей як місце, що оберігає минуле для майбутнього і застосовує інноваційні технології для того, щоб бути сучасним.

Література

1. Котлер Н. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів / Н. Котлер, Ф. Котлер, В. Котлер. — К. : ВД «Стилос», 2010. — 528 с.
2. Прядко В. QR-код без майбутнього / В. Прядко // Польське радіо [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.polradio.pl/5/119/Artykul/101502,QRкоди-без-майбутнього>. — Назва з екрана.
3. Рутинський М. Й. Музеезнавство / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. — К. : Знання, 2008. — 428 с.

Н. В. Титаренко

Інтерактивна складова науково-освітніх програм для дітей: із досвіду роботи лекторію Харківського художнього музею «Творчі майстерні»

Дослідження масово-просвітницької роботи Харківського художнього музею (далі – ХХМ) надає можливість проаналізувати її відповідно до вимог, які висуває суспільство до закладів естетичного виховання на сучасному етапі. Процес оновлення форм науково-просвітницької роботи, цієї важливої ланки музейної справи, пов'язано не лише з поширенням



засобів інформації. Його додатково стимулює зміна комунікативних прерогатив, у т. ч. і зростаюча доля спілкування молоді в Інтернеті з раннього дитинства.

Переважну більшість контингенту музейних відвідувачів складали й натеper складають учні і студенти. Оновлення методів роботи музею з цією аудиторією пов'язано з освітньою реформою, тому перш за все передбачає зміну просвітницького вектора на освітній. Але реформа наразі знаходиться в тій складній стадії, коли старі методи, піддані значній корекції, уже не дають результату відповідно до вимог часу, а нові, незважаючи на акценти щодо необхідності естетичного виховання, за браком підготовки фахівців ще не працюють на повну силу. У минулому залишилася традиційна для радянської школи форма перевірки знань, яка забезпечувала середньо-стабільний рівень ерудиції. На зміну докладного переказу параграфів підручника в школі тепер запроваджується тестування односкладними відповідями. У спілкуванні у форматі музейної екскурсії зі старшокласниками відчувається помітно послаблений контроль засвоєного навчального матеріалу. Як наслідок – при надзвичайно поширеному інформаційному забезпеченні спостерігається невміння молоді грамотно висловити свою думку.

Разом із тим, у спілкуванні з учнями молодшого шкільного віку (до 10 років) відчуються результати посиленої роботи батьків у період дошкільного виховання дитини. Життя малечі щільно заповнюється відвідуванням старт-шкіл, закладів початкової музичної і художньої освіти, творчих студій. У родинях всебічно розвивають здібності дитини, тим визначаючи необхідність естетичного виховання в процесі формування гармонійної особистості. Таку допитливу аудиторію майже неможливо утримати у форматі традиційної музейної екскурсії, тому це спонукає працівників музею звернути увагу на сам прийом подання інформації. У масово-освітніх заходах ХХМ – екскурсіях, лекціях, бесідах – усе більшої ролі набуває інтерактивна складова.

Світовий досвід використання інтерактивних методів у музейній практиці втілено у програму «Стратегії візуального мислення» Visual Thinking Strategies (VTS), започатковану у 80-х роках американськими дослідниками Ф. Йенавайном та А. Хаузен в Музеї сучасного мистецтва (Нью-Йорк). Її адаптовано й запроваджено в 1996–1998 рр. Міжнародним фондом «Відродження» та Міжнародним інститутом «Відкрите суспільство» (Будапешт) і наразі поширено у 12 регіонах України, у тому



числі в Національному музеї образотворчого мистецтва України. Нині форми інтерактивного спілкування активно використовуються в програмах шкільних лекторіїв ХХМ.

Інтерактивний метод як метод «навчання у процесі спілкування» [2] передбачає використання різних форм подання інформації: гра, моделювання (завданих ситуацій), практикуми, фасилітовані дискусії (від лат. *Facilitate* – допомога при пологах). Кожну з них націлено на поглиблену взаємодію між ведучим (учителем, лектором) і окремим учасником групи. В основу цього методу покладені принципи філософського методу Сократа: «Почему я спрашиваю тебя, а не говорю сам? Это делается ради беседы» [2, с. 110]. Психологи вважають дискусію формою захисту свого «Я». У дискусійному форматі виховуються навички формулювання думки, аргументації, критичного мислення. На відміну від традиційної схеми «лектор-аудиторія», фасилітований підхід засновано на ефективному зворотному зв'язку, відкритому спілкуванні всієї аудиторії. Спостереження лектора-ведучого за реакцією учасників діалогу, уміле її спрямування в тематичне русло, постійна активізація роботи учасників питаннями створюють дискусійне середовище, у якому кожний відчуває себе рівноправним співрозмовником. Інтерактивні форми спілкування – це майже необмежене поле діяльності в музейній педагогіці. Їх різноманітність та ефективність залежить від професійного рівня і творчого підходу до справи організатора. Незважаючи на те що за останні часи помітно збільшилось число приватних творчих студій, які працюють за авторськими програмами естетичного виховання дитячої аудиторії, музей був і залишається акумулятором цієї роботи завдяки фундаментальному матеріалу художньої збірки і багатому досвіду екскурсійно-лекційного обслуговування різновікових груп.

Принципи інтерактивного спілкування опрацьовуються в роботі ХХМ із групою лекторію дітей і батьків «Творчі майстерні». Надзвичайно важливим для ведучого є вміння створити сприятливі умови для спілкування, знайти «точки дотику» будь-якої теми з повсякденним звичним ритмом життя дитини, щоб поняття «музей» якомога органічніше увійшло у свідомість. Тому з «музейного порогу» мислення кожного учасника активізується питаннями про відомі в місті музеї, відмінності музеїв один від одного й походження слова «музей». Важливим вбачається і сам процес адаптації групи в музейній експозиції.

Завдання ведучого – з перших кроків допомогти орієнтуватися в новому просторі. Екскурсія залами викликає аналогію мандрювання



завдяки «машині часу», а темою спілкування можуть виступати ознаки певної історичної доби в кожному творі – костюми зображених, елементи інтер'єру тощо.

Знайомство з окремо взятим твором може бути поверховим, на зразок скорого привітання, а може бути глибоким, як багаторічна дружба з чоловіком, про якого все знаєш [1]. В експозиції доречно звернути увагу співрозмовників на етикетки до творів. Це своєрідний документ кожної пам'ятки, на зразок такого, що посвідчує особу. Дієвим для розуміння терміну «старовинний» є завдання порахувати за написом в етикетці вік того чи іншого твору мистецтва і порівняти його з віком людини і самого учасника. При визначенні дати створення пам'ятки доречно вивести співбесідників на будь-яку відому інформацію про цей історичний період.

Досвід спілкування з дошкільною аудиторією засвідчує, з якою готовністю діти виконують завдання в експозиції. Природна допитливість дає можливість вибудовувати численні варіації інтерактивного спілкування. У «Творчих майстернях» використовується формат музейних практикумів. Наприклад, у контексті розповіді про пейзажний жанр живопису ведучий формує думку про те, що зображення природи в тематичній картині завдяки кольору і прийомам нанесення фарби виступає показником настрою. Пейзаж може бути лише фоном, на якому розвиваються події (М. Клодт «Село Орловської губернії»), може цілком відповідати почуттям зображених героїв (І. Прянишников «Порубка»), а може вносити в тему додаткову емоційну ноту (Г. Мясоєдов «Осиротіли»). Інтерактивна частина завдання полягає в тому, що кожний із учасників знаходить в експозиції твір, зображення природи в якому, на його думку, відповідає одній із окреслених характеристик. Завдяки скоректованим питанням вибудовується формат дискусії, у процесі якої майже завжди відкриваються зовсім несподівані риси твору. Головною метою такого заняття є прагнення відтворити культуру спілкування на тему образотворчого мистецтва в музеї, родині, колі однолітків. Завдяки влучним запитанням і реакціям на відповіді, формується оптимальне середовище, у якому процес мислення стосовно певної теми перетворюється на інформацію. Причому для учасників бесіди залишається повна свобода у висловленні думок, спостережень, асоціацій. Кожна думка має бути озвучена й почута. Вона збагачується іншими думками. Але й заперечливість інших почутих думок викликає бажання довести свою точку зору, обґрунтовуючи її більш детальними спостереженнями.



Важливою інтерактивною складовою бесід про специфіку образотворчої мови живопису, графіки, скульптури є порівняння з мовою інших видів мистецтва – літературно-поетичним словом, музикою. Доречними стає перегляд через мультимедійний екран хореографічних фрагментів, прослуховування музичних уривків із подальшим обговоренням умов домашнього завдання, що залюбки виконують члени «Творчих майстерень». Ці форми й раніше використовувались у шкільних гуртках образотворчого мистецтва [3, с. 76]. Завдання передати мовою живопису або графіки образ птаха супроводжувалось переглядом хореографічних фрагментів «Танцю маленьких лебедів» П. Чайковського і «Вмираючого лебеда» Сен-Санса. А розкриття теми «Пори року» було запропоновано виконати за однойменним музичним альбомом П. Чайковського. Жваву ініціативу група виявила у створенні «Художнього календаря» за темою «Пори року». Пейзажі музейної експозиції склали повний календарний цикл такого віртуального видання.

Як результат інтерактивного спілкування на тему «мова живопису», наведемо інтерпретації знайомої з дитинства пам'ятки основних кольорів живописної палітри «каждый (красный) охотник (оранжевый) желает (желтый) знать (зеленый)...», перефразованої юними художниками українською мовою (не без допомоги батьків, що також дуже цінно): «чарівний (червоний) пензлик (помаранчевий) жваво (жовтий) зображає (зелений) багатокольорове (блакитний) сяйво (синій) фарб (фіолетовий)» або «час прийшов живописом зайнятись, бери скоріше фарби». Також у бесіді про живопис важливим убачається обговорення нескінченного багатства живописної палітри, яка має безліч відтінків. Спроба знайти їм еквівалент у природно-побутовому середовищі розвиває асоціативне мислення. Так, відтінки синього кольору діти називали небесними, морськими, грозовими, хмарними, підводними, космічними, бульбашковими... і навіть галактичними. Упродовж розвитку теми колористичного розмаю всесвіту і прийомів відтворення його на полотні може бути спілкування стосовно зображення неба у творах українського художника С. Васильківського, якого, за висловом М. Коцюбинського, називали «небесним художником». Увага зосереджується на характеристиці відтінків неба, через які митець передає стан природи і пору року.

Розповідь про особливості мови живопису збагачує акцент на темі «Світло в образотворчому мистецтві». Обговорення того, як промінь світла в старовинних портретах робить видимим найголовніше – орлиний



погляд Юрія Хмельницького, руку Петра Балабухи, що стискає молитовник, виблискуючі лати Петра І, коштовне гаптування вбрання Ганни Полуботок, осадчого Харка, – закінчується пропозицією в якості домашнього завдання спробувати написати свій автопортрет «при свічках», як писали старі майстри. Переконливим у поданні цієї теми є експеримент зі зміною напрямку променя світла (за допомогою звичайного ліхтарика), який наче оживлює трьохвимірний твір скульптури.

Легкість, невимушеність інтерактивного спілкування не виключає, а навіть провокує експромт, імпровізацію. Але його кінцевий результат значною мірою залежить від чітко сформульованих питань і спрямованих у потрібне русло відповідей, що передбачає ретельну підготовку з боку ведучого.

Переваги інтерактивних методів навчання доведено в різних галузях освіти. Сподіваємось, що використання їх у музейній педагогіці також із часом дасть свої результати. Наразі відбувається напрацювання робочого матеріалу: тематичне визначення, підготовка інформаційних блоків, практична апробація дискусійних ходів.

Методи інтерактивного спілкування, що втілено в авторській програмі лекторію ХХМ «Творчі майстерні», направлено на досягнення головного результату – створення атмосфери щирої зацікавленості образотворчим мистецтвом, виховання поваги до музею і праці художника.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! / Ш. Амонашвили. — М. : Просвещение, 1983. — 208 с.
2. Кавтарадзе Д. Н. Обучение и игра: введение в интерактивные методы обучения / Д. Н. Кавтарадзе. — М. : Просвещение, 2009. — 176 с.
3. Павлова О. Г. Народный учитель – учитель для народа / О. Г. Павлова // Universitates. Наука та просвіта. — 2009. — №3. — С. 73–76.

Т. М. Трофименко

Технічні не-можливості: що заважає музею на шляху до майбутнього?

Сьогодні українські музеї стоять перед гострою необхідністю залучення нових потенційних відвідувачів. Із цієї метою створюються нові освітні інтерактивні програми та екскурсії, налагоджується співробітництво



зі ЗМІ, а також робляться спроби впровадження сучасних технічних мультимедійних та інших засобів у роботі музею. Однак на шляху до цих нововведень кожен із музеїв неминуче зустрічає низку перешкод, які переважно є спільними для всіх установ державного підпорядкування. Брак відповідних кадрів (і посад у штатному розписі музею) та відповідного фінансування, що дозволило би придбати та обслуговувати відповідні технічні прилади, відтак, можна вважати головною причиною надто повільного запровадження новітніх технологій у роботі музеїв. Тож наразі можемо говорити тільки про наміри щодо впровадження позитивного досвіду використання мультимедійних технологій та аналіз досвіду колег.

Із досвіду роботи зарубіжних та низки українських музеїв можна назвати значну кількість новітніх технологій, які з успіхом використовуються у виставковій та освітній діяльності. Насамперед це реалізується в організації віртуальних виставок, коли мультимедійні програми дають можливість показати велику кількість експонатів, висвітлити концепцію чи ідею виставки, залучити архівні матеріали різного походження тощо. Віртуальна експозиція могла би бути добрим виходом для музеїв, які мають обмежену кількість виставкових площ, однак для цього потрібен щонайменше сайт, технічні засоби для оцифровки експонатів, зйомки та монтажу роликів, а також співробітник або зовнішній працівник, який би цим займався. Можливість створення віртуальної екскурсії музеєм дає проект газети «День» «Україна Incognita» [4], де на сайті розміщені віртуальні виставки декількох культурних закладів країни, однак ваш заклад має бути цікавим для відвідувачів сайту та авторів проекту (передбачені також певні фінансові витрати). Безперечно, неоціненну допомогу музеям можуть надати волонтери, котрі спеціалізуються на програмуванні, створенні сайтів, відеозйомці тощо, однак досвід показує, що фахівці цих галузей переважно завантажені основною роботою, а ті заохочення, які їм може запропонувати музей, не компенсують зусиль та часу.

Перспективними видаються такі напрями роботи, як створення різноманітних дисків, із яких відвідувач міг би дістати інформацію про тимчасові виставки музею (проект Російського музею «Временные музейные выставки на CD ROM») або дотичну до основної діяльності музею (аудіодиски із записами віршів П. Тичини, які розповсюджує музей-квартира поета в Києві). Ці матеріали можуть з успіхом використовуватися в позамузейному просторі або в так званому «інформаційному просторі» музею. Що ж до використання мультимедіа безпосередньо в експозиції,



то, як свідчать публікації колег, доволі часто це спричиняє проблеми в рецепції відвідувача, насамперед відволікання від реально експонованих об'єктів [1–3].

Достатньо ефективним більшість колег визнають функцію аудіогіда, що дозволяє замінити екскурсовода-людину, однак виникають застереження щодо його використання для дитячої чи підліткової аудиторії, чия увагу важко втримати. Аудіогід знижує рівень інтерактивності: він не може так, як екскурсовод-людина, відповідати на питання, що виникають у відвідувачів під час екскурсії, давати завдання, заохочувати за активність тощо. Додаток, що виконує функцію гіда по експозиції, доречний у великих виставкових залах. У музеях, що мають меншу площу, актуальним технічним нововведенням видаються т. зв. QR-коди (двовимірний штрих-код, що несе в собі інформацію, яка може зчитувати будь-хто за допомогою телефону із вбудованою камерою). Як свідчить перегляд сайту, певна кількість українських музеїв уже долучилися до цієї технології (зокрема, Харківський художній музей) [5]. Її безперечні переваги полягають у безкоштовному розміщенні інформації на сайті, тож труднощі з підтримкою цього сервісу можуть виникати тільки у випадку, коли в музеї не вистачає співробітників, які могли би наповнювати сторінку даними про той чи інший експонат. Крім того, звісно, сервіс передбачає, що відвідувачі мають телефони з підтримкою таких функцій, як зчитування QR-кодів.

Безперечно необхідним є використання комп'ютерних програм у роботі відділів фондів, однак закупівля та обслуговування таких програм теж належать до витрат, які собі може дозволити не кожна установа. Досить часто відділи фондів навіть не забезпечуються необхідним обладнанням, не мають персональних комп'ютерів для співробітників. Опис експонатів, заповнення актів, карткування, внесення записів до інвентарних книг відбувається вручну – тим більше, що Міністерством культури на сьогодні не регламентовано можливість провадження комп'ютерного опису та прийняття на збереження предметів. Роздрук набраних на комп'ютері паспортів, актів, карток є окремою статтею видатків, які музей також досить часто не може собі дозволити.

Власне, фінансовий аспект і становить, як ми вже зазначали на початку, основну не-можливість поширення новітніх технологій у музеї. Частина проблем, що постають перед музеєм, можуть бути розв'язані за допомогою людського ресурсу (скажімо, при підготовці аудіогіда співробітник створює текст екскурсії, волонтер-студент факультету іноземних мов



перекладає її англійською, волонтер-студент театрального факультету начитує, а волонтери-програмісти оцифровують і записують на диск). Однак велика проблема в тому, що бюджетна установа, якою є музей, не має у своєму розпорядженні необхідних коштів. У таких умовах, на жаль, говорити про масове чи активне впровадження новітніх технологій у музейних установах означає видавати бажане за дійсне.

Однак не можна заперечити й того, що кожен український музей, аби вижити, віднаходить шляхи та можливості для модернізації своєї роботи. У Харківському літературному музеї, попри актуальність усіх названих вище проблем, використовуються окремі мультимедійні засоби, що дозволяють урізноманітнювати форми виставкової, освітньої та популяризаторської діяльності. Серед них можна, зокрема, назвати музичний супровід екскурсії «Григорій Сковорода: мандрівка за щастям», перегляд відеофільму під час інтерактивної екскурсії «Аліса в країні див». Найбільш поширеним засобом мультимедіа є слайд-презентація, якою супроводжуються екскурсії в музеї та поза його межами. Найсвіжіший досвід: під час святкування ювілею Василя Еллана-Блакитного в січні 2014 року використовувалася флеш-презентація: 15-хвилинна фото- та відеонарізка кадрів із культурного життя Харкова 1920-х років.

Хоча Харківський літературний музей не має власного сайту, ми компенсуємо це активністю в соцмережах, що дозволяє інформувати потенційних відвідувачів про наші заходи та виставки, реагувати на запити, встановлювати контакти тощо. У довгостроковій перспективі, окрім запуску сайту, плануємо створення універсального інтерактивного мультимедійного простору для дитячих виставок та методичного центру для музейників.

Література

1. Баруткина Л. П. Мультимедиа для посетителей музеев / Л. П. Баруткина [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://design-union.ru/portalnew/noosphera/technology/2287-2012-12-30-19-53-03>. — Название с экрана.
2. Портретная галерея Русского музея «Лица России» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.rusmuseum.ru/images/cms/data/rusmus/flv/exp/Faces_of_Russia/Faces_of_RUSSIA_RU_.pdf. — Название с экрана.
3. Киссель О. М. Музейный посетитель и современные образовательные технологии. Опыт Государственного Русского музея / О. М. Киссель [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://conf.cpic.ru/eva98/rus98exh/Doc/Event02/First/docl02.htm>. — Название с экрана.



4. Музеї он-лайн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://incognitaday.kiev.ua/exposition/>. — Назва з екрана.
5. <http://museum.qrall.net/ua/>

І. П. Шевцов, А. О. Фененко

Інформаційна система обліку музейних фондів Харківського історичного музею

Швидкий розвиток комп'ютерно-інформаційних технологій створює передумови для формування глобального інформаційного суспільства [1].

У законі «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [16] зазначається, що одним із головних пріоритетів України є побудова інформаційного суспільства. Зокрема, у законі визначена необхідність створення в електронній формі музейних фондів та формування відповідних інформаційних систем «з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України».

Ці тенденції лежать у фарватері міжнародного руху за «відкритий доступ» [11]. Поряд із забезпеченням вільного доступу громадян до національного культурного надбання, важливим для історичної науки наслідком є оцифрування основної джерельної бази досліджень – документного фонду, що включає архівні, бібліотечні та музейні фонд і створення інформаційних систем для роботи з оцифрованими зібраннями.

Незважаючи на те що впровадження подібних інформаційних систем в практику музеїв України розпочалося ще в 90-х роках ХХ ст. і в тих закладах, де подібні системи працювали, було оцифровано значну кількість інформації [12], загалом на сьогодні лише незначна частина музейних закладів України має діючі інформаційні системи, причому програмне забезпечення, що використовується для створення інформаційних систем, вирізняється значним різноманіттям. Крім іноземних розробок (у першу чергу російських) [18], представлені й українські програмні продукти, часто розроблені на замовлення конкретних музейних закладів. Однак використання різнопланового програмного забезпечення, де часто різняться підходи до опису та представлення даних, обумовлене в тому числі й відсутністю



відповідних стандартів, у майбутньому може ускладнити створення єдиної загальнодержавної системи [6]. Так само використання іноземних розробок може поставити питання щодо їх локалізації. Також, на відміну від Російської Федерації [9], в Україні ще не створено інформаційних систем загальнодержавного масштабу, а реалізовані лише поодинокі електронні каталоги на сайтах окремих бібліотек [17] чи музеїв [4].

Досвід роботи з відповідними системами є і в Харківського історичного музею (ХІМ) [5]. Система, що діяла в ХІМ, мала файл-серверну архітектуру і була розроблена під операційну систему MS DOS та систему управління базами даних dBase. На 2010 рік, коли було припинено використання системи, у систему було внесено інформацію про більш ніж 30 тисяч музейних предметів.

У 2012 році в ХІМ було розроблено нову інформаційну систему клієнт-серверного типу, під яку конвертовано наявні бази попередньої системи.

Система забезпечує всі необхідні можливості для оцифрування (переведення в електронний вигляд) музейного зібрання, тобто створення електронної версії фондово-облікової та наукової документації музею, пов'язаних бібліотечних фондів, архівів, каталогів музею, а також електронного мультимедійного архіву (у першу чергу, архіву фотографій предметів музейних колекцій), і може забезпечити вищий, порівняно з попередньою системою, рівень захисту інформації. Для спрощення роботи з великим фондовим зібранням передбачені можливості для поетапного оцифрування музейного зібрання. Відповідно до кількості внесеної інформації всі записи в базах даних системи поділяються на кілька умовних рівнів. Перший рівень, «Каталог», передбачає внесення мінімуму даних, необхідних для пошуку та підбору предметів: назва, облікові номери, дата й місце створення. Другий рівень, «Первинна реєстрація», передбачає доповнення інформації про предмет із документів первинної реєстрації. Третій рівень, «Повний опис», — внесення повного опису предмета відповідно до полів науково-уніфікованого паспорта. Фотографії предмета можуть вноситись в систему на будь-якому рівні.

Апаратно система складається із сервера та робочих станцій (ПК співробітників), які з'єднуються із сервером через локальну мережу музею (крім цього, для оцифрування колекцій використовується цифровий фотоапарат та сканер). Програмне забезпечення сервера складається із операційної системи Linux Ubuntu, системи управління базами даних MySQL та власне інформаційної системи (написаної мо-



вою програмування php). На ПК співробітників не потрібно встановлювати спеціальне клієнтське програмне забезпечення – роль клієнта може виконувати будь-який веб-браузер, тому робота із системою не потребує значних апаратних ресурсів, що дозволяє використовувати наявну в музеї технічну інфраструктуру та виключає необхідність додаткових фінансових витрат. Таким чином, на відміну від попередньої системи, яка мала локальний характер і працювати з нею можна було лише з одного ПК, що значно звужувало її потенційні можливості, доступ до нової системи співробітники музею можуть отримати в будь-який час із будь-якого ПК в музеї. У результаті музейний співробітник завжди має змогу зі свого робочого місця, без зайвих витрат часу, повноцінно працювати із системою, наприклад, підібрати за певними критеріями музейні предмети, переглянути всю доступну інформацію про них, ознайомитись із обліковими документами, дослідити за допомогою мультимедійних матеріалів зовнішній вигляд окремого предмета, внести в систему необхідну інформацію тощо.

Для забезпечення доступу громадян до інформації система інтегрована з офіційним сайтом Харківського історичного музею. Завдяки цьому стає можливим такий варіант представлення музеєм пам'яток, як онлайн-демонстрація (він, поряд зі створенням експозицій і виставок, випуском музейних видань та наданням консультацій, визначає Порядок занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання [14]), що частково сприяє вирішенню проблеми презентації музейного зібрання в умовах нестачі експозиційно-виставкових площ і тому недоступності музейних предметів, що зберігаються у фондосховищі музею для широкої аудиторії. У майбутньому можлива подібна взаємодія з каталогами вищих рівнів – обласним, загальнодержавним (прикладом якого є каталоги Росії [2] та Білорусі [3]), а також міжнародними (наприклад, європейський портал Europeana [19]).

Оскільки музейні предмети та колекції лежать в основі всієї діяльності музею, інформаційна система сприяє оптимізації основних напрямів музейної діяльності, насамперед, фондової роботи.

Система часткового допомагає вирішувати питання заповнення великої кількості облікових документів від руки – оскільки практично ідентична інформація про предмет дублюється в різних облікових документах, цей момент можна автоматизувати й уникнути проблем, пов'язаних із утомлюваністю співробітника в ході виконання значного об'єму механічної роботи і, як наслідок, можливості виникнення помилок



і неумисного зіпсування документа під час заповнення. Система забезпечує одноразове введення співробітником інформації (шляхом заповнення полів науково-уніфікованого паспорту), яка автоматично розноситься по необхідним документам. У результаті співробітник отримує готовий пакет документації на предмет, який він може роздрукувати. Так само досить легко внести зміни у введену інформацію – після внесення правки вона одночасно вноситься в усі необхідні документи. Однак значною перешкодою тут є певна законодавча неврегульованість питання електронного обліку музейних фондів. Хоч у законі «Про музеї та музейну справу» [15] декларована можливість ведення фондово-облікової документації в електронному вигляді, а в «Положенні про Музейний фонд» [13] зазначено, що в електронному вигляді можуть вестись інвентарні книги, спеціальні інвентарні книги, книги надходження науково-допоміжного фонду, а також копії книг надходження, порядок ведення електронного обліку, який, відповідно до Положення, має бути встановлений Міністерством культури, на сьогодні відсутній. Також лише в стадії проектів знаходяться інструкції з обліку музейних фондів [7, 8], де містяться положення щодо електронного обліку, а в музеях України чинними залишаються «Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР» 1985 р. та «Инструкция по учету и хранению музейных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях СССР» 1987 р., де можливість автоматизації облікової діяльності за допомогою комп'ютерних інформаційних систем, звичайно ж, не передбачена. Тож уникнути заповнення облікової документації «від руки» поки що можна лише частково (наприклад, у випадку актів про приймання тощо). Також відсутні відповідні загальнодержавні стандарти та методичні матеріали. Однак слід зазначити, що згідно проекту «Концепції державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної справи на період до 2018 року» [10] передбачено, зокрема, і комплекс заходів для впровадження електронного обліку музейних предметів.

Система дозволяє отримати необхідну статистичну інформацію про музейне зібрання, оперативно відслідковувати «внутрішньомузейний рух» музейних предметів, виявляти перспективні теми для висвітлення в ході експозиційної, культурно-освітньої роботи тощо, а також «білі плями» у фондовому зібранні при визначенні перспективних напрямів комплектування, полегшити дослідження й атрибуцію нових надходжень. Використання системи сприяє збереженню паперової облікової



документації, оскільки остання не використовується без зайвої потреби. Пошукові можливості системи значно пришвидшують підбір предметів за необхідними критеріями. Наявність мультимедійних матеріалів дозволяє оцінити зовнішній вигляд предмета до замовлення та часто виключає необхідність безпосередньої роботи із самим предметом у процесі наукового дослідження, його використання в експозиційній чи освітній роботі тощо, що сприяє збереженню предмета.

Також система спрощує заповнення наукової документації, наприклад, складання тематико-експозиційного плану (оскільки виключає необхідність ручної роботи з картотеками й обліковою документацією та самостійного внесення інформації в документ, що за великої кількості експонатів в експозиції дає значну економію часу й сил), а наявність електронного наукового архіву дозволяє проаналізувати документацію попередніх експозицій і виставок схожого профілю. Поряд із цим, система формує базу для створення експозиційних мультимедійних інформаційних систем, зокрема, електронних путівників.

Таким чином, одним із нагальних питань останніх років є формування в Україні інформаційного суспільства, одним із елементів якого є розвиток загальнодоступної інформаційної інфраструктури, зокрема оцифрування музейних зібрань та створення інформаційних систем для роботи з оцифрованими зібраннями. Інформаційна система, створена у 2012 р. в Харківському історичному музеї, дає змогу певною мірою спростити доступ громадян до національного культурного надбання, сприяє оптимізації основних напрямів музейної роботи та полегшує проведення науково-дослідної роботи на основі музейних зібрань.

Література

1. Войтович Р. Глобальне інформаційне суспільство як форма суспільного розвитку / Р. Войтович // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — Вип. 24 ; за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. — С. 147–158.
2. Государственный каталог Музейного фонда Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://goskatalog.ru/site>. — Название с экрана.
3. Дзяржаўны каталог Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dkmf.by>. — Название с экрана.



4. Електронний каталог предметів Харківського історичного музею [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://museum.kh.ua/poshuk>. — Назва з екрана.

5. Єрпульова В. М. Актуальні аспекти науково-дослідної роботи Харківського історичного музею / В. М. Єрпульова // Перші Сумцовські читання : тези наукової конференції, присвяченої 75-річчю Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди 17–18 квітня 1995 р. — Х., 1995. — С. 13–14.

6. Зубенко В. Программировать, нельзя учесть... / В. Зубенко [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://prostir.museum/publications/ua?id=893>. — Название с экрана.

7. Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України [Електронний ресурс] : Проект / Міністерство культури України. — Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/88140>. — Назва з екрана.

8. Інструкція з музейного обліку і зберігання музейних предметів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, які знаходяться в музеях України [Електронний ресурс] : Проект / Міністерство культури України ; Міністерство фінансів України. — Режим доступу : <http://assay.gov.ua/w/assaygovua.nsf/debcbcc2d2ccdaec2256f3f0048a918/8fec1fc5004f2924c2257a0d004c5fb4?OpenDocument>. — Назва з екрана.

9. Информационно-справочные ресурсы Министерства культуры Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://resursy.mkrf.ru>. — Название с экрана.

10. Концепція державної цільової національно-культурної програми розвитку музейної справи на період до 2018 року [Електронний ресурс] : Проект / Міністерство культури України. — Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=300278>. — Назва з екрана.

11. Копанєва В. О. Бібліотека та мережева інформація / В. О. Копанєва // Вісник книжкової палати. — 2007. — № 2. — С. 31–36.

12. Копитько О. Завантаження почалось... / О. Копитько, В. Піоро [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://prostir.museum/center/ua/bulletindetail?id=22&bid=5>. — Назва з екрана.

13. Про внесення змін до Положення про Музейний фонд України [Електронний ресурс] : Постанова від 03.11.2010 № 1007 / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-2010-%D0%BF>. — Назва з екрана.

14. Про затвердження Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання [Електронний ресурс] : Наказ від 25.10.2001 № 653 / Міністерство культури і мистецтв



України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0144-02>. — Назва з екрана.

15. Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс] : Закон від 29.06.1995 № 249/95-ВР / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>. — Назва з екрана.

16. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки [Електронний ресурс] : Закон від 09.01.2007 № 537-V / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. — Назва з екрана.

17. Фененко А. О. Використання інформаційних мереж при побудові виставок з сучасної історії / А. О. Фененко // Вісімнадцяті сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства», Харків, 18 квітня 2012 р. / Харківський історичний музей. — Х. : Майдан, 2012. — С. 43–50.

18. Шевцов І. П. Сучасний стан розвитку музейних інформаційних систем / І. П. Шевцов // Вісімнадцяті сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства», Харків, 18 квітня 2012 р. / Харківський історичний музей. — Х. : Майдан, 2012. — С. 113–119.

19. Europeana [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.europeana.eu/portal/>. — Назва з екрана.

С. М. Куделко, М. В. Проценко

Аттрактивность и содержательность экскурсии: две стороны одной медали

В отличие от экскурсий по Киеву, Львову, Чернигову или Каменцу-Подольскому, экскурсии по Харькову имеют свою особенность. Она заключается в том, что рассказ в них занимает заметно большее место, чем показ. Это требует от экскурсовода не только глубоких знаний относительно объектов, расположенных по маршруту, но и умения так его выстроить, чтобы не превратить экскурсию в скучное повествование. Часто различные достопримечательности (памятники, здания, парки, фонтаны и т. д.) сами говорят за себя. В этом случае экскурсоводу остается только поместить в соответствующую «раму» словесного описания имеющийся зрительный ряд. Подобных объектов, к сожалению, в Харькове и на Слобожанщине относительно немного. В такой ситуации экскурсовод должен позаботить-



ся о подготовке экскурсантов к восприятию объектов часто со слабыми аттрактивными свойствами, суметь раскрыть их содержательную часть и сделать выводы, которые должны сохраниться в памяти слушателей. Например, рассказ о зданиях, построенных в Харькове известным архитектором Ю. С. Цауне (1862–1930?) должен сопровождаться соответствующими пояснениями. Помимо чисто архитектурных достоинств построек, экскурсовод может сообщить слушателям, например, о том, что в здании по ул. Ольминского, 15 в межвоенный период находилось польское консульство, в котором родился будущий государственный секретарь США З. Бжезинский (родители записали его уроженцем Варшавы), а в здании по ул. Сумской, 44 бывал выдающийся испанский поэт М. Эрнандес (1910–1942), и другие факты.

Современный экскурсант в значительной мере ориентирован на биографии выдающихся людей и различные сенсации. Это требует от экскурсовода учитывать подобные запросы и вставлять в свой рассказ соответствующие сюжеты. Например, маловыразительное здание больницы № 27 на ул. Пушкинской, построенное в конструктивистском стиле, может привлечь к себе внимание лишь после того, как экскурсовод сообщит, что в нем учился один из величайших лингвистов планеты Ю. В. Кнорозов (1922–1999), которому впервые удалось расшифровать письменность народа майя. В связи с этим, можно вспомнить и об американском спутнике, направленном в глубины космоса на встречу с иными цивилизациями, который несет во Вселенную величайшие достижения человечества (например, музыку Л. ван Бетховена), а также систему расшифровки древних письмен Ю. В. Кнорозова.

Отсутствие цельности застройки исторического центра города, эклектика в архитектуре, низкий художественный уровень большинства памятников в столице Слобожанщины диктуют необходимость дополнительных рассказов экскурсовода о событиях и людях, увековеченных в монументальной скульптуре. Еще до революции И. Е. Репин (1844–1930), осмотрев памятники А. С. Пушкину и Н. В. Гоголю, был огорчен их низким художественным достоинством. Здесь как нигде лучше пригодится рассказ о жизни родственников Н. В. Гоголя в Харькове. Его дед (И. Косяровский) был городским почтмейстером. Не без оснований полагают, что здесь родилась его мать, Мария Ивановна Косяровская (1791–1868). Заведующей художественно-промышленного музея работала племянница Гоголя, А. В. Быкова.



К лучшим монументам Харькова мы должны причислить памятники Т. Г. Шевченко, В. Н. Каразину, студбатовцам и некоторые другие. Но и эти прекрасные творения только выиграют, если в рассказ экскурсовода будут вставлены некоторые детали. Например, студенты-студбатовцы в июне 1941 года бежали записаться на фронт в первый подъезд Госпрома, который расположен через дорогу от памятника. Этот факт нам сообщает бывший студент филологического факультета, знаменитый писатель Олесь Гончар в романе «Людина і зброя».

В случае рассказа о каких-либо событиях и людях (около не самых лучших с эстетической точки зрения монументов), можно привлечь материал с ярким сюжетом, который в какой-то мере искупил бы образовавшийся изъян. Например, в рассказе о памятнике влюбленным (копия подобного, установленного в Челябинске) можно привести примеры удивительных проявлений любви. На этой же улице на 13-м городском кладбище находится могила знаменитой актрисы Евлалии Кадминой (1853–1881), которая, будучи оскорбленной в своем чувстве, во время спектакля в харьковском театре выпила бокал с ядом и скончалась на сцене. Провожать в последний путь актрису вышел весь город. На ее смерть откликнулись И. С. Тургенев, П. И. Чайковский и другие деятели искусства и литературы.

Конечно же, сколько существует на свете экскурсоводов, столько существует вариантов экскурсий. Давать советы экскурсоводу – сложное дело, ведь экскурсия – как платье: оно подходит одному человеку и не подходит другому.

Совершенно особого рода экскурсии проводил по коллекции Пархомовского музея Афанасий Федорович Лунёв. Его экскурсии могут быть нами охарактеризованы, как философско-эстетические. Глубокое знание искусства, высочайшая степень обобщения зрительного материала позволяли ему проводить экскурсии подобного рода. Это были экскурсии-размышления, в которых основатель музея обращал внимание посетителей на смыслообразующий компонент каждого художественного произведения. Его экскурсии были уникальны, и их тяжело классифицировать.

Таким образом, Харьковщина имела в лице А. Ф. Лунёва не только выдающегося коллекционера, создателя уникального музея, основателя детской музейной педагогики, но и самобытного и неподражаемого экскурсовода. Считаю, что опыт Афанасия Федоровича заслуживает специального изучения, а нам остается только сожалеть о том, что в свое время никто не позаботился записать на кинокамеру его экскурсии.

Біографістика





В. Н. Каразін у пам'ятниках та пам'ятних місцях Харкова

Особистість Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) має особливе значення для Харкова та Слобожанщини. «Український Ломоносов» [14, с. 3], науковець та громадський діяч, він найбільше уславився як просвітитель, ставши «головним винуватцем» [1, с. 6] відкриття Харківського університету. Ця подія стала переломною в історії міста, зробила його значним науковим і культурним центром. Життя В. Н. Каразіна було нерозривно пов'язане із Слобідською Україною та її головним містом. Тут збереглося чимало матеріальних пам'яток та пам'ятних місць, які, тим чи іншим чином, пов'язані з постаттю засновника Харківського університету.

В. Н. Каразін народився 30 січня 1773 року в селі Кручик Богодухівського повіту Слобідсько-Української губернії (нині – Богодухівського району Харківської області) в родині Н. О. Каразіна зі стародавнього дворянського роду Караджи та дочки сотника Харківського полку В. Я. Ковалевської. Перші роки життя провів у родинному маєтку. На становлення його особистості великий вплив мав Г. С. Сковорода, який був у дружніх стосунках із батьками майбутнього науковця [2, с. 59], а, за свідченнями окремих біографів [див., наприклад, 7, с. 13, та ін.], міг бути навіть домашнім вихователем у родині Каразіних; саме завдяки мандрівному філософу у В. Н. Каразіна прокинулося прагнення до знань та самовдосконалення.

Освіту хлопець розпочав у приватному пансіоні Х. І. Філдінга в Кременчуці. З 1783 р. він навчався в харківському приватному пансіоні І. П. Шульца (детальних відомостей про цей навчальний заклад не збереглося; відомо лише, що він існував з 1780 по 1790 рік) [9, с. 114–115]. З десятирічного віку його було зараховано до Кірасирського полку, а в 1791 р. внесено до списку лейб-гвардії Семенівського полку. Живучи в Петербурзі, В. Н. Каразін відвідував лекції в Гірничому корпусі, де опановував математику та науки природничого циклу, оволодів латиною, німецькою та французькою мовами [3, с. 52].

Перебування у столичному середовищі мало великий вплив на юнака. Він став усе більше цікавитися суспільно-політичними питаннями, вдався до трирічної подорожі Україною та Росією (1792–1795 рр.), намагаючись розібратися в громадських справах, а згодом у власному маєтку спробував



реформувати існуючу систему управління селянським господарством, заснувавши Сільську думу [14, с. 7–8].

У 1796 р., після приходу до влади імператора Павла I, В. Н. Каразін, який де-юре перебував у реєстрі Семенівського полку, був зобов'язаний прибути до місця служби. Молодий дворянин проігнорував цей наказ, а через деякий час вирішив покинути Батьківщину [3, с. 754]. Спроба виявилася невдалою, проте втікач був прийнятий особисто імператором Павлом I, а після бесіди одержав призначення до державного казначейства та розпочав державну кар'єру [1, с. 4].

В. Н. Каразін продовжив підйом по державних сходах і надалі, на початку правління Олександра I, долучившись насамперед до розвитку освітньої сфери. В. Н. Каразіна було призначено «главным правителем дел» комісії училищ при новоствореному Міністерстві народної освіти. За його безпосередньої участі були підготовлені «Предварительные правила народного просвещения», а «Общий план гимназий» склав він особисто [3, с. 58].

Не меншу активність В. Н. Каразін виявив і в галузі реформування вищої, передусім університетської, освіти. Він чудово розумів, які великі перспективи для суспільства відкриває створення університету: «Сие заведение, примерное в своем роде, от которого пользу можно только предвидеть, а не исчислить: столько она велика и важна» [6, с. 619]. Тому, коли в нього з'явився шанс перетворити головне місто Слобідської України на університетський центр, він доклав усіх зусиль, щоб утілити цей грандіозний план у життя. За вельми стислий термін В. Н. Каразін домігся підписання імператором Указу про відкриття Харківського університету, виступив автором «Предначертания о Харьковском университете» – документу, який став наріжним каменем у розбудові цього вищого навчального закладу, особисто очолив роботу з підготовки до відкриття університету [докладніше див., наприклад, 1; 3, с. 138–152; 8 та ін.].

В. Н. Каразін домігся, аби університетові було виділено казенну споруду в центрі Харкова, у якій до цього розміщувалися губернатор і віце-губернатор. Це був перший у місті великий комплекс цивільних будівель в стилі раннього класицизму, що зводився протягом 1767–1777 рр. за проектом М. Тихменева (будівництвом керували архітектори І. Вільянов та П. Ярославський). Вулиця, на якій знаходилися ці будівлі, від 1805 р. носить назву «Університетська» [16, с. 325]. Університет розміщувався в цій споруді півтора століття, поки в 1963 р. не переїхав у нові приміщення



(сучасна адреса головного корпусу – пл. Свободи, 4). Нині в старих університетських корпусах по вул. Університетській, 16 розмістилася Українська інженерно-педагогічна академія [11, с. 42].

До університету, згідно проекту В. Н. Каразіна, мали увійти бібліотека, ботанічний сад, друкарня та інші підрозділи, тож просвітник доклав чимало зусиль для організації цих відділів. Завдяки йому розпочалося формування університетських бібліотечних фондів. Перша партія книг у кількості 3219 екземплярів була придбана В. Н. Каразіним у Петербурзі. Протягом усього життя він дарував бібліотеці цінні видання, презентував до фондів рукописи, історичні документи тощо [17, с. 2–3]. Дбав він і про книгозбірні інших навчальних закладів. Коли восени 1805 р. в Харкові було відкрито першу гімназію, просвітник передав гімназичній бібліотеці низку видань [17, с. 2–3]. Нині каразінські книги зберігаються у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (відділ книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів знаходиться по вул. Університетській, 23) та Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (пров. Короленка, 18).

За активної участі В. Н. Каразіна ще до відкриття університету був закладений ботанічний сад площею 450 кв. саженей. У 1804 р. мешканці Харкова передали для ботанічного саду 28 десятин землі по вул. Сумській. На відведених землях були розбиті верхній, або англійський, сад (нині його територія розділена між міським садом ім. Т. Г. Шевченка та Зоологічним парком) та нижній, власне ботанічний сад (сучасна адреса – вул. Клочківська, 52) [11, с. 78]. Уже в 1805 р. колекція саду налічувала понад 1 тис. різних рослин [3, с. 147].

За задумом В. Н. Каразіна, при університеті мала функціонувати школа ремесел та рукоділля, адже, на його переконання, у стінах новоствореного навчального закладу студенти повинні були опановувати окремі види практичних мистецтв. Для здійснення цього плану він запросив до Харкова художників із-за кордону та ремісників із Петербурга, які мали дбати про художню освіту студентів [10, с. 141]. Окрім цього, В. Н. Каразін за 5 тис. карбованців придбав у Ф. П. Аделунга колекцію художніх творів для університету. Зібрання налічувало 2477 екземплярів (у т. ч. 1297 гравюр і 59 акварельних малюнків, оригінали творів італійських, німецьких, голландських граверів XVI ст., а також французьких і англійських майстрів XVI–XVIII ст.). Ця колекція стала першою в Україні художньою збіркою,



яка була придбана державною установою та мала суспільне значення. Згодом вона стала основою для формування Харківського художнього музею (сучасна адреса – вул. Раднаркомівська, 5) [15, с. 34].

В. Н. Каразіну не вдалося довести розпочату ним справу до кінця – 18 червня 1804 року він був звинувачений у нецільовому використанні університетських коштів та відсторонений від подальших клопотів у цій справі [14, с. 38]. Відхід від державних справ змусив В. Н. Каразіна повернутися до рідного Кручика, з яким були пов'язані останні чотири десятиліття його життя. Жага пізнання, інтерес до рідного краю, намагання реорганізувати управління маєтком та модернізувати господарство, а також виняткові здібності до висунення гіпотез, бажання перевіряти їх на практиці, блискучі якості експериментатора зрештою підштовхнули його до ведення активної науково-дослідницької діяльності, якою він займався аж до самої смерті у 1842 р. [3, с. 120]. Окрім того, у міру своїх можливостей, В. Н. Каразін продовжував вести громадську діяльність. Це підтверджують документи, які відклалися у фондах Державного архіву Харківської області (вул. Мироносицька, 41). Серед них – «Секретное дело о статском советнике В. Н. Каразине» (1821), листи В. Н. Каразіна до слобідсько-українських губернаторів В. Г. Муратова, П. І. Трубецького тощо [5]. Викликає інтерес звернення В. Н. Каразіна до слобідсько-українського губернатора, датоване 19 лютого 1827 року. У цьому зверненні В. Н. Каразін, розуміючи користь і важливість розвитку науки, акцентує увагу на необхідності вивчення археологічних пам'яток, які збереглися на території Слобідської України [13, с. 131–132].

В. Н. Каразін помер 4 листопада 1842 року в Миколаєві, де й був похований. Але пам'ять про людину, яка докорінним чином змінила історію Харкова, не стерлася з пам'яті городян. Його заслуги були визнані як місцевою та державною владою, так і харківською громадою. Ще наприкінці 1860-х років була висловлена ідея щодо необхідності встановлення пам'ятника В. Н. Каразіну в Харкові. У 1892 р. (у п'ятдесяті річницю смерті просвітителя) було оголошено конкурс проектів, на який свої роботи подали О. М. Бекетов (1862–1941), М. І. Мікешин (1835–1896), М. М. Каразін (1842–1908), І. І. Андреолетті (1869–1912(?)). Зрештою в 1903 р. комітет для спорудження пам'ятника В. Н. Каразіну схвалив проект І. І. Андреолетті. Його урочисте відкриття (хронологічно другого в місті після пам'ятника О. С. Пушкіну) відбулося 20 червня 1907 року. Спершу він був установлений на університетських землях, у міському саду



(нині – сад ім. Т. Г. Шевченка), згодом кілька разів змінював місце свого розташування і, зрештою, у 2004 р. був перенесений до центрального входу головного корпусу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [4, с. 225].

У 1894 р. Кроянська вулиця у Харкові, яка вела до університетських корпусів, була перейменована на Каразінську. З 1954 р. ця вулиця у центральній частині Харкова носить ім'я В. Н. Каразіна [16, с. 121].

Уже в наші дні заслуги В. Н. Каразіна були офіційно визнані на державному рівні, свідченням чого стало присвоєння його імені Харківському університетові в 1999 р. за проханням університетської громадськості. На пошану науковця було відкрито кілька меморіальних дошок, у тому числі – на будівлі головного корпусу університету. У 2003 р. на батьківщині В. Н. Каразіна, у селі Кручик Богодухівського району Харківської області, було встановлено пам'ятник просвітителю. Частину коштів для здійснення цього проекту перерахували студенти, викладачі та співробітники Харківського університету [4, с. 225]. Матеріали, що відображують основні події життя та діяльності В. Н. Каразіна, зберігаються в Музею історії Харківського національного університету. У 2010 р. було засновано головну нагороду університету – медаль імені В. Н. Каразіна.

У 2013 р. до 240-ї річниці від дня народження В. Н. Каразіна [12] співробітниками Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна був розроблений пішохідний екскурсійний маршрут по Харкову «В. Н. Каразін у пам'ятниках та пам'ятних місцях». Він об'єднав усі вищезгадані пам'ятки та пам'ятні місця, пов'язані з життям та діяльністю В. Н. Каразіна в Харкові, у цілісну систему. Маршрут витримав успішну апробацію в ході V Міжнародної осінньої студентської школи «Історико-культурне надбання Єврорегіону “Слобожанщина”».

Сподіваємось, що функціонування екскурсійного маршруту в міському просторі дозволить мешканцям та гостям Харкова докладніше познайомитися з історією міста та більше дізнатися про життя В. Н. Каразіна – людини, яка своєю патріотичною діяльністю докорінно змінила вектор розвитку найбільшого міста на Сході України.

Література

1. Багалей Д. И. Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина / Д. И. Багалей. — Х. : Тип. Адольфа Дарре, 1893. — 31 с.



2. Березюк Н. М. Достойные своего рода : (К семейному портрету Каразиных) / Н. М. Березюк // *Університети=Universitates. Наука та просвіта.* — 2003. — №1. — С. 58–68.
3. Болебрух А. Г. Василь Назарович Каразін (1773–1842) / А. Г. Болебрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. — Х. : Вид-во «Авто-Енергія», 2005. — 348 с.
4. Дешко Л. Я памятник себе воздвиг нерукотворный / Л. Дешко // *Василий Каразин : живот и дейност : [сборник] / съст. М. Станчев, А. Запрянова, Л. Георгиев, П. Чолов [и др.].* — София : Акад. Изд-во «Марин Дринов», 2005. — С. 219–228.
5. Засновнику Харківського університету присвячується (до 240-річчя з дня народження В. Н. Каразіна). Каталог виставки / ред. Л. М. Юдіна ; уклад. О. Сафонова, О. Вовк. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 60 с.
6. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. — Х. : В Университетской типографии, 1910. — XIX, 927 с.
7. Лавріненко Ю. Василь Каразин : архітект відродження (Матеріали і думки до 200-ліття з дня народження (1773—1973)) / Ю. Лавріненко. — Мюнхен : Сучасність, 1975. — 191 с.
8. Лапина М. С. В. Н. Каразин и «дело ремесленников» (об истоках развития торгово-промышленного Харькова, его культуры и благоустройства) / М. С. Лапина // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* — 2013. — № 1050 : Сер. «Історія». — Вип. 46. — С. 115–132.
9. Лапина М. С. Обретение новой родины (из истории рода Караджи – Каразиных) / М. С. Лапина. — Х. : [б.и.], 2008. — 160 с.
10. Павлова О. Г. В. Н. Каразін та розвиток художньої освіти у Харкові у першій половині XIX ст. / О. Г. Павлова // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* — 1998. — Вип. 3. — С. 140–144.
11. Плотицер Е. А. Слово о родном городе / Е. А. Плотицер. — Х. : Золотые страницы, 2009. — 200 с.
12. Про відзначення 240-річчя з дня народження Василя Каразіна : Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2013 р., № 260-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/260-vii>. — Доступ – 31.05.2013 р. — Назва з екрана.
13. Сафонова О. В. Ім'я в архівних документах (до 240-річчя від дня народження засновника Харківського університету Василя Каразіна) / О. В. Сафонова // *Архіви України.* — 2013. — №4. — С. 126–136.
14. Слюсарский А. Г. В. Н. Каразин. Его научная и общественная деятельность / А. Г. Слюсарский. — Х. : Изд-во ХГУ, 1955. — 158 с.



15. Титарь В. П. К вопросу о коллекции Ф. Аделунга и «художниках», присланных В. Н. Каразиным в Харьковский университет / В. П. Титарь // Харьковский исторический альманах. — 2004. — Осень–зима. — С. 32–37.

16. Харьков : справочник по названиям : 7000 улиц, площадей, скверов, районов... / сост. : Е. Н. Дмитриева, Е. В. Дьякова, Н. М. Харченко ; под общ. ред. С. М. Куделко. — Х. : Изд-во «САГА», 2011. — 432 с.

17. Я смело могу стать перед судом потомков... / Предисловие Е. Узбек, В. Грамма, Н. Белякова, В. Свич. — Х. : Майдан, 2004. — 452 с.

Е. С. Марченко, И. В. Калиниченко

Алексей Ветухов: судьба на изломе эпох

В Музее истории Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина хранятся документы воспитанника университета, филолога Алексея Васильевича Ветухова. Солидный фонд составляют более двух десятков папок, и в каждой – поистине бесценные для музейщика и ученого материалы [1].

Алексей Ветухов родился 15 (27) марта 1869 г. в с. Терновая Волчанского уезда Харьковской губернии в семье протоирея Василия Михайловича Ветухова. И по отцовской, и по материнской линии его дедами и прадедами были священнослужители. С юного возраста его окружали люди, для которых главными жизненными принципами были любовь к Отчизне и сострадание к ближнему.

Алексей с золотой медалью окончил 2-ю харьковскую мужскую гимназию и поступил на историко-филологический факультет императорского Харьковского университета.

А. Ветухов был одним из последних учеников выдающегося филолога профессора А. А. Потебни. Его кандидатское сочинение «Народные колыбельные песни» по рекомендации проф. Н. Ф. Сумцова было напечатано в журнале «Этнографическое обозрение», а чуть позже вышло отдельным изданием (Х., 1892). В 1892 г. он окончил университет и более 40 лет работал на ниве просвещения. Сначала преподавал русский язык в старших классах своей родной гимназии, а с 1893 г. — в начальных классах Харьковского коммерческого училища, и одновременно с этим он был секретарем педагогического комитета и библиотекарем училища. Он жертвовал в библиотеку собственные книги, внес плату за обучение одного из наиболее успевающих в родном языке учеников из бедной семьи, а позднее – стоял



у истоков создания фонда поддержки талантливых, но неимущих студентов Харьковского университета. Также А. В. Ветухов более 30 лет активно работал в Харьковском обществе распространения в народе грамотности, приняв эту эстафету от своего отца, был членом Попечительного совета по благоустройству школ для глухонемых в Харькове и во всей Харьковской епархии, читал популярно-образовательные лекции в ночлежном доме Харькова. Позднее о своей работе он напишет так: «Памятуя завет Потебни о том, что человек, любящий свой народ, должен прежде всего заботиться о его просвещении, я пошел учить детей и взрослых в целом ряде самых разнообразных типов и видов общественных, профессиональных, средних и высших, мужских и женских учебных заведений, черпая из этой обширной и многообразной лаборатории богатый материал и для своих научных работ» [7, с. 3].

В 1895 г. Алексей Ветухов был избран секретарем Педагогического отдела историко-филологического общества при Харьковском университете. Из его отчета за 10 лет работы узнаем, что общество занималось не только теорией, но и на практике решало насущные вопросы школьной жизни. «Оно обращалось к голосу опыта, оно рассылало по всем учебным округам запросы по тем или иным живым вопросам школы, собирало и группировало получаемый материал, следило за специальной литературой, организовав с этой целью библиотеку из педагогических журналов и книг» [2, с. 108]. При активном участии А. В. Ветухова Педагогический отдел издавал свои «Труды», проводил открытые заседания, организовывал чествование выдающихся литературных и общественных деятелей – Н. В. Гоголя, А. С. Пушкина, В. Г. Белинского и др. Отдел опубликовал своеобразную хрестоматию «Пособие для устройства общедоступных научных и литературных чтений», с 1897 г. такие чтения проводились регулярно и сопровождались «световыми картинками» и «волшебным фонарем» («дедушкой» диапроектора). А. В. Ветухов также был участником нескольких Первых Всероссийских съездов – по экспериментальной педагогике (1912), по семейному воспитанию (1913), преподавателей русского языка (1917) [3].

Большинство печатных работ А. В. Ветухова (а их около 90, главным образом по языкознанию, педагогике и фольклористике) относится к до-революционному периоду. Названия трудов дают представление о направленности его научных изысканий: Народные колыбельные песни. Х., 1892; Ян Амос Коменский. Х., 1893; Говоры слободы Бахмутовка и Новой Айдары Старобельского уезда Харьковской губернии. Варшава, 1893; Говоры



слободы Алексеевка Старобельского уезда Харьковской губернии. Х., 1893; Антиох Дмитриевич Кантемир. Х., 1984; Язык, поэзия и наука. Х., 1895; Основные вопросы литературной критики. Х., 1896; Как возвращают глухонемым дар речи и слуха. Х., 1897; А. А. Потенбя. Варшава, 1898; Пушкин – поэт мировой. Х., 1899; Философские вопросы при свете языка. Варшава, 1899; Н. Ф. Сумцов как исследователь народного быта и культуры. Х., 1905; Несколько замечаний о постановке внеклассного чтения. Х., 1905; О взаимном доверии и взаимопомощи семьи и школы. Х., 1906 и др.

Одна из главных работ ученого «Заговоры и заклинания, обереги и другие виды народного верования, основанные на вере в силу слова» (печаталась частями в журнале «Русский филологический вестник» в 1902–1907 гг., а затем вышла отдельной книгой в Варшаве, 1907) была отмечена специальным дипломом Российской АН. Интересно, что уже тогда ученый говорил о целительной силе слова, лечении словом, что ныне вам подтвердит любой психотерапевт. Его книга «Начатки русской грамматики» (Х., 1909) была рекомендована как учебник для кадетских корпусов, а в советское время переиздана и даже премирована Наркомпросом. Учебник А. В. Ветухова «Жизнь слова. Основы теории словесности для школы и самообразования» (Х., 1910) выдержал пять изданий.

Еще в 1901 г. А. В. Ветухов женился на Марии Михайловне Колосовской (1872–1949), которая родила ему троих детей – Михаила (1902), Антонину (1904) и Евгения (1909). Супруги жили в одном из домов по улице Лермонтовской, принадлежавших отцу Василию (Ветухову). Как вспоминает Михаил Ветухов, это был красивый особняк с хорошим садом. Марии Михайловне помогали вести хозяйство ее тетушка Анна Васильевна, кухарка, няня и дворник [11, с. 17].

А. В. Ветухов жил в непростое время, и его судьба в полной мере отразила те потрясения, которыми сопровождалось умирание старого общественного строя с его институтами, традициями, принципами, и строительство нового пролетарского государства. Алексей Васильевич был далек от политики, он считал своим долгом служение людям, поэтому принял живейшее участие в проводимых новой властью реформах образования. Среди прочего был организатором молодежного клуба и экскурсионно-краеведческой библиотеки, инструктором и лектором Наркомпроса.

В 1920-е бурные годы А. В. Ветухову, как, впрочем, и многим другим преподавателям, приходилось одновременно работать сразу в нескольких учебных заведениях. Сохранившиеся удостоверения и справки свидетель-



ствуют о том, что он преподавал в Академии теоретических знаний, Коммунистическом университете им. Артема, Харьковском институте народного образования (ХИНО), вел курсы самообразования в Харьковском железнодорожном техникуме и школе печатного дела и др. Будучи профессором ХИНО он читал курсы «Лингвистическая система Потебни», «Социальные основы языка и литературы», «Этнография-этнология» и другие, руководил этнографо-краеведческой секцией научно-исследовательской кафедры истории украинской культуры. Он поддерживал крепкую связь со своими бывшими учениками, особенно теми, кто пошел работать в сельские школы, вел переписку, помогал советами и книгами.

Интересно отметить, что даже в эти атеистические и опасные годы кабинет А. В. Ветухова был увешан старинными иконами, за что его называли «божевильным». Об этом рассказал воспитанник нашего университета, литератор и ученый-филолог Ю. Шевелев, проживавший в эмиграции, когда в 1990-е годы приезжал на международную конференцию в Харьковский университет, посвященную А. А. Потебне [6, с. 3].

В 1920-е годы профессор также печатал библиографические заметки и рецензии для журналов «Пути просвещения», «Культура і побут», «Шляхи мистецтва» и т. п. Коллеги называли А. В. Ветухова «убежденным потебнианцем». Он действительно продолжил дело своего учителя на ниве языкознания, написал ряд работ, обобщающих научные достижения А. А. Потебни, был ученым секретарем и редактором Комитета по изданию сборника сочинений ученого.

В 1927 г. общественность Харькова отметила 35-летие педагогической деятельности А. В. Ветухова. Его приветствовали Д. И. Багалей, А. И. Белецкий, Б. М. Ляпунов, М. П. Савинов и другие известные ученые. В 1929 г. при живейшем участии А. Ветухова и с его предисловием вышла «Збірка українських приказок та прислів'їв», в 1930 г. он сотрудничал в подготовке к изданию «Этимологического словаря».

Ничего не предвещало беды, но на пороге уже стояли 1930-е, которые стали годами испытаний и лишений для ученого. И хотя А. В. Ветухов не представлял интереса для репрессивной сталинской машины, которая в ту пору работала с особенным размахом, судьба его была драматичной. С родной улицы Лермонтовской он был вынужден переселиться в коммуналку в районе Южного вокзала. Его имя исчезло даже из адресной книги Харькова [6, с. 3]. По состоянию здоровья (сказался перенесенный им в гражданскую войну сыпной тиф), он не смог продолжать



преподавательскую деятельность и перебивался случайными заработками. Пенсию профессору начислили маленькую, а потом и вовсе перестали ее выплачивать. Известно, что в 1939 г. А. В. Ветухов консультирует по русскому языку сотрудников редакции «Углевоз Донбасса» и одновременно числится как договорной сотрудник при кабинете русского и славянского языков Института языка и мышления АН СССР.

Ученики и коллеги А. В. Ветухова, Харьковский профсоюз работников высшей школы выступили в защиту профессора. Но только незадолго до начала Великой Отечественной войны 17 февраля 1941 года Алексей Васильевич после долгих мытарств получил письмо из Академии наук СССР с сообщением о назначении ему персональной пенсии. Его бывший аспирант Ф. П. Филин писал тогда: «Я очень рад, что Ваше материальное положение поправилось в связи с назначением персональной пенсии. Одна несправедливость наконец-то устранена, теперь нужно было бы устранить и другую (вопрос о докторстве)» [1, п. 34, №15817]. Но мечтам о присвоении ученому докторской степени без защиты диссертации не суждено было сбыться.

А. В. Ветухов умер в декабре 1941 г. в оккупированном гитлеровцами Харькове. Скромный некролог был помещен в газете «Новая Украина», которая издавалась украинцами, связывавшими с приходом немцев свои чаяния о возрождении независимой Украины. Сын профессора Михаил – первый преподаватель генетики в нашем университете – при немцах был председателем областной земельной управы и возглавлял Харьковский университет [4]. Он был вынужден со всеми оставшимися в живых членами семьи уйти вместе с гитлеровцами, попал в лагерь для перемещенных лиц в Германии, а позже – перебрался в США, где с 1950 по 1959 г. возглавлял Украинскую Вольную Академию наук. Уже после его смерти представителями украинской эмиграции была издана книга, в которой помещены воспоминания М. А. Ветухова и людей, которые его знали [11]. Об отце Михаил Ветухов пишет ничтожно мало, по всему видно, что у них было немного общего – разные профессии (филолог и биолог), разные политические взгляды (один чтит православие, Отечество и царя, а позднее признал новую власть; другой выступал за «Самостийну Украину»). Даже день рождения отца сын указывает неверно (17 мая вместо 15). Михаил подтверждает, что отношение А. В. Ветухова к его учителю А. А. Потебне переходило «просто в культ» и отмечает такие черты характера отца, как «организованность, реальность, может быть в определенной мере сухость» [11, с. 17].



Остановимся на краткой характеристике фонда А. В. Ветухова, хранящегося в Музее истории университета. Большой пласт отложившихся документов имеет отношение к деятельности отца А. В. Ветухова – Василия Михайловича – устроителя и первого настоятеля Свято-Пантелеймоновской церкви в Харькове, основателя Харьковского училища для глухонемых детей, члена правления Харьковского общества распространения в народе грамотности, одного из организаторов Общества попечителей для бедных и участника многих других благотворительных и уважаемых организаций. Здесь можно найти устав, отчеты о деятельности училища для глухонемых, ведомости об испытаниях учеников, прошения о зачислении в училище, сообщения о благотворительных взносах, служебную переписку В. М. Ветухова с многочисленными инстанциями и учреждениями, и массу других документов.

Другой блок материалов связан непосредственно с жизнью и деятельностью А. В. Ветухова. Харьковский книговед С. Б. Шоломова – одна из немногих, кто заинтересовался личностью ученого. В 1992 г. она поместила небольшую статью, посвященную А. Ветухову, в журнале «Вітчизна» [5], а к его 125-летию написала несколько заметок в газету «Вечерний Харьков» [6, 7]. Софья Богдановна привлекла к работе над фондом А. В. Ветухова других исследователей и в 1995 г. опубликовала переписку Алексея Васильевича с известным философом, богословом и поэтом П. А. Флоренским [8, 9]. Этих людей объединяли не только общие интересы – исследование фольклора, народных форм религиозности, проблем языка и т. п. Они также чувствовали родство душ, имели сходные взгляды по многим вопросам. Два года они вели заочную переписку, прежде чем встретились в Харькове в августе 1910 года. Всего П. Флоренский написал А. Ветухову около 80 писем и подарил ему более 20 своих работ, по свидетельству Ветухова с «трогательными посвящениями». К сожалению, в музее сохранилась только часть переписки, но именно эти письма помогают раскрыть, с одной стороны, человеческие качества А. В. Ветухова, а с другой стороны, показать «кухню» ученого: как зарождались его новые темы и исследовательские проекты, какие препятствия он преодолевал на пути их реализации, каковы были нравы и предпочтения в научной среде того времени и т. д. Именно в одном из писем П. Флоренскому от 30 ноября 1908 г. Алексей Васильевич объясняет, почему он, не взирая на значительные научные достижения и заманчивые предложения, так и не получил ученой степени. Ведь ему еще при выпуске из Харьковского университета



предлагали остаться для получения научного звания, а он отказался, затем предлагали защитить его «Заговоры» в качестве диссертации и позднее позвали в Харьковский университет на должность приват-доцента, он опять уклонился. «Ваше стремление служить науке самоотверженно, исключительно по призванию, а не из-за выгод и личных соображений, меня очаровало, — пишет А. В. Ветухов. — Быть может это потому, что во мне немало дон-кихотства в понимании идеалов науки и ее деятелей... у меня в ушах все еще звучат слова моего университетского учителя... А. А. Потебни – обаятельной, цельной личности и глубокого философа-ученого, который как-то раз на лекции, как бы между делом, в задумчивости, приблизительно так сказал: «Да, самое ценное и самое трудное дело быть учителем родного языка, и в младших классах. Идите туда, если можете» [6, с. 76–77]. И Алексей Ветухов самоотверженно выполнял завет учителя. Нам думается, что он был потрясен величием Потебни и вместо того, чтобы идти своею дорогою, постоянно сравнивал себя со своим учителем и находил, что не достоин выступать с той же кафедры, где некогда царил, по его же словам, этот «могучий великан». Он не понимал, что гениями могут быть только единицы, а наука в своей основе как раз и зиждется на скромных усердных тружениках, которые по крупице добывают знания и обобщают опыт своих предшественников, выискивая то, что можно применить ко дню сегодняшнему.

Особенную ценность имеют документы, характеризующие первые десятилетия Советского государства. Среди них – продовольственные и хлебные карточки, карточка на получение казенного вина, справки о проведении обысков и правила выселения учителей и работников умственного труда, схема созданного А. В. Ветуховым на Журавлевке образцового «клубу» для подростков и рабочих и документ о содействии в приобретении рояля для этого клуба, трудовая и расчетная книжки и много других документов 1917–1929 гг. Приметы времени несут на себе и другие документы из фонда: конверт со штампом «Виборці! Стежте, щоб виборчу картку не одержав класовий ворог!»; удостоверение общества друзей «хемічної охорони та хемічної промисловості УСРР» с призывом, достойным пера М. Жванецкого, — «Масовий захист від газів – справа трудового народу!» и др.

Интересный материал содержат рукописные заметки А. В. Ветухова, датируемые 1930-ми годами. Профессор тщательно изучал прессу того времени, старался обо всем составить собственное мнение и донести его



до своих слушателей. Вот заглавия некоторых его статей: «Народні забобони про бабу, що на той світ ходила, та сучасна телепація, радіо-телеграф та телефон», «Якою мовою говорила Палестина часів Христа та й сам Христос», «Мова Червоної Гвардії часів громадянської війни», «Произвольное изменение пола уже стало до известной степени возможным», «Мода – деспот и отрава нашего времени» и др. Здесь надо заметить для будущих исследователей рукописного творчества филолога, что, несмотря на то что он родился и учился во времена, когда уделяли большое внимание каллиграфии, почерк у него затейливый, плохо читаемый. Так что будет не лишним запастись хорошей лупой.

Авторы данной статьи далеки от того, чтобы давать оценку достижениям А. В. Ветухова на ниве языкознания, пусть этим займутся филологи, не забыв сделать скидку на время, когда создавались труды ученого и когда многое в науке только зарождалось. Однако несомненной заслугой Алексея Васильевича есть то, что он был Учителем. Всю свою жизнь он учил детей и взрослых, растил и воспитывал новых учителей. И как настоящий Учитель, он мог быть счастлив, ибо многие из его учеников получили ученые звания и «сеяли разумное, доброе, вечное» с университетских кафедр. Он был именно тем ученым, который, говоря словами самого А. В. Ветухова, отдавался «науке глубинами души, когда совершенно заброшены думы о карьере на этой почве, сче́ты с мнениями авторитетов, влияния партийности и прочие черви, источившие истинную науку, ведущую непременно к Богу» [8, с. 86]. Только в недавнее время имя ученого, наконец, было включено в справочники и словари [10]. В его биографии много лакун (известно, к примеру, что в 1930-е годы он подготовил для печати 3-й том «Заговоров», но неясна его дальнейшая судьба). Мы уверены, что пришло время для изучения наследия А. В. Ветухова и введения в научный оборот документов, отложившихся в его фонде, хранящемся в Музее истории нашего университета.

Предлагаем вниманию читателей документ из фонда А. В. Ветухова, который является яркой иллюстрацией сложного и противоречивого периода в нашей истории (1920–1930-х годов). Это – письмо А. В. Ветухова к председателю ВУЦИК Г. И. Петровскому – «крик души» доведенного до отчаяния человека, где каждая строчка выстрадана и потому правдива. Под таким документом могли бы поставить свою подпись многие представители интеллигенции, которые хотели и могли принести пользу своему Отечеству, но были отвергнуты и гонимы.



Председателю Всеукраинского Центрального Исполнительного
Комитета т. Петровскому.

От профессора ХИНО Алексея
Васильевича Ветухова

В августе н. г. я, вместе с группой других профессоров, был вызван в Г.П.У. для дачи показаний по делу № 933. По окончании допроса, мне предложено было, на выбор, выехать или в любой город из трех Европейских государств, или в Архангельск. Я подал мотивированное заявление об отправке меня в г. Архангельск, если уж нельзя оставить в Харькове, и решительный отказ от выезда за границу. На следующие сутки я получил из Г.П.У. удостоверение от 22 августа н. г., в том, что дело мое «оставлено без последствия»; был немедленно освобожден из под стражи, без обязательства о невыезде, и тотчас же получил все свои вещи. Считал дело законченным.

Однако в октябре настоящего года вместе с большинством лиц из той же группы я вновь был вызван в Г.П.У. и снова получил предложение выезжать за границу. Снова подал заявление о желании остаться в Харькове или в пределах Р. С. Ф. С. Р., и не выезжать за границу. Начальник Г. П.У., приняв во внимание заявления и ходатайства учреждений, обещал направить дело к пересмотру в Москву.

Неделю назад я снова был вызван в Г.П.У., где мне сообщили, что я должен быть всякий день готов к выезду за границу.

Обращаюсь к Вам с просьбой поставить в ВЦИК-е вопрос о пересмотре дела и оставлении меня в Харькове.

Мотивы этой просьбы следующие:

1. Против меня нет и быть не может никаких упреков в контрреволюции или сопротивлении Советской Власти, да и при расследовании дела, при опросах в Г.П.У., мне конкретных обвинений не предъявлено. Высылка за границу для меня не только разорительна, не только заставит семью мою голодать, но и идейно совершенно неприемлема, за границей мне делать нечего. Как человек, трудящийся с самого юного возраста на ниве народного образования, я так связан с русской культурой и с работой русского просвещения, что отрыв от этой работы представляет для меня моральную смерть. Это особенно тяжело теперь, когда с падением старых пут в деле народного образования открылись новые возможности и перспективы для идейных работников просвещения. Политикой я никогда не интересовал-



ся, добывая неустанным трудом скромные средства для существования, я всю жизнь отдал только для русской науки и русского образования. Что я буду делать за границей. И чем же вызвана моя высылка. Какой-нибудь донос, и больше ничего быть не может. И неужели у нас такой избыток в работниках просвещения, что можно выбрасывать за окно хотя и скромного труженика, но идейно преданного делу, что я доказал всею жизнью.

2. Я – харьковский старожил, внепартийный, не отвлекавшийся партийной борьбою, при всех правительствах отдавал свою деятельность культурно-просветительной работе: как учитель и профессор (каковым избран уже при Советской Власти) в разнообразных учебных заведениях (низших, средних и высших) – за плату, а для народных масс (чтения и собеседования в ночлежных приютах, в домах трудолюбия, в народн. доме, в тюрьмах) – бесплатно. При Советской Власти – я работал и как инструктор организуемого в ту пору нового типа образцового клуба для рабочих: как председатель в двух комиссиях по реформе школ, как организатор плана помощи увечным труда, как профессор ХИНО и техникумов ж. д. транспорта и проч.

3. Мне удалось более 25 лет тому назад организовать в Харькове и его окрестностях первые рассадники просвещения и обучения трудовым процессам (задолго до современной «трудовой школы») глухонемых и дать государству сотни полезных тружеников из среды, составлявшей дотоле его бремя, создать кадр учащихся специалистов, идя «против волны» и работая все время бесплатно. Тяжело порывать связи с этими учреждениями.

4. Главная моя ученая работа, половина коей уже напечатана (свыше 500 страниц) и премирована Академией Наук, — посвящена фольклору России и Украины. Материалы для ненапечатанной еще части этой работы находятся главным образом в хранилищах рукописей Украины и вообще Р.С.Ф.С.Р. Труды этому отдано уже более 25 лет. Хотелось бы его закончить – за границей это стало бы невозможным.

5. В настоящее время в ХИНО я читаю для всех отделений факпрофа, для 2 соединенных триместров обязательный курс «Социальные основы языка и литературы», недавно введенный, по указанию Наркомпроса, в курс ХИНО. Другого специалиста нет. По предложению Наркомпроса я составил примерную, — во всеукраинском масштабе, — программу этого курса.

6. Состою научным сотрудником кафедры исследовательской «Истории Украины» и временным руководителем одной из секций.



7. Как ученый секретарь Потембинского Комитета, состоящего при Наркомпросе и Украинской Академии Наук, принимаю ближайшее участие в редактировании и подготовке к печати трудов Потемби, издания коих принято на государственный счет.

8. Учреждения, в которых работаю, ценят мою деятельность, о чем свидетельствуют ходатайства от них, направленные в Г.П.У., об оставлении меня в Харькове.

9. За границей родных, знакомых и связей не имею; устроиться мне там будет очень трудно, тем более, что к физической работе после недавно перенесенной тяжелой болезни (сыпной тиф), я стал неспособен. Материальными средствами не располагаю.

10. Семья моя, с моим отъездом, остается в беспомощном состоянии. Жена, 51 г., нетрудоспособна; старший сын, студент 19 лет, недавно перенес серьезную операцию и еще несколько месяцев к труду не будет способен; дочь, 17 лет, студентка, единственная трудоспособная, должна главные силы отдавать учению; младший сын, 14 лет, только что начал ученье в ж. д. техникуме.

Профессор ХИНО А. Ветухов.

Харьков

1922 г., XII, 4

Лермонтовская, 36

Література й джерела

1. Музей истории ХНУ им. В. Н. Каразина. Ф. 8. О. 3. Пп. 12–25, 27–38.

2. Ветухов А. Педагогический Отдел Историко-филологического Общества // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / А. Ветухов ; под ред. проф. Д. И. Багалея и проф. И. П. Осипова. — Х. : Тип. «Печатное дело», 1911. — С. 107–109; см. также: Ветухов А. В. О деятельности Педагогического Отдела ХИФО за первое десятилетие / А. В. Ветухов. — Х., 1904; Ветухов А. В. О деятельности Педагогического Отдела ХИФО в последние годы / А. В. Ветухов. — Х., 1912.

3. Ветухов А. В. Отчет о командировке на 1-й Всероссийский съезд по экспериментальной педагогике / А. В. Ветухов. — Х., 1912; Ветухов А. В. Отчет о командировке на 1-й Всероссийский съезд по семейному воспитанию. (30.XII – 6.01.1913) / А. В. Ветухов. СПб. : наброски, заметки и впечатления. — Х., 1913.

4. ЦГАГОУ. Ф. 62. Оп. 1. Д. 227. — Л. 121: Докладная записка наркома госбезопасности УССР С. Р. Савченко начальнику штаба Украинского партизан-



ского движения Т. А. Строкачу о деятельности украинских националистов в Харькове.

5. Шоломова С. Нетлінність сущого / С. Шоломова // Вітчизна. — 1992. — № 10. — С. 130–131.

6. Шоломова С. «Ученый мир Вас знает и ценит...» / С. Шоломова // Вечерний Харьков. — 1994. — 5 апр.

7. Шоломова С. «Покидать Харьков не желаю...» / С. Шоломова // Вечерний Харьков. — 1994. — 19 апр.

8. Переписка А. В. Ветухова и П. А. Флоренского (1908–1918 гг.) // Вопросы истории. — 1995. — № 11. — С. 67–132.

9. Переписка А. В. Ветухова и П. А. Флоренского (1908–1918 гг.) // Вопросы истории. — 1995. — № 12. — С. 128–132.

10. Ветухов Олекса // Енциклопедія українознавства. — Львов, 1993. — Т. 1. — С. 239; Encyclopedia of Ukraine : Volume 5 : St-Z. — Toronto-Buffalo-London : University of Toronto press incorporated. — С. 595.

11. Михайло Ветухів: Перший президент УВАН у США. — Нью-Йорк, Київ, Львів, 2004. — 384 с.

Н. А. Парака

Старожитності слобідської садиби Ростислава Рибальченка

Із великим задоволенням можу сказати, що в нашому селищі Мала Данилівка проживає унікальна й неповторна людина – Ростислав Кирилович Рибальченко. Юрист за фахом, у минулому – доцент Юридичної академії; за покликанням він краєзнавець, історик, етнограф, у душі – лірик і художник, за характером – працелюб і невтомний трудівник. Про себе він каже, що «не знаю, як і двері відчиняються в санаторій, бо ніколи в них не їздив. Я ніколи не нудьгував у своєму дворі, бо в мене завжди були невідкладні справи», – продовжував він [3].

У нашому селищі його знають усі. Він активно сприяє розвитку своєї «малої батьківщини», любить та прикрашає свій край. Його садиба, що перейшла у спадок від батька, є дивовижним поєднанням епох і стилів, свідченням різноманітних почувань людини на землі в тому чи іншому часі.

Автор краєзнавчих книг «Дергачі», «Край любимий» про своє селище, «Хутори, млини, вітряки і млини Слобожанщини» – книги етнографічного



змісту. Відкрив для харків'ян ім'я поета – емігранта «другої хвилі» Дмитра Кленовського, доля якого теж пов'язана з Малою Данилівкою [1].

Етнографією та збиранням старожитностей сивої давнини Ростислав Кирилович почав захоплюватись іще з молодих років. Якись раритетні речі залишились від бабусі й батька, як господар, він їх не викинув, більше того, зберіг від родинної спадщини все: українську хату, посуд, побутове начиння, знаряддя праці. З часом і сам долучився до збору різних ужиткових речей, що викликали в нього незмінний інтерес своєю самобутністю, стилем виробництва й маркою виробника, оригінальністю тощо. Одночасно зі збиранням старовинних речей, для чого із сином та однодумцями проводив експедиції, з'явилися думки про побудову на своєму дворіщі характерних для слобідської садиби споруд. «Мої руки звичні і з деревом, і з залізом справу мати», — розповідав він. — То для початку й побудував кузню, які були в кожному селі ще на початку минулого віку» [11]. Потім своїми руками спорудив оригінальну дерев'яну браму, обгородив обійстя частоколом. Щось з'явилося схожим на те, що бачив у дитинстві, але все одно чогось не вистачало. Через деякий час, далі в садочку, спорудив і справжнісіньку «шевченківську» хату, таку, що ми пам'ятаємо з малюнка. І тут з'явилися слова Кобзаря, що наче прикипіли до його душі: «Село! І серце одпочине...» Ця хатинка стала його літнім робочим кабінетом, у якому він працює з ранньої весни до пізньої осені. Можна побачити в саду і пам'ятний знак на честь Олександра Пушкіна, поезію якого дуже шанує.

Неподалік від цієї хатини довгий час знаходився старий сарай, який пам'ятав його дідів та батьків. Цю старожитність оберігав, як найдорожчу реліквію. Однак плин часу ще нікому не вдавалося зупинити, поступово зруйнувалась ця культова споруда. А на її місці господар разом із сином задумали збудувати справжнісіньку слобожанську хату. Таку, у якій народжувались і жили його пращури, у якій розмовляв із селянами Григорій Сковорода. Така хатинка і з'явилась на його садибі. До речі, Ростислав Кирилович переконаний, що в Малій Данилівці бував і Сковорода [10, 11]. У ту сиву давнину саме через ці місця пролягав шлях на Богодухів та Суми, яким великий мислитель мандрував до своєї улюбленої Пан-Іванівки. Він усе життя збирав майже по крихті все, що стосується життя та творчості знаменитих краян.

Можна з упевненістю сказати, що він був першим, хто оприлюднив у періодичних виданнях цікаві знахідки. Я пам'ятаю той час, коли в місцевій газеті «Вісті Дергачівщини» під рубрикою «Вони жили і пра-



цювали тут» на початку 90-х років ХХ ст. одна за одною з'являлись статті Ростислава Рибальченка про видатних учених, діячів культури, літератури: мандрівника і мислителя Г. С. Сковороду, директора Харківського зоотехнічного інституту і міністра сільського господарства СРСР В. В. Мацкевича, директора землеробного училища О. А. Колесова, винахідників-бджолярів Ломакіних, письменників Г. Хоткевича, К. Треньова, О. Слісаренка, поетів О. Олеся і Я. Мамонтова, про річку Лопань і сосни на дюнах, архітектурну забудову студентського містечка... Жодна культурна подія в районі, селищі чи зооветеринарній академії не відбулася так, щоб Ростислав Кирилович на неї не відгукнувся. До всього в нього є свій особливий інтерес і підхід. Задумано було Дергачівською міськрадою відкрити краєзнавчий музей у Дергачах – і Ростислав Кирилович відгукнувся на прохання відродити козацьку славу міста. Подарував музею велику кількість власних речей та експонатів, серед яких і рідкісні екземпляри козацької зброї: шаблі, списи, порохівниці, нагайки [5]. Знаючи люди говорять, що не все це є і в Харківському історичному музеї. За таку участь нашого земляка було нагороджено Почесною грамотою облдержадміністрації. Він також Почесний громадянин селища Мала Данилівка, лауреат премії ім. Д. Багалія [4].

«Музей – це лише початок великої справи з вивчення рідної історії, нашої багатющої спадщини, — каже Ростислав Кирилович. — Стільки тут ще «білих плям»... [11]. Творча співдружність із музеєм історії зооветеринарної академії триває ось уже понад 30 років.

Завдяки його старанням і передбачливості окремі розділи нашого музею суттєво поповнилися важливими раритетами. Це похвальні листи, грамоти, атестати, фотоальбоми, свідоцтва, списки випускників, книги дореволюційного й довоєнного періодів. З його допомогою нам вдалося поповнити й оформити вітрину періоду Великої Вітчизняної війни, а також безліч фотокарток, які передав він у фонд музею. Тут особливо відчувається його присутність [6].

Займається Р. Рибальченко і живописом. Це його улюблене «хобі». Авторські живописні етюди прикрашають зали бібліотеки ім. В. Г. Короленка, краєзнавчий музей м. Дергачі, шкільні музеї і, звичайно, музей історії зооветеринарної академії. У музеї історії демонструвалася виставка живопису «Это все мне родное и близкое...» [6].

Я часто буваю в садибі Ростислава Кириловича і можу сказати, що зібрання старожитностей цього дому складається з таких колекцій:



– Предмети народного побуту: тут є посуд, в основному мідний, є й каструля 1856 р.; ступи, бронзові посудини (сосуд) – пляшки і штофи тепер рідкісні. Керамічні вироби – глечики, горщики, макітри.

– Дзвони і дзвіночки.

– Безмени і гирі 18 ст.

– Предмети с.-г. призначення (індивідуального користування).

– Дерев'яні ночви.

– Ікони і самовари (рідкісні форми).

– Старовинна зброя, у т. ч. дві невеликі пушки на лафетах.

– Предмети археології, знайдені в селищі від неоліту до 18 ст.

На питання, «для чого це все», Ростислав Кирилович часто повторює, що на фоні прийдешньої бездушної цивілізації й урбанізму йому дуже комфортно жити в оточенні улюблених речей, таких теплих від людських рук [1].

Від себе можу тільки дякувати його величності «випадку», що звів мене з цією самотньою людиною, і дуже рада, що я живу поруч із ним і завжди можу порадитися, обговорити якісь теми, отримати консультацію й реальну допомогу.

Література

1. Акимов Н. Колиска талантів / Н. Акімова // Губернія. — 2005. — № 6.
2. Алексеенко А. В гостях у Ростислава / А. Алексеенко // Вісті Дергачівщини. — 2012. — 21 січня.
3. Дорожко Л. Концепція його життя / Л. Дорожко // Вісті Дергачівщини. — 2009. — 14 листопада.
4. Літературна Харківщина. — Х., Майдан, 2007. — С. 233.
5. Логвиненко Л. Світ Ростислава Рыбальченка / Л. Логвиненко // Сільські вісті. — 2011. — 9 грудня.
6. Парака Н. Уметь видеть – это все / Н. Парака // Вісті Дергачівщини. — 2012. — 19 травня.
7. Парака Н. Новое поступление / Н. Парака // Вісті Дергачівщини. — 2012. — 26 травня.
8. Рыбальченко Р. Край любимый. Малая Даниловка / Р. Рыбальченко. — Х. : Курсор, 2006. — 219 с.
9. Рыбальченко Р. К. Дергачі: містечко на Лопані, на Великому шляху, на Слобожанщині : історико-краєзнавчі нариси / Р. К. Рыбальченко. — Х., 2008. — 632 с.



10. Рибальченко Р. Слобожанський заратуштра / Р. Рибальченко // Вісті Дергачівщини. — 2002. — 5 грудня.

11. Тесло А. «Село! І серце одпочине ...» / А. Тесло // Слобідський край. — 2003. — 29 листопада.

Ж. Н. Перцева

Научный подвиг харьковского анатома Владимира Петровича Воробьева

Настоящая статья, на первый взгляд, кажется не соответствующей теме нынешних «Луневских чтений» – «Коллекции и коллекционеры». Вместе с тем, в энциклопедическом определении слова «коллекция» находим, что это «систематизированное собрание каких-либо предметов, представляющее обычно научный, художественный, исторический интерес» [10]. Таким образом, статья, в которой пойдет речь о коллекциях анатомического музея кафедры анатомии Харьковского национального медицинского факультета, имеет полное право на участие в чтениях.

Музей анатомии при Императорском Харьковском университете был открыт в 1907 г. стараниями известнейшего отечественного анатома В. П. Воробьева, бывшего в то время прозектором кафедры. Это произошло гораздо раньше, чем во многих университетах Западной Европы. Коллекции естественных препаратов, в подготовке которых под руководством В. П. Воробьева активное участие принимали и студенты, представляли собой большую научную ценность, ибо «действительно обладали жизненной правдивостью» [2].

Многие годы В. П. Воробьева интересовала проблема бальзамирования – консервации тканей – и тесно связанные с этим вопросом методы приготовления анатомических препаратов. Анатом с большим практическим опытом, изобретательный техник, знаток химии, Владимир Петрович на протяжении многих лет изыскивал эффективные пути сохранения органов тел умерших для учебных и научных целей. Он стремился найти такой способ консервации, который дал бы возможность длительное время хранить их на воздухе, при обычной температуре в доступном для обозрения или препарирования виде, сберегая, по возможности, прижизненный вид и окраску. В результате многолетних и упорных поисков В. П. Воробьев разработал свой так называемый «метод оживления умерших тканей». В ходе этой работы была создана коллекция препаратов,



полученная с использованием нового метода, которая представляет большой научный интерес.

Именно этот метод позволил В. П. Воробьеву 90 лет тому назад, в апреле-августе 1924 года, совершить поистине научный подвиг, забальзамировав тело человека, умершего за полгода до того, с полным сохранением его прижизненного вида. Это было тело великого революционера XX века, человека, изменившего мир своего времени, Владимира Ильича Ленина. Он умер 21 января 1924 года и постановлением Президиума Центрального Исполнительного Комитета СССР (ВЦИК СССР) должен был быть похороненным 27 января того же года. В первую ночь после смерти тело его было подвергнуто бальзамированию, произведенному профессором Московского университета А. И. Абрикосовым, перед которым была поставлена задача: «Сохранить тело В. И. Ленина на ближайшее время до предания его земле» [4]. Авторитет и признание В. И. Ленина в то время были настолько велики, что сотни тысяч людей при 30-градусном морозе простаивали часами на улице, чтобы проститься с ним и в последний раз взглянуть на черты дорогого лица. В то же время в адрес правительства начали потоком приходить письма и телеграммы из различных регионов страны от отдельных лиц и целых коллективов с просьбой и даже требованием сохранить тело любимого вождя на длительный период. В письме от киевских железнодорожников, например, было выдвинуто требование «немедленно поручить соответствующим специалистам разработку вопроса о сохранении тела дорогого Владимира Ильича на тысячи лет» [1].

Прочитав в газетах описание первой бальзамировки тела В. И. Ленина, В. П. Воробьев в частной беседе сказал, «что примененный метод сохранит тело Ленина на очень короткий срок». Сам же он думал над тем, что можно попытаться применить метод еще одного харьковского ученого-патологоанатома Н. Ф. Мельникова-Разведенкова, но «не к отдельным органам, как это ранее практиковалось, а к целому человеческому телу, чего еще никто и нигде не пробовал делать» [9]. Вспоминая об этом, Владимир Петрович говорил, что, «зная величайшую трудность дела, необходимость выполнения целого ряда условий и не решаясь взять на себя смелость приняться за эту работу» [9], он ответил отказом на предложение харьковских товарищей сообщить в Москву о возможном его участии в бальзамировании. Однако В. П. Затонский, бывший в то время наркомом просвещения УССР, сообщил Ф. Э. Дзержинскому, председателю комиссии по организации похорон В. И. Ленина, и народному комиссару здра-



воохранения СССР Н. А. Семашко, что профессор Воробьев гарантирует успех сохранения тела В. И. Ленина. Вслед за этим в Харьков пришла телеграмма от А. С. Енукидзе, секретаря Президиума ВЦИКа, с предложением В. П. Воробьеву немедленно прибыть в Москву (фотокопии телеграмм хранятся в музее истории ХНМУ).

В. П. Воробьев приехал в Москву со своим помощником, доктором А. Шабадашем, и ассистентом кафедры офтальмологии ХМИ Я. Замковским. По прибытии они были немедленно приняты Л. Б. Красиным, а затем и Н. А. Семашко, вместе с которым осмотрели тело В. И. Ленина. На состоявшемся после этого заседании В. П. Воробьев заявил о необходимости принятия срочных и радикальных мер, чтобы предотвратить необратимые последствия.

Комиссия по организации похорон В. И. Ленина 5 и 12 марта 1924 года провела в Кремле два совещания, где были заслушаны сообщения В. П. Воробьева о возможностях бальзамирования. Для участия в совещаниях были приглашены выдающиеся специалисты в области анатомии и патологической анатомии профессора А. И. Абрикосов, Б. С. Вейсброд, В. П. Воробьев, А. А. Дешин, Б. И. Збарский, П. И. Карузин, В. Н. Розанов, Г. В. Шор и др. Ученых просили высказать свое мнение о возможности бальзамирования тела В. И. Ленина и перспективах его сохранения на длительный период. На одном из заседаний Ф. Э. Дзержинский предложил даже сделать это тайно и письменно, употребив для ответа лишь два слова: возможно или невозможно. Большинство на поставленный вопрос ответило отрицательно. Вывод напрашивался один: наука не знает способа, который бы позволил сохранить тело В. И. Ленина на более или менее продолжительное время. Таким образом, харьковская делегация осталась в одиночестве и вынуждена была возвратиться в Харьков.

Как вспоминал В. П. Воробьев, «спустя 3–4 дня в Харьков прибыл тов. Красин, посетил устроенный мной наш учебный музей, осмотрел ряд препаратов с сохранением кожи и предложил мне, по поручению председателя комиссии т. Дзержинского вновь выехать в Москву. Так состоялась наша вторая поездка. Оказалось, что за этот период было решено поручить мне бальзамирование и приняты все мои условия, которые касались: четырехмесячного срока бальзамирования, допуска к производству бальзамировки только лиц, мной указанных, и обязанности представить после окончания бальзамировки тело Ленина в том виде, в котором оно находилось при начале моих работ» [6].



Тогда же в газетах появилось официальное сообщение о том, что принято решение о сохранении тела В. И. Ленина на длительный период; о поручении бальзамирования его тела известному харьковскому анатому проф. В. П. Воробьеву; о привлечении к работе профессоров анатома П. И. Карузина и биохимика Б. И. Збарского, сотрудников ХМИ – ст. ассистента офтальмологической клиники Я. Г. Замковского, анатомов А. Л. Шабаша и А. Н. Журавлева; о поручении общего наблюдения за ходом работ Л. Б. Красину и проф. Б. С. Вейсброду и В. Н. Розанову.

Много лет спустя, вспоминая те дни, Б. И. Збарский писал: «Мы прекрасно понимали те огромные трудности, которые стоят в осуществлении этого небывалого в истории науки мероприятия. Но мы также прекрасно понимали, что это дело должно быть осуществлено во что бы то ни стало...» [8].

26 марта 1924 года В. П. Воробьев и Б. И. Збарский в сопровождении ассистентов впервые спустились в Мавзолей, чтобы выполнить то, что до них никогда и никому не удавалось на протяжении всей истории человечества. В. П. Воробьев так рассказывал о ходе работы: «Мои помощники деятельной работой при кафедре были идеально подготовлены к такому труду. Голоса наши были как бы спеты. Всякое распоряжение, даже простое движение, понималось сразу. Неоценимую услугу оказывал нам проф. Збарский. Неоднократно советы в трудные моменты давались крупнейшим химиком Бахом. Некоторые процессы анализировались крупным физиологом-химиком, берлинским профессором Неубергом, гостившим временно в Москве» [7]. Владимир Петрович отмечал очень внимательное отношение к производству работ Ф. Э. Дзержинского и его помощников, «по распоряжению которых нам открывался доступ во всякое время, днем и ночью, во все необходимые для нас фабрики, заводы, мастерские... Только при этих условиях возможно было произвести трудную работу, при абсолютной напряженности мысли, при страшном напряжении нервов, при сознании той ответственности, которая легла бы на нас при возможности какой-либо случайности» [7].

Первые дни небольшой коллектив работал круглые сутки без перерыва, не выходя из Мавзолея, где температура держалась не выше 1 градуса, ибо каждое мероприятие требовало непрерывного наблюдения. Узнав об этом, Дзержинский распорядился об установке на Красной площади трамвайного вагона, специально оборудованного под жилье, где можно было отдохнуть. С кафедры анатомии ХМИ В. П. Воробьев вызвал ква-



лифицированного сотрудника М. С. Рудоменко, помогавшего в работе. Участники бальзамирования трудились по 18–20 часов в сутки. По свидетельству соратников, «мозгом всей работы и непосредственным исполнителем многих операций, прежде всего тех, которые требовали особо виртуозной техники, был Владимир Петрович, поражавший всех исключительной собранностью и работоспособностью. Он тщательнейшим образом продумывал каждый шаг, детально следил за эффектом каждого действия». Как свидетельствовал сам В. П. Воробьев, «все приемы, применяемые к телу Ленина, ранее контролировались на отдельных частях различных препаратов, взятых нами в анатомическом театре Московского университета» [7].

И вот работа завершена. В. П. Воробьев настоял, чтобы была назначена специальная компетентная комиссия, которая бы подвела итоги работы и дала соответствующее заключение. В состав этой комиссии, в частности, входил и проф. Н. Ф. Мельников-Разведенков, методом которого пользовались при производстве бальзамирования. Компетентные эксперты высказали мнение о том, что бальзамировка удалась и сохранит тело на ряд десятилетий. Это была победа! Но это было и начало длительной работы по постоянному наблюдению за состоянием тела В. И. Ленина, возложенная тогда же на профессоров Воробьева и Збарского и продолжающаяся до настоящего времени.

1 августа 1924 года Мавзолей был открыт для посещения, а 21 августа т. г. Совет Народных Комиссаров СССР принял постановление «О выражении благодарности от имени Правительства профессорам и врачам, работавшим по бальзамированию тела Владимира Ильича Ульянова-Ленина». В нем, в частности, говорится: «1. Выразить благодарность от имени Правительства следующим работавшим по бальзамированию тела Владимира Ильича Ульянова-Ленина, гражданам: проф. Воробьеву Владимиру Петровичу, проф. Журавлеву Александру Николаевичу, д-ру Замковскому Якову Григорьевичу, проф. Збарскому Борису Ильичу, проф. Карузину Петру Ивановичу, д-ру Шабадашу Арнольду Леоновичу. 2. Профессору Воробьеву Владимиру Петровичу, руководившему означенными работами, присвоить звание заслуженного профессора» [5].

Десять лет спустя, в январе 1934 г., компетентная комиссия во главе с проф. А. И. Абрикосовым по поручению правительства произвела тщательный осмотр тела В. И. Ленина и признала, что задача, поставленная по его сохранению, блестяще разрешена и «что эта работа представляет



научное достижение мирового значения» [8]. В этом же году В. П. Воробьев и Б. И. Збарский были награждены орденами Ленина.

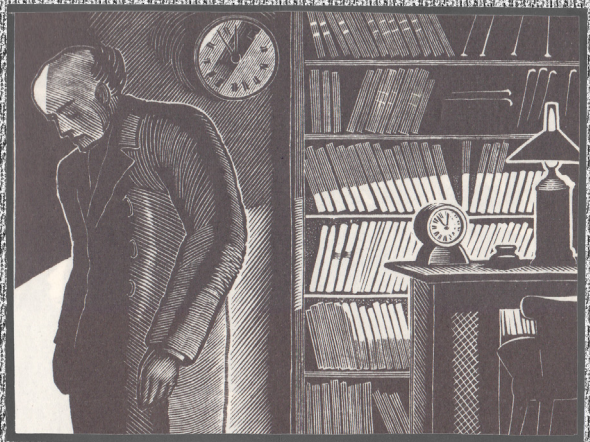
В 1937 г. внезапно ушел из жизни В. П. Воробьев, и все заботы по наблюдению за состоянием тела вождя легли на Бориса Ильича Збарского. Благодаря его усилиям для этих целей в 1939 г. была создана Научно-исследовательская лаборатория при Мавзолее В. И. Ленина, директором которой он был до своей смерти. Сотрудником этой лаборатории долгие годы был ученик В. П. Воробьева проф. Р. Д. Синельников. Лаборатория продолжает свою повседневную работу до настоящего времени.

Подводя итоги работы В. П. Воробьева, Б. И. Збарского и их соратников в июле 1924 года, А. Енукидзе сказал: «Сотни тысяч людей с благодарностью вспомнят имена и работу тех, которые создали возможность посетить могилу Владимира Ильича и видеть его облик» [4]. К сожалению, эти замечательные имена забываются, и это тем более печально, что их работа действительно является большим научным достижением. Надеемся, что данная статья послужит напоминанием о прекрасных самоотверженных ученых, которые внесли неоценимый вклад в мировую науку о бальзамировании.

Литература и источники

1. Абрамов А. Мавзолей Ленина / А. Абрамов. — М. : Московский рабочий, 1972. — С. 26.
2. Воробьев В. П. О веществах и аппаратах для обезжиривания костей / В. П. Воробьев // Труды общества научной медицины и гигиены при Харьковском университете 1907–1909 гг. — Х., 1909. — С. 1–12.
3. Известия. — 1924. — 24 января.
4. Известия. — 1924. — 27 июля.
5. Известия. — 1924. — 28 августа.
6. Коммунист. — 1924. — 25 марта.
7. Коммунист. — 1924. — 1 августа.
8. Правда. — 1934. — 7 февраля.
9. Пролетарий. — 1924. — 1 августа.
10. Словарь иностранных слов. — М. : Русский язык, 1987. — С. 235.

Memoria





О. Г. Павлова, С. М. Куделко

**П. Т. Тронько и А. Ф. Лунев
(к 100-летию со дня рождения П. Т. Тронько)**

Героя Украины, председателя Национального союза краеведов Украины, главы Наблюдательного совета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина академика Петра Тимофеевича Тронько (1915–2011) и создателя Пархомовского историко-художественного музея Афанасия Федоровича Лунёва (1919–2004) связывали не только общность интересов, сфера деятельности, но и личное знакомство и глубокая приязнь друг к другу. П. Т. Тронько внимательно следил за краеведческим движением, музейным строительством по всей нашей стране, но особенно интересовался всем тем, что происходило в этой сфере у него на родине – на Слобожанщине. Он горячо поддержал идею присвоения Афанасию Федоровичу звания «Заслуженный работник культуры Украины», а созданному им музею – имени его создателя.

Пархомовку, село, где жил и создавал детскую музейную педагогику на базе уникального художественного собрания Афанасий Федорович Лунёв, и село Заброды, родину Петра Тимофеевича, отделяет расстояние в 40 км. Петр Тимофеевич неоднократно приезжал в Пархомовку, к сожалению, в последний раз уже на могилу А. Ф. Лунёва. В личных беседах с нами, друзьями харьковчанами, Петр Тимофеевич часто вспоминал «Пархомовскую Третьяковку» и ее создателя. Он был обеспокоен судьбой уникальной коллекции и считал необходимым подписывать письма во властные структуры в поддержку музея, сохранения его статуса.

Сегодня, когда уже нет с нами ни Афанасия Федоровича, ни Петра Тимофеевича, мы можем с полным основанием процитировать слова Григория Сковороды: «Если у меня есть друзья, я считаю себя не только богатым, но и самым счастливым». И П. Т. Тронько, и А. Ф. Лунёв имели многих друзей, учеников и последователей. Они были счастливыми людьми.



С. М. Куделко, О. Г. Павлова

Дмитрий Михайлович Дудко

Ушел из жизни известный харьковский историк, музейный работник и писатель Дмитрий Михайлович Дудко (1956–2014). Его жизнь оборвалась безвременно, когда он находился в расцвете своего таланта. Выпускник кафедры историографии, источниковедения и археологии исторического факультета Харьковского государственного университета им. А. М. Горького (1979) (его научным руководителем был проф. В. К. Михеев), он никогда не расставался с исторической наукой. Весь его жизненный путь был связан с архивами, музеями, археологическими раскопками и литературным творчеством на историческую тематику.

Его книгами (литературный псевдоним историка – Баринов) зачитываются десятки тысяч читателей, прежде всего молодежь. Его экскурсии в Национальном литературно-мемориальном музее Г. С. Сковороды в селе Сковородиновка Золочевского района отличались высоким профессионализмом и глубоким знанием жизни и деятельности великого просветителя нашего народа.

Память о принципиальном, честном и бесконечно преданном исторической науке человеке навсегда сохранится в наших сердцах.



Відомості про авторів

Березюк Ніна Михайлівна – головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна

Бистріченко Ганна Валентинівна – директор Музею історії НТУ «ХПІ»

Вовк Ольга Ігорівна – заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна, аспірантка кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна

Григор'єва Марина Віталіївна – кандидат історичних наук, директор Музею історії фармації України

Дворкін Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, викладач кафедри політичної історії НТУ «ХПІ»

Денисенко Ольга Йосипівна – мистецтвознавець, завідувач відділом українського та російського мистецтва XVI – поч. XX ст. Харківського художнього музею

Єна Тетяна Миколаївна – старший науковий співробітник музею історії ХГУ «НУА»

Іващенко Вікторія Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, директор Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна

Калініченко Ірина Василівна – головний хранитель Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна

Корнацький Ігор Аркадійович – старший науковий співробітник Артемівського краєзнавчого музею

Красиков Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри етики, естетики та історії культури НТУ «ХПІ», директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ»

Куделко Сергій Михайлович – кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, директор Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна

Кутя Олена В'ячеславівна – старший лаборант кафедра мовної підготовки іноземних громадян ХНМУ

Легейда Алла Володимирівна – науковий співробітник Харківської філії національного науково-дослідного реставраційного центру України

Литовко Тетяна Юріївна – мистецтвознавець, завідувач відділом декоративного мистецтва Харківського художнього музею



Луньов Петро Афанасійович – історик, син А. Ф. Луньова

Маньковська Руслана Вікторівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Марченко Олена Сергіївна – старший науковий співробітник Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна

Мизгіна Валентина Василівна – мистецтвознавець, директор Харківського художнього музею, заслужений працівник культури України, віце-президент Українського комітету Міжнародної ради музеїв ICOM

Павлова Ольга Григорівна – кандидат історичних наук, доц. кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна

Парака Наталія Анатоліївна – директор Музею історії Харківської державної зооветеринарної академії

Перцева Жаннета Миколаївна – директор Музею історії ХНМУ

Посохов Сергій Іванович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, Голова Асоціації музеїв вищих навчальних закладів Харкова

Проценко Михайло Володимирович – заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна

Рибка Олена Петрівна – заступник директора з наукової роботи ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди»

Сідельова Ірина Миколаївна – мистецтвознавець, зав. відділом наукової пропаганди Харківського художнього музею

Титаренко Наталія Володимирівна – мистецтвознавець, завідувач сектором науково-методичної роботи Харківського художнього музею

Трофименко Тетяна Михайлівна – заступник директора з наукової роботи, кандидат філологічних наук Комунального закладу культури «Харківський літературний музей»

Фененко Андрій Олегович – старший науковий співробітник відділу науково-інформаційних технологій та маркетингу Харківського історичного музею

Хаєцький Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Чумак Марія Петрівна – аспірантка інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Шевцов Іван Петрович – завідувач відділом науково-інформаційних технологій та маркетингу Харківського історичного музею



ЗМІСТ

Передмова.....	3
С. І. Посохов. Вступне слово.....	4
О. Г. Павлова. Основи музейної педагогіки А. Ф. Луньова.....	5
П. А. Лунёв. К вопросу об идейно-нравственных основах музейной педагогики Афанасия Лунёва.....	14
Теорія і історія музейної справи.....	17
І. В. Дворкін. Просвітницька діяльність музеїв Харкова у другій половині XIX – на початку XX ст.....	18
О. Й. Денисенко. Колекція родини Б. В. та Т. В. Гриньових – від реалізму до «Нової хвилі».....	23
І. А. Корнацький. Місцева дореволюційна періодика в колекції Артемівського краєзнавчого музею.....	31
О. В. Кутья. Науково-просвітницька діяльність музейних установ як засіб комунікації (на прикладі Харківського художнього музею). .	40
Т. Ю. Литовко. Этнографическая коллекция А. Н. Краснова в Харьковском городском художественно-промышленном музее.....	43
Р. В. Маньковська. Музей і суспільство: основні форми комунікації.....	54
В. В. Мизгіна, І. М. Сідельова. Музей і юний глядач. Ретроспектива й сучасність.....	60
М. П. Чумак. Гончарі в музейному просторі (від Пирогова до Валок – комунікативний зріз початку XXI століття).....	69
Музеї навчального профілю.....	75
Н. М. Березюк. Великий потенціал маленького музею: Музей праць учених Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.....	76
А. В. Быстриченко. Сохраняя достижения предыдущих поколений.....	78
М. В. Григор'єва. Музей історії фармації України Національного фармацевтичного університету: досягнення та перспективи.....	89
Т. Н. Ена. Музей истории НУА: особенности функционирования в инновационном учебном заведении.....	94
В. Ю. Иващенко, І. В. Калініченко, О. С. Марченко. Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: історія, сьогодення, перспективи (до 40-річчя з дня урочистого відкриття).....	106



<i>М. М. Красиков. Музей у місті та місто в музеї: імперативи XXI століття (З досвіду роботи Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ»)</i>	114
<i>О. П. Хаєцький. Формування музейних колекцій Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського</i>	123
Новітні технології в музейній справі	131
<i>М. М. Красиков. Проект віртуального музею «Зинаїда Серебрякова и Харьковщина»</i>	132
<i>А. В. Легейда. Збереження культурної спадщини: традиції і перспективи</i>	138
<i>О. П. Рибка. Віртуальний простір – реальні відвідувачі (з досвіду Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди)</i>	143
<i>Н. В. Титаренко. Інтерактивна складова науково-освітніх програм для дітей: із досвіду роботи лекторію Харківського художнього музею «Творчі майстерні»</i>	149
<i>Т. М. Трофименко. Технічні не-можливості: що заважає музею на шляху до майбутнього?</i>	154
<i>І. П. Шевцов, А. О. Фененко. Інформаційна система обліку музейних фондів Харківського історичного музею</i>	158
<i>С. М. Куделко, М. В. Проценко. Атрактивность и содержательность экскурсии: две стороны одной медали</i>	164
Біографістика	167
<i>О. І. Вовк. В. Н. Каразін у пам'ятниках та пам'ятних місцях Харкова</i>	168
<i>Е. С. Марченко, И. В. Калиниченко. Алексей Ветухов: судьба на изломе эпох</i>	174
<i>Н. А. Парака. Старожитності слобідської садиби Ростислава Рибальченка</i>	185
<i>Ж. Н. Перцева. Научный подвиг харьковского анатома Владимира Петровича Воробьева</i>	189
Memoria	195
<i>О. Г. Павлова, С. М. Куделко. П. Т. Тронько и А. Ф. Лунев (к 100-летию со дня рождения П. Т. Тронько)</i>	196
<i>С. М. Куделко, О. Г. Павлова. Дмитрий Михайлович Дудко</i>	197
<i>Відомості про авторів</i>	198

Науково-популярне видання

«Луньовські читання».
Матеріали науково-практичних семінарів
(2010–2014 рр.)

Друкується в авторській редакції

Відповідальна за випуск: *В. В. Круглова*
Комп'ютерне верстання: *О. П. Нижник*

Підписано до друку 19.08.2014. Формат видання 60×84/16.
Гарнітура Minion Pro. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 10,3.
Наклад 100 екз.